

Міністерство освіти і науки України
Волинський національний університет імені Лесі Українки

УДК 947(477.82):413.11

На правах рукопису

КИХТЮК ВАЛЕНТИНА ВАСИЛІВНА

**Історична топоніміка Волині:
формування, джерела, зв'язок із
розвитком суспільства**

**07.00.06 – історіографія, джерелознавство та
спеціальні історичні дисципліни**

**Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук**

Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
БОНДАРЕНКО Геннадій Васильович

Луцьк - 2010

З М І С Т

Міністерство освіти і науки України	1
УДК 947(477.82):413.11	1
Історична топоніміка Волині:	1
формування, джерела, зв'язок із розвитком суспільства	1
Науковий керівник:	1
Луцьк - 20103 М І С Т	1
Розділ 1.	14
ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ. ІСТОРИОГРАФІЯ	14
§1.1. Джерела.	14
§1.2. Висвітлення проблеми в науковій літературі.	25
Розділ 2.	38
ОСНОВНІ НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ ВОЛИНИ. ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ	38
Досліджуючи особливості волинського топонімічного середовища не можемо оминати увагою основні типи поселень на Волині.	42
§2.2. Літописні назви населених пунктів Волині епохи Київської Русі та Галицько-Волинського князівства: особливості присвоєння назв.	52
§2.3. Специфіка топонімів литовсько-польської доби.	62
§2.4. Назви населених пунктів кінця XVIII – початку XX ст.: прояви русифікаторської політики	70
Таблиця 2.2.	78
§2.5. Суспільні впливи на топоніміку Волині	83
періоду 20-30-х років XX ст.	83
Таблиця 2.3.	85
Розділ 3. ІСТОРИКО-ЛІНГВІСТИЧНИЙ	112
ТА ГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ	112
§3.2. Вплив географічного середовища на виникнення населених пунктів та їх назви	129

В С Т У П

Україна є повноправним членом світової спільноти, і як незалежна держава має право не лише на самостійне майбутнє, а й на власну об'єктивну історію. Досягнути повноти та неупередженості у вивченні історії можливо лише за рахунок комплексного, системного підходу до вивчення всієї сукупності обставин життя людини, детермінованих не лише соціально-політичними, а й економічними, культурними та навіть природно-географічними чинниками.

Актуальність теми. Одним із цінних джерел у вивченні історії окремих регіонів України є аналіз топонімії, генези виникнення, зміни та навіть зникнення історичних назв місць та ареалів проживання населення України. Процес становлення України як сучасної європейської держави багато в чому

зумовлений культурно-освітнім чинником, а також характером суспільно-політичної соціалізації молоді. Не останню роль в цьому відіграє патріотичне виховання молодих людей на фактах з історії власного краю, конкретного населеного пункту. Саме ця обставина значною мірою актуалізує дослідження генези топонімії Волині.

Слід також зазначити, що актуальність досліджуваної теми залежить від ступеня її наукової розробки: хоча окремі аспекти історичної топоніміки Волині аналізувалися у працях ряду науковців, однак комплексної роботи з цієї проблеми сьогодні немає.

Топонімія як джерело для спеціальних досліджень цінна точною локалізацією, а цього, як правило, часто позбавлені інші історичні явища. Вона відзначається відносною стабільністю, що дає змогу проникнути в глибинні шари історії соціуму, відновити мовні впливи та інші чинники на життя людей, які відбиваються на зміні топонімів тощо. Очевидно, що дуже важливим є вивчення топонімії саме в історичному аспекті, оскільки власні географічні назви не лише фіксують соціально-економічні, етнокультурні, політичні та інші зрушення в суспільстві, а й самі значною мірою детерміновані цими історичними процесами. Як відомо, географічні назви є історико-культурними і просторово-часовими віхами історії етносу. Залишаючись пам'ятками історії, мови, культури, історичної географії, традицій українського народу, вони несуть на собі відбитки зміни епох, їх культурно-ціннісну парадигму.

Протягом останніх десятиріч центр уваги топонімічних досліджень переноситься із семантики назв у межах відповідних ареалів на їх словотвір, на дослідження їх морфологічної

структури й певною мірою - фонетичних явищ, пов'язаних з еволюцією мови як основної ознаки етносу. Причому обстежується не лише форма, а й функція формантів на різних історичних етапах. Вивчення цих процесів є не лише доцільним, а й необхідним особливо коли йдеться про найдавніші пласти топоніміки, дослідження яких ведеться на основі їх суфіксальних топоформантів. Нанесені на карту топоформанти певного типу, які багато разів повторюються, - це своєрідна «проекція історії», що відкриває нові можливості дослідження етнополітичних, демографічних і соціо-культурних процесів. У більшості випадків вони не регламентуються сучасною територією розселення того чи іншого народу, не є атрибутом сучасних державних кордонів і зачасти виходять за межі етнічних груп.

Таким чином, вивчення генези виникнення топонімії в усій сукупності соціальних зв'язків розкриває перед дослідниками чимало невідомих аспектів життєдіяльності конкретного соціуму.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складовою частиною теми історичного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки «Минуле і сучасне Волині», «Культурна спадщина західних етнічних українських земель: проблеми вивчення і збереження у ХІХ – ХХІ ст.» (державний реєстраційний номер 0110U00024).

Мета дисертаційної роботи - дослідити назви населених пунктів Волині, історію появи, функціонування та зміни, які були обумовлені сукупністю соціально-політичних, природно-географічних та соціально-культурних процесів та чинників.

Завдання:

- дослідити особливості ойконімів різних періодів історії Волині та кожного періоду зокрема;

- вивчити впливи розвитку суспільства на топонімію;
- простежити зв'язок розвитку топоніміки і суспільства.
- проаналізувати ойконіми як джерело відображення історико-географічного середовища мовними засобами;
- дослідити назви населених пунктів Волині та проаналізувати з позицій історії, географії та лінгвістики відповідно до основного закону топоніміки

Предмет дослідження: вивчення і аналіз закономірностей та особливостей походження назв населених пунктів Волині, визначення чинників, які впливали на появу населених пунктів, їх назви та перейменування..

Об'єкт дослідження – топонімія Волині, історія виникнення, формування та функціонування назв населених пунктів краю.

Хронологічні рамки дослідження - XI-XX ст. (до 1991 р.). Нижня межа зумовлена появою значної кількості населених пунктів та відображенням їх назв у літописних джерелах. Верхня – 1991 р. – проголошення незалежності України, після чого в Україні почалися нові топонімічні процеси, які ще не набули ознак закінченості і в даній роботі не є предметом вивчення.

Територіальні межі - частина стародавнього Володимирського князівства, пізніше Волинського воєводства, Волинської губернії, а згодом Волинська область. Її сучасні адміністративно-територіальні кордони не збігаються з межами Волині стародавніх часів. Проте історія будь-якого регіону значною мірою залежить від історичного розвитку суспільства. Отже, розглядаючи історію появи і функціонування назв населених пунктів Волинської області, слід вивчити сукупність політичних процесів за часів Київської Русі, Галицько-Волинського князівства та в наступні історичні періоди.

Поняття «Волинь» на теперішній час вживається на означення території, яку займає Волинська область.

Поняття «Волинь» за різними підходами та характеристикам щодо його означення та окреслення, особливо в часі та просторі, - на що наголошують представники різних наук, досить стійке, але в нього вкладався різний зміст, якщо вивчати регіон в історичній ретроспективі.

У давнину на території Волині згадуються слов'янські племена дулібів, бужан, волинян. До того, як археологічні дослідження останніх десятиліть визначили культурно-етнічну приналежність та напрямки міграції народу, що з половини VI ст. колонізував басейн середнього Бугу, проблема розселення племен була досить дискусійною. Диспутанти спиралися на інформацію, що містилася в «Повісті минулих літ». У цьому літописі читаємо: «...Бужане, зане сїдоша по Бугу, гдї ныне вельняне». І далі: «Дулїбы живяху по Бугу, гдї ныне вельняне » [74, 13-14].

Досить докладно коментував цю проблему М.Грушевський, полемізуючи з поглядами російського вченого А.Шахматова, який твердив, що згадані в «Повісті...» бужани, дуліби і волиняни були трьома різними племенами, що по черзі в давні часи заселяли територію Волинської землі [125, 53]. Це видається неможливим в умовах відносної поселенської стабілізації VIII – IX ст., адже саме про цей період згадується в літописі. На думку М.Грушевського, в тексті «Повісті минулих літ» відбилися не зумовлені міграцією племен зміни, а лише зміни назви однієї племінної групи. Учений вважав, що дуліби – це найстаріша назва, ще праслов'янська, а бужани, волиняни – це назви, пов'язані з територією. Такої самої думки дотримуються й інші історики. А.Андріяшев говорить, що зміна назви племені не могла бути випадковою. Кожен раз повинні

були відбутися певні політичні зміни, про які ми можемо лише здогадуватися, оскільки писемних джерел про ті часи не збереглося [92, 7]. Дулібами плем'я називалося в перший період централізації. Під тиском аварів (обрів) вони згрупувались в єдине ціле і прийняли ім'я від річки, на якій жили – Буг – бужани, потім вони групуються біля головного граду Бужська. З плином часу значення Бужська зменшилось, хоча саме місто існувало, а бужани отримали ім'я від іншого міста Велинь або Волинь, яке стало центром цієї землі, і плем'я почали називати волиняни [94, 10]. Ці літописні згадки стосуються назв населених пунктів Дуліби, Бужани, Бужанка, Волинь тощо.

З плем'ям дулібів – волинян пов'язаний переказ арабського історика Аль-Масуді. У своєму творі «Золоті луки» він згадує про слов'ян, які утворюють численні народи. І ось є один, який здавна мав владу, його короля звали Маджак. Цей народ називається – валиньяна. І цьому народові підпорядковувалися інші слов'янські племена, оскільки плем'я валиньяна мало велику владу [207,36].

Наведена думка точно не датована, але історики відносять її до VI ст. н.е., коли союз дулібів-волинян міг відігравати значну роль на західній території черняхівської культури, доки не зник під навалою обрив.

Перша літописна згадка на позначення території Волині належить до 1077 року: «Всеволодь же иде противу брата Изяславу на Воынь, и створиста мирь...» [73, 132]. Різні точки зору про справжність тієї чи іншої назви племені та його території існують і нині. Вивчаються літописи, хроніки, матеріали археологічних розкопок тощо.

Дискусійним залишається походження назви «Волинь». Існує кілька точок зору на цю проблему. Назву землі пов'язують із назвою племені волинян, яке було розселене на цій території.

Корінь «в» (укр. «воло») означає підвищення, пагорб. Отже, Волинь - країна підвищень, як Поділля – країна долин, низовин. У П.Іванова «Исторические судьбы Волынской земли» знаходимо, що Г.Іловайський назву Волинь пов'язує з Каспійським морем, яке в давній Русі було відоме під назвою Хвалинського або Волинського [144, 8].

Предметом дискусій є виведення назви Волинь від града Велиня або Волиня, бо місто відоме пізніше ніж край. Польський історик-хроніст Ян Длугош у своїй праці «Речники або хроніки славного королівства Польського» висловив припущення, що найменування Волинської землі походить від назви колишнього міста Велинь біля гирла річки Гучви – лівої притоки Західного Бугу. Саме воно було оголошене першим центром, столицею Волинської землі. Цієї версії дотримується найбільша кількість істориків. У краєзнавчому словнику О.Цинкаловського «Стара Волинь і Волинське Полісся» читаємо: «Приймаючи під увагу топономастичні дані і монументальні оборонні споруди, рештки яких залишилися до наших часів, літописні згадки і часті знахідки різних пам'яток, доходимо до переконання, що власне в цьому місці було місто Волинь, від якого розлеглий і багатий надбужанський край отримав свою назву» [262, 212].

Згадку про місто Волинь знаходимо у «Повісті минулих літ» під 1018 роком. Історично вона пов'язана з боротьбою за київський престол між синами Володимира Великого. Саме біля міста над Бугом відбулася битва між претендентами Ярославом та Ізяславом і його тестем – польським королем Болеславом. «В лѣто

6526 (1018) приде съ Святополком на Ярослава з ляхы. Ярославъ же, совокупивъ Русь, и варягы и словѣнѣ, поиде противагу Болеславу и Святополку, и приде Волиню, и сташа оба поль рѣки Буга» [67, 96]. Локалізацію Волиня визначено біля гирла річки Гучви, на лівому березі Бугу в місцевості Грудек Надбужний (Польща). Окрім аналізу літописів, свідоцтва польського історика Длугоша, на місцезнаходження міста вказує документ короля польського та великого князя литовського від 1546 року, в якому поряд із селом Грудек згадується «городище волинское» [207, 57].

Деякий час частина території, де жили дуліби, волиняни, бужани, належала Володимирському князівству, а також Червенській і Белзькій землям.

Отже, територія Волині бере початок з Червенської і Белзької земель, формується навколо Володимира та Луцька і поширюється на схід до Острога, Дорогобужа, Ізяслава. До кінця X ст. вся Волинь була об'єднана в єдине ціле і ввійшла до складу Київського князівства.

Волинська земля знаходилась на перехресті жвавих шляхів, які зв'язували її з усіма руськими землями, а також з Візантією, Польщею, Угорщиною, Чехією, Німеччиною, Болгарією та ін., що сприяло зміцненню її економічних і культурних зв'язків з сусідніми народами.

Кордони волинських земель у кінці XIII – на початку XIV ст. проходили так: на західній півночі, починаючи від гирла р. Бистриці кордон проходив по р. Кросні, далі звертав на схід, перетинав ріки Західний Буг, Муховець, Ясельна, понад містами Пінськ, Столін, через р. Прип'ять, Горинь, по р. Случ повертав на південь, проходив болохинськими землями понад м. Звягель (Новоград-Волинський), через верхів'я рік Тетерів, Бужок, Бог

(Південний Буг), південніше м. Межибож, по верхів'ях рік Серета, Західного Бугу, біля міста Бузьк, потім по вододілу рік Сан і Західний Буг.

Поєднання часових і просторових характеристик вказує на те, що «Волинь», «Волинська земля», «Волинське князівство», «Волинське намісництво», «Волинська губернія» і «Волинська область» ніколи не вкладалися в усі характеристики: природно-географічні, етнічні, соціально-економічні, адміністративно-територіальні, історичні та ін. Тому поняття «Волинь» слід розглядати в історичному часі та існуючому на той час, розумінні історичного простору в усій сукупності взаємозв'язків у господарстві, культурі, політиці.

У різні часи поняття «Волинь» залежало значною мірою від адміністративно-територіального поділу і державної приналежності.

Методи дослідження. Основними в роботі є принципи науковості, об'єктивності та історизму – засоби вивчення суспільних явищ у їх виникненні і розвитку та в конкретних історичних умовах. При дослідженні топонімії Волині за допомогою метода історичного аналізу прослідковано зародження того чи іншого топоніма, його еволюцію і трансформацію, соціальне середовище, яке обумовило появу нової назви. Етимологічний метод допоміг встановити вихідне, первісне значення географічної назви.

Назви населених пунктів Волині, поряд із зазначеними, досліджуються також за допомогою історико-лінгвістичних методів. При аналізі топонімічних фактів звертається увага на специфічність ономастичної лексики, відокремленість її від інших лексичних пластів в різні періоди історії краю. Метод

лінгвістичного опису представлений такими етапами, як збір, обробка та інтерпретація ойконімічного матеріалу, використано прийом анкетування, що допомогло уточнити вмотивованість деяких топонімів. В основі опису типів та способів утворення топонімічних одиниць лежить структурний (формантний) метод. Дослідження топонімії методом вивчення назв за формантами дало змогу зробити певні висновки. Форманти, що масово повторюються дають серйозну базу для висновків про міграцію населення, яке при переході на нове місце проживання називає його за своїми звичними і знайомими моделями. Вивчення формантів неможливе без вивчення топонімічних основ. Для загальної характеристики ойконімії використано лінгвогеографічний (ареальний) та статистичний методи.

Комплексне топонімічне дослідження неможливе без використання картографічного методу, він базується на використанні картографічних матеріалів для опису ойконімів досліджуваної території, їх розташування, залежність від природних та соціальних умов. Картографічний метод аналізу волинської топонімії дозволяє показати ареал поширення певних моделей географічних назв, змістові зрушення в народній термінології, яка формує власні імена.

Огляд літератури здійснено за проблемно-хронологічним принципом.

Таким чином, дослідження історичної топонімії Волині вимагає застосування різноманітних методів та прийомів досліджень.

Наукова новизна роботи – вперше у вітчизняній історіографії історична топоніміка Волині досліджується комплексно та розглядається як складова джерелознавства та

спеціальних історичних дисциплін. Зміни ойконімії вивчаються як соціально-культурне явище в історичному аспекті у зв'язку з природним середовищем. На основі вивчення назв географічних об'єктів вперше розглядаються важливі в історії краю події, пов'язані з етапами формування території Волині, виникнення і розвитку населених пунктів, а також історичні процеси розселення і переселення людей. Досліджено назви, пов'язані з історичними постатями, які завдяки їм (назвам) збереглися в історичній пам'яті. Проаналізовано процес та причини зникнення великої кількості населених пунктів з адміністративної карти Волині.

Аналіз та класифікація топонімів проводиться на основі таких джерел: архівних документів, літописів, польового матеріалу (експедиційно-анкетного), який уперше залучається до наукового обігу. Зібрано всю можливу топонімічну інформацію і складено словник ойконімів Волинської області, який нараховує 275 позицій.

Практичне значення одержаних результатів. Висновки дослідження можуть бути використані у ході підготовки узагальнюючих праць з історії Волині та України, з історичної географії та топоніміки; у навчальному процесі загальноосвітньої та вищої школи, зокрема у курсі спеціальних історичних дисциплін, насамперед «Топоніміки», курс «Ойконімія Волині» може читатися для студентів історичного, географічного та філологічного факультетів, а також у науково-краєзнавчій роботі.

Результати дослідження апробовано на міжнародних конференціях: «Суспільствознавчі науки та відродження нації» (Луцьк, 1997), «Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність» (Житомир, 1998), «Минуле і сучасне Волині та Полісся:

Олександр Цинкаловський і край» (Володимир-Волинський, 1998), «Минуле і сучасне Волині та Полвсся: Край на межі тисячоліть» (Луцьк, 2002), «Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України та Волині» (Ковель, 2003); історико-краєзнавчих конференціях (Луцьк, 1995, 1998, 2005, 2008).

Публікації. Результати дослідження опубліковані у випусках «Наукового вісника ВДУ» (Луцьк, 2005, 2006, 2008), у науковому збірнику «Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність» (Житомир, 1998), збірниках навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, 1997, 1999, 2000, 2006, 2008) та збірнику «Літопис Волині» (Луцьк, 2009).

Розділ 1.

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ. ІСТОРИОГРАФІЯ

§1.1. Джерела.

У процесі дослідження історичної топоніміки Волині виділено такі групи джерел: літописи; архівні документи; законодавчі акти; діловодну документацію; приватні акти; статистичні джерела, економіко-географічні та військово-топографічні описи, картографічні матеріали.

Українські літописи поряд з іншими відомостями, містять топонімічні та історичні факти про міста і села Волині [59;73;74;75]. Літописи як найдавніші писемні джерела подають рік і час писемної згадки про населений пункт, який в топоніміці та історії вважається (іноді досить умовно) роком заснування того чи іншого села та міста, а також тут фіксується первинне написання назви, аналіз якої дає досить часто ключ для її тлумачення. Давні літописці не тільки включали географічні назви у свої розповіді, а й часто пропонували свої версії їх походження. Уже в перших літописах Київської Русі знаходимо спроби пояснення географічних назв, наприклад, повідомлення про походження назв Київ, Переяславль і Галич. Так, відомий український вчений Д. Багалій вирізняв літописи серед інших історичних джерел, тому що „це записи про події, зложені по роках без історичного зв'язку між подіями, без того прагматизму, який з'являється тільки в історії”[98,62].

Початковий період історії Волинського князівства висвітлює «Повість минулих літ». Серед літописних волинських градів можемо назвати Шеполь (1097), Перемиль (1097), Володимир (988), Лучеськ (1085), Олика (1149), Свинюхи (1157), Турійськ

(1097), Чорторийськ (1100), Устилуг (1150), Фалемичі (1157) та ін. [74]. Період з 1205 до 1292 року охоплює Галицько-Волинський літопис що поділяється на дві частини — правління Данила Романовича і княжіння Володимира Васильковича. На сторінках другої частини літопису (волинського) згадуються назви багатьох волинських сіл: Березовичі (1287), Гай (1287), Городел (1287), Жидичин (1227), Житані (1261), Мельниця (1247), П'ятидні (1261), Сомино (1287), Яревище (1287); міст Холм (1223), Любомль (1287), Камінь (Камінь-Каширський) [59].

Отже, давньоруські літописи – багате фактологічне джерело з історичної топоніміки Волині.

У литовську добу з'являються т.зв. литовські або західно-руські літописи [75]. Але, на жаль, з них збереглася лише невеличка частина. Пам'ятки старовини знищувалися через татарські напади, пожежі, соціально-релігійні конфлікти, недбалість посадових осіб тощо.

Основу джерельної бази дослідження становлять різнопланові за характером походження та змістом, опубліковані та архівні документи, які зберігаються у державних архівах Волинської, Рівненської та Житомирської областей, а також у Центральному державному історичному архіві України в м. Києві.

У фондах Державного архіву Волинської області зберігаються цінні, хоча й невеликі за обсягом матеріали з історії міста Луцька від найдавніших часів [1]. Більш повні відомості з історичної топонімії містяться у матеріалах листування мерії з Волинським губернським присутством з приводу включення навколишніх сіл до меж міста Луцька [3]. Окрему групу документів складає історія назв сіл Луцького повіту [4], а також статистичні дані про кількісний та національний склад населення [6]. Значний

дослідницький інтерес викликають списки населених пунктів повітів [5], проект зміни назв місцевостей Волинського воєводства [7], списки військових та цивільних осадників [9]. Уявлення про динаміку змін назв населених пунктів Волині були б неповні без розпоряджень Міністерства землеробства і Волинського воєводського управління про проведення комасації землі та ліквідації сервітутів, інструкції з оцінки землі, яка підлягає парцеляції [18]. Документи радянського часу – списки господарств, розміщених на хуторах, інформація про зселення хуторів у села дають інформацію про специфіку топонімії в часи існування радянської влади [19, 20].

З документів Житомирського обласного архіву цінну інформацію почерпнуто із фондів Волинської духовної консисторії – про церковні землі Волинської єпархії, зокрема Ковельської соборної церкви [26]; з фонду Канцелярії Волинського губернського правління – Циркуляри Міністерства внутрішніх справ про місця поселення представників національних меншин (1801 - 1804) та про виселення у 1914 р. з Волинської губернії у віддалені місця Росії тих іноземних колоністів, які є підданими воюючих держав (в основному німецьких колоністів) та дослідження політичної благонадійності колоністів [30, 31, 32]; з фонду Волинського губернського землеміра – дані про складання карти Волинської губернії з позначенням сіл, міст. Містечок і поштових доріг із зазначенням відстані (у верстах) між станціями, що було потрібно для розробки військових маршрутів (1798 - 1800) [33, 34].

Для топонімістів, насамперед, цінними є різного роду юридичні акти з історії землеволодіння. Зокрема, з фондів Центрального державного історичного архіву України в м. Києві

потрібно виділити фонд 25 - Луцький гродський суд [40]. Гродський суд існував у кожному воєводстві. Його розгляду підлягали карні справи: вбивства, наїзди гвалтування, підпали тощо. У справах знаходимо згадки про більшість волинських сіл, особливості написання назв у різні часи та ін. Волинські маєтки закладалися і перезакладалися власниками з різних причин, розглядалися справи про порушення меж володінь тощо.

Досить багато топонімічних відомостей вміщують магістратські актові книги за 1585-1601 рр. – зібрання документів судових установ, які знаходяться у фондах Центрального історичного архіву України у м. Києві [41]. Документи вносилися в актові книги в порядку їх надходження. Ці книги – «пам'ятники вітчизняної історії такі важливі, що без їх допомоги вона неспроможна буде ніколи вирішити багатьох важливих питань минулого життя» [213, 53]. Кожна важлива подія відбивалася в цих книгах з подробицями, яких не можна знайти в жодному літописі. Актіві матеріали – купчі, міни, закладні, роздільні, духовні, договірні грамоти відносяться до числа найдавніших джерел, де маємо згадки про велику кількість населених пунктів, крім того, вони характеризують стан економіки регіону.

Із фондів Державного архіву Рівненської області використано укази Волинського губернського правління, циркуляри Київського, Подільського генерал-губернаторства, розпорядження про порядок пропуску в Росію іноземних колоністів [38; 39].

У фондах Рівненського архіву збереглися топонімічні анкети сіл Любошин Ковельського повіту; Нові Іваничі Володимирського повіту, Воля Острівецька Любомльського повіту. Ці анкети, за спеціально складеною досить детальною програмою розповсюджував і збирав відповіді на них Якуб Гофман – редактор

“Rocznikov Wolynskich” («Щорічників Волинських»), директор однієї з рівненських шкіл. Він готував монографію з історії Волинського воєводства, збирав анкети про природу і народні звичаї Волині.

Як джерело дослідження ойконімії Волині, у роботі використано матеріали Литовської метрики (Ревізії українських замків) 1545 року [68]. У ревізіях Володимирського та Луцького замків багато інформації про назви населених пунктів, що належать цим замкам, кількість сіл, число дворощ, повинності, які виконувало населення, про власників вказаних населених пунктів.

Важливе значення для встановлення географічних назв мають матеріали люстрацій – описів королівських маєтків Володимирського і Луцького замків, де згадується велика кількість назв населених пунктів Волині, часто ці згадки про ряд населених пунктів теж можемо вважати першими в історичних документах.

Комплексний матеріал про топонімію Волині знаходимо у великих магнатських фондах – Сангушків, Радзивілів та ін. [43; 44]. В архіві князів Сангушків, документи якого були видані у Львові в 1887-1910 роках і написані частково староукраїнською та латинською мовами, згадується досить значна кількість назв населених пунктів Волині. В багатьох випадках ці згадки в історичних документах можна вважати першими. Тут знаходимо відомості про те, що «Сигізмунд I дозволяє кн. Василю Сангушку в селі Ковлі заснувати місто на німецькому праві» – документ від 24 грудня 1518 року [44, 182] та ін. Крім того, для топонімістів дуже важливими є особливості написання назви села чи міста в поданий період (1432-1534 рр.), які згодом втратилися, часто в них закладено ключ до розуміння суті назви. Наприклад, назва с.

Черчичі – Іваничівського району – подається як Черньчичі – походить від слова *чернь*, що означає «простий люд» та ін. [44, 256].

Обширний топонімічний матеріал зосереджений у документах, зібраних Тимчасовою комісією для розгляду давніх актів (Временная комиссия для разбора древних актов) при Київському, Волинському і Подільському генерал-губернаторові, яка в літературі іменується Київською археографічною комісією. Вона була заснована в 1843 році і стала найбільш авторитетним центром виявлення, вивчення та публікації джерел з історії України ХІУ – ХУІІІ ст. У Комісії працювали викладачі Київського університету М.Іванишев, М.Максимович та ін. На основі зібраних актових книг, люстрацій та інших документів у поміщицьких, монастирських і урядових архівах, записів гродських і земських судів, приватних колекцій було видано 4 томи «Памятников, изданных Временной комиссией для раз бора древних актов»(1845, 1846, 1852, 1859). В усіх публікаціях належно представлений Волинський край епохи середньовіччя.

У 1858 р. М.Іванишев розробив програму видання зусиллями Київської археографічної комісії багатотомної збірки історичних документів «Архив Юго-Западной России» (АЮЗР) [46; 47]. Він почав виходити з 1859 року, здобуваючи заслужений авторитет як цінне джерело, де опубліковані документи історії Волині ХІV-ХVІІІ ст. АЮЗР складається з 8 частин, містить важливі джерела з соціально-економічної історії України. Для аналізу волинської топонімії важливі насамперед, акти про міста (частина V, два томи), дані про заселення українських земель (частина VII, три томи), акти про феодальне землеволодіння та адміністративний устрій в Україні (частина VIII). Крім зазначених топонімічних

відомостей, акти АЮЗР допомагають відтворити соціально-історичні умови, в яких формувалася топонімія України та Волині, висвітлюючи причини виникнення багатьох назв.

Топонімічні відомості, а також підтвердження гіпотез щодо походження деяких назв можна відшукати в статистичних та військово-топографічних описах Волинської губернії [81; 111].

Протягом 1867-1907 рр. на Волині видається часопис «Волинские епархиальные ведомости». На його сторінках було опубліковано 56 нарисів і розвідок з історії населених пунктів і церков Волинської губернії. Зокрема, тут відобразилися історія чеських поселень на Волині [113], у неофіційній частині за 1892-1893 рр. було подано нарис М. Теодоровича «Город Владимир Волынской губернии в связи с историей Волынской епархии. Исторический очерк», де автор фундаментально подає історію міста Володимира-Волинського, оповіді про церкви міста і про деяких їх священників [241]. Викладач Волинської духовної семінарії, М.Теодорович з 1883 р. очолив роботу по збору історичних відомостей про Волинські єпархії. Він розіслав анкети, які містили перелік конкретних тем і запитань, на які повинні були дати відповіді волинські священники. Отримані результати накопичувались, часто виходили за межі церковної історії, вони містили відомості про час будівництва церков, описи церковних ікон, документів, стародруків, часто – пояснення назв населених пунктів. В кінці ХІХ ст. у друкарні Почаївської Успенської лаври було видано «Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии» у 5-ти томах. Це видання є цінним джерелом для дослідників історії Волині, оскільки містить унікальні відомості з історії Волині, особливо 5-ий том – Ковельський повіт [112; 240; 241].

Офіційним губернським виданням у 1887-1917 рр. була «Памятная книжка Волынской губернии», вона містила декілька розділів, наприклад, відомості про російських імператорів, календарні відомості, інформаційні питання та ін. На сторінках Памятної книжки міститься інформація про адміністративно-територіальний устрій та промислові установи губернії, матеріали про населення: загальна чисельність, національний склад, релігійна приналежність та ін.

У 70–80-х рр. ХІХ ст. польський історик та етнограф О. Яблоновський видавав серію «Історичні джерела» («Zródła dziejowe»), у яких є документи, присвячені волинським землям, зокрема дані поборових реєстрів 1570–1589 рр. та ін.[277; 278]. У томі «Землі руські. Волинь, Поділля» автор подає історико-географічний і статистичний опис Волині і Поділля у ХVІ ст. (територія, адміністративний поділ, статистика сільського і міського населення, земельна власність) та інформацію про волинські і подільські поселення цього періоду, а також покажчик географічних назв. Праці О. Яблоновського опираються на актовий архівний матеріал Варшави.

Значні відомості про Волинську губернію знаходимо в «Энциклопедическом Словаре Брокгауза и Эфрона» [229]. Великий фактичний матеріал про населені пункти Волині вміщує «Словник географічний Королівства Польського та інших слов'янських країв» («Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich»), виданий у Варшаві у 1880-1900 роках [286]. Всі місцевості у Словнику описані під географічним, статистичним, суспільним, історичним та археологічним оглядом. Аналізуючи топоніми, не можна зробити правильних висновків без використання етимологічних та тлумачних словників [221-229].

Досить часто назви походять від слів, які в сучасній українській мові не вживаються, та діалектних слів, які побутували на цій території у конкретно-історичний період.

У 60-90-х роках ХІХ ст. археологічні, фольклорно-етнографічні та археографічні експедиції в різні повіти Волинської губернії здійснив В.Антонович, він видав «Археологічну карту Волині» (1901) [93].

Як цінне джерело інформації в роботі використано Акти Польської республіки за 1918-1925 рр., де вміщено закони про надання польського громадянства, земельну реформу, про прийняття у державну власність Польщі земель Брестського, Несвіжського, Володимирського, Ковельського, Луцького та ін. повітів [45].

Протягом 1921-1939 років на Волині виходить ряд журналів і газет польською мовою, де подавалася історія Волині з елементами топонімічного аналізу [269; 270; 272].

Досить помітними з точки зору історичних досліджень є «Roczniki Wołyńskie» («Щорічники Волинські»), які видавалися під редакцією Я.Гоффмана старанням Волинського округу Спілки польських учителів [274; 290; 291].

Місячник «Ziemia Wołyńska» («Земля Волинська»), який видавався з січня 1938 року – орган краєзнавчого Волинського польського товариства, під титулом «Miasta Wołyńskie» друкує привілеї локаційні та інші історичні документи про появу і розвиток міст Волині.[275;276; 292; 293]

Серед документів нормативного характеру слід вказати на численні довідники адміністративно-територіального поділу України та Волині, видані в різні роки і списки населених пунктів Волинської губернії [48;55;56;57;62].

У радянські часи на Волині інтенсифікувалися процеси перейменування міст і сіл. Дані про це можемо почерпнути із Збірників Законів Української РСР та «Відомостей Верховної Ради УРСР» [49;50;52;53;63].

При вивченні топонімів Волині не можна обійтись без картографічних матеріалів. Карти різних історичних періодів – цінне джерело для істориків-топонімістів. Вони відображають кордони держав, географію населених пунктів, шляхи сполучення, розміщення промислів, вплив природного фактора на історичний процес вцілому і його регіональні прояви. В роботі використано карти XVII ст., зокрема карту, яку подає в „Описі України” Г. де Боплан (1650); карту Волинської губернії, видану у 1801 р. в Санкт-Петербурзі; мапу „Галіція і Лодомерія”(1849), яка була долучена до праці І.Ступиницького „Galicia pod wzgledem geograficzno-topograficzno-historycznym”, де зафіксовано поділ території на округи з їх межами, вказані міста, містечка й волості, нанесено головні та другорядні дороги, залізничні колії [90]; карту Південно-Західного краю – Київської, Подільської і Волинської губерній (1881) [89], вміщену в книзі «Топографическо-статистические материалы Юго-Западного края», історичну карту чеських поселень на Волині, видану у Празі 1995 р., політичну карту Польщі часів 1921-1939рр. [91], мапу Волинського воєводства (1927); адміністративні карти та атласи Волинської області (1941, 1947) [86;87].

Сучасне становище краю фіксує «Атлас Волинської області», виданий відповідно у 1990 і 1991 рр. російською та українською мовами та «Атлас історії культури Волинської області» (2008)[86].

На певну увагу заслуговують також народні перекази і легенди про походження назв населених пунктів Волині [129].

Збиранням народних переказів на Волинському Поліссі займається доктор філологічних наук, професор Волинського національного університету, директор Поліського народознавчого центру В.Ф. Давидюка.

Топонімічна мапа Волині значною мірою відображена в складеному автором Словнику історичних топонімів. /Додаток А/. Версії виникнення назв населених пунктів збиралися автором з писемних джерел і легенд та свідчень старожилів. Інформація старожилів аналізувалась на основі критичного наукового підходу. Топоніми збирали студенти історичного факультету у межах вивчення курсу «Спеціальні історичні дисципліни» та історико-краєзнавчої практики на підставі анкети. Дані краєзнавчих анкет оброблялися і зосереджувалися в лабораторії історії Волині. Вони стали однією із основних складових частин топонімічної картотеки Великої Волині - Волинської, частково Рівненської та Житомирської областей, що зберігається у фондах Наукового архіву Волинського краєзнавчого музею. У топонімічній картотеці лабораторії історії Волині зібрано багато версій виникнення і походження тієї чи іншої назви населеного пункту, змін назв, причини, що їх зумовили, час першої писемної згадки про міста чи села в історичних документах.

Отже, групи вказаних джерел дають змогу комплексно дослідити процеси історичного розвитку краю, виникнення населених пунктів та правильного наукового трактування їх назв.

§1.2. Висвітлення проблеми в науковій літературі.

Історіографія розглядається за хронологічно-тематичним принципом: загальні положення топонімічних досліджень, особливості топоніміки України та історична топоніміка Волині.

Дослідженням слов'янських топонімів займалися в різні часи представники багатьох галузей науки. Чимало пояснень топонімів та етронімів містять хроніки XV-XVI ст., причому ці спроби історичного осмислення топонімічного матеріалу здебільшого мають фольклористичний, міфологічний характер. У XVI-XVII ст. тлумачать і записують топоніми проїжджі мандрівники та купці. Лише в кінці XVIII ст. вчені Європи почали виділяти і розглядати топонімію як важливий інформаційний матеріал.

Вивченням та дослідженням топонімів дослідники займалися давно, однак узагальнюючих робіт з основ топоніміки в Україні існує не так багато.

Публікації академіка С.Б.Веселовського відкрили серію досліджень історико-топонімічного та історико-географічного характеру. У статті «Топоніміка на службі історії» автор говорить, що «топоніміка в історичному розрізі вивчає походження географічних термінів, виявляє місцезнаходження уже неіснуючих поселень, зміну і заміну одних термінів іншими. Таким чином, історична топоніміка є за своєю суттю дуже важливою частиною історичної географії».

У процесі вивчення географічних назв історично склалися два основних напрями: а) аналіз окремо взятих топонімів; б) аналіз тієї чи іншої топонімічної сукупності, яка типологічно об'єднується на підставі лексико-семантичного значення основ чи структурно-морфологічної будови – або одного і другого – і досліджується в межах певного регіону. Вони цікаві не тільки

довідковим матеріалом і систематизацією географічних назв, а й науковим підходом авторів до їх аналізу на основі всієї суми нагромаджених знань та закономірностей утворення і еволюції топонімів, методики їх вивчення [93; 110; 123; 138; 155; 157; 165; 168; 233; 234; 236].

Цікавими є монографії, в яких характеризуються історико-лінгвістичні особливості топонімів, серед авторів В.А.Жучкевич, В.А.Никонов, Е.М.Мурзаєв, А.В.Суперанська [124; 126; 192-194; 237-239; 246; 258; 259].

Білоруський топоніміст В.А.Жучкевич у фундаментальній праці «Общая топонимика» («Загальна топоніміка») значну увагу приділяє правилам утворення топонімів, їх класифікації за етимологічним принципом та відмічає значимість топонімів як джерела історичних досліджень. У другому розділі роботи «Топонимия СССР» автор характеризує особливості топонімії усіх республік тогочасного Радянського Союзу, в тому числі України та Волині [138].

Цінні за інформативністю із загальних питань топоніміки дослідження В.А.Никонова [196]. У «Вступі в топоніміку» автор проводить аналіз особливостей топонімії на конкретних назвах всієї земної кулі. Цей підхід виключає системність в аналізі топонімів окремих регіонів, що, звичайно, не применшує їх наукової значимості.

Багато і плідно працював у галузі топонімічних досліджень Е.М.Мурзаєв. З-під його пера вийшло два словники географічних термінів [192; 193] У праці «Очерки топонимики» («Нариси топоніміки») автор показує основні закономірності виникнення топонімів, пов'язує їх з особливостями історичного розвитку суспільства, розглядає розвиток топоніміки як науки [194].

Питання класифікації топонімів з етимологічної точки зору є досить суперечливим у літературі. Воно має велике значення у практичних дослідженнях, у тому числі в регіональних. Адже будь-яке наукове дослідження передбачає систематизацію матеріалу. А це викликає необхідність поділу його на певні категорії, групи, розряди, типи, що в кінцевому результаті призводить до появи конкретної класифікації.

Мовознавець Л.Л.Гумецька запропонувала просту схему поділу топонімів на чотири групи: назви неособового походження; назви особового походження; невизначеного значення; неясного (незрозумілого) значення [126].

Е.М.Мурзаєв вважає доцільним один із найстаріших поділів топонімів на два розряди: *nomina personalia* і *impersonalia*, тобто назви, що походять від особових імен, прізвищ та прізвиськ людей, і всі інші [194, 126]. Він керується принципом походження топонімів від антропонімів, до яких вони апелюють і загальних назв. Така схема надзвичайно спрощує всю різноманітність географічних назв.

У роботі «Структура имени собственного (фонология и морфология)» («Структура власного імені (фонологія та морфологія)») А.В.Суперанська класифікує топоніми за морфологічним та словотворчим складом на матеріалі сучасної синхронної російської топонімії [237]. Авторка абстрагувалась від історичного (діахронного) розрізу та етимології і зосередила свою увагу на сучасній морфології.

Подана класифікація вимагала досить великої і копіткої праці. Дослідниця зробила спробу охопити всі можливі моделі топонімів, хоча всю різноманітність народних і штучно утворених топонімів вкласти в рамки якої-небудь схеми неможливо.

В Україні зібрання та аналіз власних назв географічних об'єктів розпочалося з 80-х років XVIII ст. урядовцями Чернігівського намісництва. А.Шнайдером готувався до друку історико-краєзнавчий словник Галичини [143,273].

Окреме місце серед топонімів України займають волинські географічні назви. До Волинського краю завжди була прикута увага дослідників. Зародження історико-краєзнавчих досліджень Волині припадає на межу XVII – XVIII ст.

Специфіка досліджень Волині з кінця XVIII – до середини XIX ст. полягає в тому, що ними займалися переважно польські вчені. Цьому сприяли об'єктивні фактори: входження краю до складу Речі Посполитої, панування державної польської мови, католицизму, спроби поляків повернути Волинь до Польщі під час повстань 1830-1831 рр. і 1863-1864 рр. Тому майже у всіх польських дослідженнях Волинь розглядається в контексті історії Речі Посполитої, як невід'ємна її частина, обґрунтовується «право» Польщі на край. Проте, слід віддати належне польським дослідникам Волині. Важливі відомості про край містять історико-статистичні і географічні описи Волинської губернії О.Пшездецького (1840), Т.Стецького(1864), О.Яблоновського. [284; 286; 288].

У монографії О.Яблоновського «Польща XVI ст. під географічно-статистичним поглядом» у 8 томі – «Землі руські. Волинь, Поділля» міститься історико-географічний та статичний опис Волині і Поділля у XVI ст. та матеріали про всі поселення цих країв: територія, адміністративний поділ, населення, статистика сільських та міських населених пунктів, земельна власність (королівські землі, землі духовництва та шляхти), покажчик географічних назв [277].

Під впливом польських письменників, пов'язаних своєю творчістю з Волинню – Ю.Крашевського, М.Чайковського, сформувалась так звана українська школа в польських історико-краєзнавчих дослідженнях. Науковці і краєзнавці цієї школи, використовуючи порівняльно-статистичний та порівняльно-історичний методи дослідження, здійснили чимало фундаментальних описів і конкретних історичних розвідок стосовно Волині й нагромадили значний фактичний матеріал, який не втратив своєї актуальності ще й сьогодні [274].

У ХІХ ст. топоніміка виступає не тільки складовою частиною історико-географічних праць, а й набуває самостійного значення у творчості ряду дослідників історії України. А.М.Максимович підготував низку робіт, де відтворив спостереження і висновки у цій науковій галузі [182;183]. У першій половині ХІХ століття історію Волині досліджували Андріяшев, С. Русов, М. Максимович, Л. Перлштейн, М. Вербицький, та інші. Їхні праці мали оглядово-популярний характер. Більшість зазначених вище праць розкривали політичну історію Волині, автори мало уваги приділяли соціально-економічному аспекту розвитку.

У 1845 р. було створено Російське географічне товариство (РГТ), яке очолив В.І. Даль. У ньому, поряд з етнографічними проблемами, вивчалися також топоніміка. Члени географічного товариства уклали анкету і розповсюдили її по всіх куточках тогочасної Росії, включаючи Західну Україну і Волинь. Незабаром почали надходити відповіді на анкету. Кращі дописи друкувалися у Записках Російського географічного товариства. Відомості були з багатьох повітів Волинської губернії. Дуже багато матеріалів залишилося в рукописах, що зберігаються в архіві РГТ у Москві

[143]. Історичні дані про міста Волині містяться у книзі «Живописная Россия», виданій РГТ [137].

Справді наукове вивчення регіону, становлення Волинського краєзнавства започатковане у II-ій половині XIX – на початку XX ст. працями В.Антоновича, М.Біляшівського, К.Мельника [93].

Багато уваги назвам волинських населених пунктів і їх походженню приділяли С.Русов, А.Андріяшев, П.Іванов, П.Батюшков та ін.

Професор Київського університету, член Київської археографічної комісії М.Іванишев проводив історичне дослідження Волині. Він знайшов т.зв. місцеві книги волинських містечок Олика, Вижва, Миляновичі, провів археологічну розвідку в церкві с.Вербка на Ковельщині, де виявив поховання князя Андрія Курбського [117, 57].

П.А.Рапопорт у праці «Військове зодчество західно-руських земель X – XIV ст.» досліджує військові оборонні укріплення Волині. Зокрема, автор пише про городище Ратне, як місце оборонної споруди Волині [215, 40].

Цілий комплекс праць місцевих дослідників стосується історії церкви на Волині. В середині XIX ст. започатковується створення документально-археографічної бази Руської Православної церкви на основі виявлення і впорядкування приватних архівів та ін. З цією метою у 1850 році Синод приймає рішення про збір матеріалів для підготовки церковно-історичного та статистичного опису церковних епархій.

Волинська духовна семінарія у Кремінці стає осередком створення і видання „Історико-статистичного опису церков і приходів Волинської епархії”. У вересні 1867 року засновано друкований орган Волинської епархії – часопис „Волинские

епархиальные ведомости”. Часопис виходив двічі на місяць протягом 1867-1907 років. На його сторінках друкувалися офіційні повідомлення, хроніка найважливіших подій, всторико-краєзнавчі матеріали. Тут знайшли відображення дослідження населених пунктів священика, церковно-освітнього діяча С.Барановського, священика А.Сендульського, настоятеля Володимиро-Василівської церкви м. Володимира Д.Левицького та ін.[113; 114]

В.Антонович під своїм науковим керівництвом з числа студентів Київського університету заснував цілу школу дослідників Волині та Поділля. Вони вивчали історію краю періоду Київської Русі та Великого князівства Литовського. Так, О.Андріяшев видав «Очерк истории Волынской земли до конца XVI столетия» («Нарис історії Волинської землі до кінця XVI століття») [92], де на основі літописних даних та інших стародавніх джерел показує як історичні умови визначають появу і вибір тієї чи іншої географічної назви. П.Іванов підготував «Історичні долі Волинської землі з найдавніших часів до кінця XIV ст.»(1895)[144]. При написанні цих робіт автори широко використовували давньоруські літописи, литовські і польські хроніки та інші письмові джерела, вперше ґрунтовно подали історико-географічні описи краю, визначили кордони Волині.

Варто підкреслити, що значна кількість літератури присвячена історії міста Луцька. У цих дослідженнях по-різному трактується походження назви Луцьк, а також згадуються назви населених пунктів, які ввійшли до меж міста. Історичне минуле Луцька, у тому числі й топоніміку міста й околиць досліджували О.Перлштейн [208], П.Орда [203], О.Мердер [189].

У 1925 р. на Волині виникло Товариство приятелів наук. У 1927 р. воно налічувало 97 членів, і користуючись державними

субсидіями, активно збирало експонати до місцевого музею. Товариство видавало Щорічник Волинський «Rocznik Wołyński», де друкувалися статті з історії, археології краю, природознавства та етнографії. У 1927 р. на Волині з ініціативи інженера Ф.Ксенжпольського організовується Товариство краєзнавців, яке у 1933 р. увійшло до складу Польського краєзнавчого товариства і стало його регіональним відділом. Воно мало відділення у Луцьку, Володимирі, Острозі, Дубно, Ковелі, Любомлі та ін. – усього 9 відділень, у яких налічувалось 500 активних членів. Товариство випускало журнал Земля Волинська «Ziemia Wołyńska», який виходив щомісяця під редакцією Юліана Ніца. Крім журналу Товариство видавало і книги: “Lutsk” (1937), “Miasta Wołyńskie” (1939), де вміщені короткі історико-економічні нариси про 21 місто Волинського воєводства.

Для праць польських дослідників характерним є те, що вони розглядали Волинь як споконвічну польську територію, прагнули виправдати польське панування. Історико-краєзнавча література 1921 – 1939 рр. піднімала ряд малодосліджених проблем з історії Волині. Наукові дослідження відзначалися використанням різноманітних джерел, їх глибоким аналізом, об’єктивністю і науковістю. Науковий доробок тих часів є помітним вкладом в розробку історії Волині.

Після приєднання Західної України до Радянського Союзу в 1939 році, історію Волині досліджували радянські історики. Вони, головним чином, розкривали уже соціально-економічну історію Волині, тут варто відмітити монографію І.Крип’якевича «Галицько-Волинське князівство» (1984 р.).

Значно активізувалась систематична робота щодо збирання і аналізу топонімів у 50-х – 60-х роках ХХ ст. У 1960 році на базі

Інституту мовознавства АН УРСР створено Українську ономастичну комісію (УОК), яка є членом ономастичної комісії при Міжнародному комітеті славистів. Вона координує науково-дослідну та науково-практичну роботу в усіх галузях теоретичної і прикладної ономастики в Україні. Діяльність Української ономастичної комісії справедливо пов'язують з іменем К.К. Цілуйка – зачинателя топонімічного вивчення України в післявоєнний період. Учений опублікував монографію про топонімію Полтавщини [258], створив програму збирання топонімічних матеріалів [259]. Під редакцією К.Цілуйка виходили такі збірники: «Повідомлення Української топонімічної комісії», «Питання гідронімії», «Ономастика». УОК регулярно проводить в різних містах України ономастичні конференції, видає їх матеріали [200; 201; 202]. Така діяльність націлює на розв'язання актуальних проблем і оновлення методики топонімічних досліджень, сприяє організації пошукової роботи тощо.

В історіографії топонімії Волинської області потрібно відзначити видання, які стосуються історії Волині загалом та дають певні відомості – лінгвістичні та географічні, без яких неможливе розуміння топоніміки як науки. Це монографії М.Грушевського «Ілюстрована історія України» [125], М.Котляра «Галицька Русь у II половині XIV – I чверті XV ст.», «Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв.» [162; 163], А.Пашуто «Очерки по истории Галицко-Волынской Руси» [207], П.Толочка «Древнерусский феодальный город» [243], П.Троневица «Луцький замок», «Волинь в сутінках української історії XIV – XVI ст..» [247, 246], Н.Яковенко «Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна)» [270]; праці С.Макарчука «Українсько-польські політичні взаємини на західноукраїнських землях в I третині XX

ст.», «Міжнародно-правове визнання державного кордону між Україною і Польщею (1939-1945)» [184; 185], М.Кучінка «Нариси стародавньої і середньовічної історії Волині», «Археологічні пам'ятки Волині», «Волинська земля X – середини XIV ст.: археологія та історія» [172; 173; 174] та ін.

Вагомим фактом історіографії історії та топонімії України є 26-томний випуск Історії міст і сіл України, що видавалася протягом 1967-1974 років (25 томів про історію областей, серед них і Волинську; окремих том присвячений історії Києва), де подано 1340 статей з історії обласних і районних центрів, міст й найбільш значних населених пунктів, надруковано понад 8300 довідкових статей про міста і села. У томі про Волинську область подано 15 статей з історії обласного і районних центрів, 58 нарисів про міста й найбільш значні населені пункти, надруковано 278 довідкових матеріалів про інші села. Правда, Історія міст і сіл України має ідеологічний характер, але це не впливає на інформативність видання [148-152].

У 50-60-х роках ХХ ст. вивченням топоніміки Волині займалися В.Ауліх, Ю.Кучеренко, П.Рапопорт, В.Ф.Покальчук. Результати досліджень останнього публікувалися у «Наукових записках» Луцького педагогічного інституту [96; 208].

У 60-70-ті роки виходив збірник «Історичні джерела і їх використання», де в розділі «Спеціальні історичні дисципліни» серед інших проблем розглядалися також питання топоніміки: статті О.А.Купчинського (1966, 1971) [167; 169], Д.Г.Бучка (1966) [105], Л.А.Проценко (1967) [213].

У цей час вийшло друком багато досліджень з топонімії окремих областей та районів України [97; 155; 165; 214; 233; 234; 235; 252; 258; 267; 269].

Опрацювання топонімії УРСР в історичному плані, етніміки в географічних назвах знаходимо у працях О.С.Стрижака [233, 173].

Важливим явищем в історіографії історії Волині став словник О.Цинкаловського «Стара Волинь і Волинське Полісся», виданий у Канаді [262; 263], де охарактеризовано населені пункти та їх назви. У період між двома світовими війнами автор провів великі за обсягом археологічні та топонімічні дослідження Волині. Він опрацював значну кількість історичних джерел, відкрив і описав десятки городищ. Кількість використаних у словнику об'єктів сягає понад 5000 найменувань, не рахуючи варіантів окремих назв. При описі більших і менших поселень, О.Цинкаловський старався відтворити всі аспекти нашої історії, крім того, автор подав приналежність окремих географічних об'єктів до адміністративних центрів, власників, монастирів, зазначаючи їх географічне положення, річки, озера і болота, біля яких вони розташовані.

Вкрай необхідним для дослідження топонімії є історичні, географічні етимологічні та тлумачні мовознавчі словники, зокрема «Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі» [228], де в алфавітному порядку подаються назви населених пунктів, які трапляються в літописах. Наводиться детальна їх етимологія.

Досліджуванням назв населених пунктів Волинської області займалися також історики-краєзнавці. Серед них М.Корзонюк, Л.Пучковський, Л.Чучман, О.Михайлюк, П.Сміян, В.Кмецинський, Я.Димнич та ін. Їх матеріали та дослідження, які мали регіональний характер, вийшли окремими монографіями [191; 230; 264], публікувалися у республіканській і місцевій пресі [299-305].

Цікавий матеріал з історичної топоніміки Луцького району зібрав волинський краєзнавець Г.Гуртовий [128].

Дослідження ойконімії Волині залишається актуальним і на сучасному етапі розвитку спеціальних історичних дисциплін та історичного мовознавства. З 1997 року інститут історії України Академії наук України двічі на рік видає збірник «Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики», який редагують Г.В. Боряк та І.Н. Войцехівська. На його сторінках, серед інших, розглядаються питання топоніміки. Також слід відзначити Словник-довідник «Ойконімія Волині» В.П.Шульгача, де автор подає лінгвістичну характеристику волинських назв населених пунктів.

Активно займаються роботою по вивченню історії та історичної топоніміки Волині науковці Волинського національного університету імені Лесі Українки. З 1985 р. на базі історичного факультету університету проходять наукові історико-краєзнавчі конференції «Минуле і сучасне Волині і Полісся», «Велика Волинь: минуле і сучасне», а з 2008 р. проводиться конференція «Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє», де поряд з іншими розглядаються актуальні питання історичної топоніміки.

Серед численних публікацій доповідей і повідомлень учасників конференцій слід виділити такі: В.Надольська «Волинь на перших етнічних картах українських земель» (2002), «Етнічна структура населення Луцького повіту в ХІХ ст.» (2006), О.Бренчук «Найголовніші джерела з історії населених пунктів північного Полісся ХVІ ст.– І-ої половини ХХ ст.» (2002), В.П'ясецький «З історії районних центрів Волинської області» (2004), Л.Василюк «Вплив природних умов на формування топонімії Маневиччини»

(2005), О.Бірюліна «Документальні джерела про село Забороль Луцького району» (2006).

Таким чином, аналіз стану наукової розробки теми дає змогу стверджувати, що хоча вітчизняними та зарубіжними науковцями створено цілу низку праць про окремі аспекти топонімії Волині: адміністративний устрій, поширення магдебурзького права [139-141], однак спеціального комплексного дослідження про виникнення та походження назв населених пунктів Волинської області немає. Історія волинської топонімії ще не стала предметом окремого дослідження українських істориків. Вважаємо, що топонімічні дослідження дадуть потрібні результати для розв'язання багатьох питань історії та краєзнавства.

Розділ 2.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ ВОЛИНИ. ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

§ 2.1. Особливості волинського топонімічного середовища

Історична топоніміка цікава тим, що її неможливо віднести до певного розділу тієї чи іншої науки. *Повноцінне топонімічне дослідження включає в себе історичний, лінгвістичний, географічний та етнографічний аспекти.* Так, скажімо, без знань історичного контексту, в якому утворився даний топонім, ми нічого не можемо сказати про його походження. Дослідження, що опираються тільки на сучасну форму написання топоніма, навіть при найдостовірнішій лінгвістичній базі, можуть відтворювати реальний стан речей в результаті випадкового збігу. Великий вплив на формування топоніма має географічна характеристика місцевості, в якій він розміщений, суспільні віяння відповідного часу, особливості суспільного устрою і, звичайно, мови тих народів, при яких він сформувався.

Топонімія несе важливу культурно-історичну інформацію і є одним із важливих джерел історії, етнографії, лінгвістики, її дослідження досить важливе, представляє великий науковий інтерес. В топонімії відображаються природні реалії, особливості освоєння цієї території, етнокультурні і етномовні контакти, ідеологія, світосприйняття і світогляд людей. У топонімів різний вік і походять вони з мов, як тих, що сьогодні існують, так і з тих, що зникли. Найбільш давні топоніми – назви водойм і рельєфу та назви населених пунктів. Деякі з них важко етимологізувати. Як правило, версії таких назв широко відображені у народних легендах.

Термін «топонімічна система» розуміється, по-перше, як всі найменування тієї чи іншої території; по-друге, розглядається як сукупність окремих видів топонімів – гідронімів, ойконімів, оронімів, урбанонімів, гелонімів та ін., ряди топонімів, співвідносні за якоюсь структурною або семантичною ознакою. До недавнього часу основним аспектом

ономастичних досліджень був онтологічний, тобто топонімічна система, наприклад, розглядалася сама по собі, у вигляді карти, словника та інших якихось системних об'єднань, які існують відокремлено від людини. Насправді виникнення, існування і розвиток топонімічної системи не може бути без опосередкованості мислення. Географічні назви не пов'язані з географічним об'єктом безпосередньо, між ними стоїть людина. Під топонімічною системою розуміється „певним чином організована сукупність топонімів даного етносу для даного часу на даній території” [211, 147].

Топонімічна картина світу, будучи пов'язаною з просторовим концептом, має територіальний характер, регіональні особливості, які зазвичай розглядаються в якості регіонального менталітету, тобто біологічно, історично та соціально обумовленої системи стереотипів, які функціонують у даному регіоні.

Сукупність топонімів Волино-Поліського краю утворює топонімічне середовище у топонімічній системі України, яка має топонімічний континіум – безперервний процес топонімації у часі і просторі. В широкому розумінні топонімічна система є сукупністю елементів, що знаходяться у взаємодії та зв'язку один з одним, і становлять визначену єдність. Ця система як єдність визначає наявність певної структури, внутрішньої ієрархічної впорядкованості всіх підструктур, які до неї входять. Беручи до уваги тезу, що визначена єдність системи базується на єдності території, часу і мови, можна зробити висновок, що аспект, який дозволить об'єднати всі без винятку топоніми слід шукати за межами мовної системи. Таким об'єднуючим аспектом, зокрема, є ментальний компонент, оскільки онтологічне буття топонімічної системи завжди поєднується з ментальним існуванням, топонімічна система як частина мовної системи існує у свідомості носіїв мови, які представляють Волино-Поліський регіон. Розвиток онтологічної суті системи втілюється через її відображення у свідомості, оскільки всяка мовна система існує перш за все у свідомості

конкретної людини. Топонімія – унікальна підсистема мови, частина культурного середовища народу, його світосприйняття, світорозуміння та світоконструювання. У тому, що відбирає людина з зовнішнього світу щоб закріпити в назві, відображаються її знання про навколишнє середовище, ракурс, у зв'язку з яким вона дивиться на світ.

Топонімічне найменування відбувається у світлі усвідомлення побутових цінностей. Серед них вирізняються *природні цінності* – ті властивості об'єкта, що мають відношення до фізичного здоров'я і благополуччя людини (Грибовиця, Житані, Жиричі, Рожище, Руда, Смоляри та ін.); *формальні* – ті, що розуміються як особливі якості величини, форми об'єкта (Велицьк, Висоцьк, Мокрани, Плоске, Угли); *пізнавальні* - важливі для включення відомостей про просторові реалії в загальний фонд енциклопедичних і спеціальних знань (Головно, Верба, Берестечко, Колодежі, Луцьк, Мокрець, Несухойжи, Омельно, Устилуг); *споживчі* – пов'язані зі сприйняттям реалій у світлі уявлення про прекрасне, гармонійне (Білин, Білий Сток, Білополь, Боголюби, Озеряни); *історичні* – детермінуючі назву місця за його зв'язком з неординарними подіями минулого і сьогодення (Брани, Волиця, Зимне, Торговиця, Теремно та ін.).

Системність в топонімії, з точки зору дослідників, проявляється у впорядкованості принципів, способів і засобів номінації топооб'єктів. На думку Ю.А.Карпенка, топонімічна система включає: інвентар утворюючих засобів, опозиції цих засобів; територію. Розвиток топонімії в історичному процесі – це взаємодія трьох сил: традиції, системи і людської допитливості[155].

Кожну топонімічну систему слід розглядати як територіальну. Географічні назви створюються за моделями, що характеризуються хронологічною і географічною зумовленістю (приуроченістю); системність пронизує всі мовні елементи топонімії.

За походженням топоніми зокрема Волині та Полісся можна поділити

на дві частини - ті, що створені в процесі суспільно-історичного розвитку (їх переважна більшість) та стихійні. Наприклад, назви сіл Вощатин, Бортнів, Бортнове, Бортяхівка та ін. свідчать про те, що їх жителі колись займалися бортництвом. Другі, як правило, меморіальні мають соціально-історичну або ідеологічну спрямованість. Вони, зазвичай, не мають безпосереднього зв'язку з відповідною реалією і є пропагандистськими посвятами та символами. Як наслідок, з'явилися назви населених пунктів Першотравневе, Радянське, Жовтневе. Зокрема, у Волинській області: с. **Жовтневе** – Володимир-Волинського району, селище **Жовтневе** – Іваничівського району, с. **Першотравневе** (нині Боголюби) – Луцького району. У межах України, за даними 1987 року, зареєстровано 96 назв – Жовтневе, 60 назв – Червоне, 79 – Веселе [48].

Важливим джерелом для формування історично створених топонімів слугують місцеві географічні терміни. Поліська частина Волині багата на болота, багна, трясовиська. Особливості цього ландшафту відображені у назвах багатьох поліських сіл: Мокре – Старовижівського району, Багно, Заболоття – Ратнівського, Заболоття – Любомльського, Заболоття – Володимир-Волинського, Гадьмате, х. Болотце – Любешівського району, х. Середнє Болото, х. Наболоття, х. Заболото – Бузаки Камінь-Каширського району. Назва Бузаки походить від слова буза – трясовина, мутна вода в річці, озері; грузьке болото з рідкою багнюкою [193, 99].

Гать, Гадьмате – гать - болото, що не висихає, завжди заболочене місце в долині, яке завалюється ломаччям, укладається полінами дров чи соломою для проїзду чи проходу. Гать – дорога на болоті [193, 141].

Найбільш давній шар представляє гідронімія, а в їх ряду

односкладні та двоскладні гідроніми – Буг (Західний), Стир, Шацькі озера (Пулемецьке, Світязьке, Липовецьке, Острівецьке, Пісочне, Зведенка та ін.), озеро Цир, Стохід, Турія, Прип'ять та ін.

Картографічні матеріали, де нанесені ойконіми чітко вказують на те, до якої держави належать вони і як позначаються відповідно до мовних правил. Мова топоніміки є завжди мовою держави, хоча інколи можуть зберігатися окремі назви попереднього походження. Оскільки, Волинь у різні періоди своєї історії перебувала під владою Польщі, Російської імперії, у складі Радянського Союзу, історична топоніміка Волині є специфічною, засвідчує мовні впливи вказаних держав, які часто згубно на неї впливали.

Досліджуючи особливості волинського топонімічного середовища не можемо оминати увагою основні типи поселень на Волині.

Протягом історичного розвитку Волині можемо виділити такі *типи поселень*: села, давньоруські гради (городи), селища, міста, містечка, хутори, слободи, новосілки, колонії, фільварки.

Слово **село** - праслов'янського походження, яке означало – *поле* і збігалося у нас зі звучанням іншого слова – *се(д)ло* – поселення [108, 8]. Звідси селяни – люди, які обробляють землю, мають справу з полем і живуть у селі. За часів Київської Русі село – неукріплене поселення на противагу градам. До монголо-татарського нашестя так звалися селянські та феодальні населені пункти. У XVII-XVIII столітті в Російській імперії село - поселення з поміщицьким двором (якщо поміщицької садиби не було, то це поселення звалося «деревня»). Аналізуючи адміністративно-територіальний устрій Волині XIX – початку XX століття, знаходимо поселення «деревня» і «село», причому їх

майже однакова кількість. Не відрізняються ці поселення і за числом жителів. Наприклад, у *Володимирському повіті* нараховувалося 180 сіл та 205 «деревень»: с.Звинячи – 194 дворів, 1512 жителів, с.Ізов – 88 дв., 517 ж., с.Запілля – 159 дв.,1066 ж.; д.Владинополь – 45дв, 263ж., д.Дружкополь – 134 дв., 1278 ж., д.Клопочин – 53 дв., 293 ж. у *Луцькому повіті* – 140 сіл та 162 «деревни»: с. Царевичі Великі – 165 дв.,1415 ж., с. Радомисль – 205 дв.,1670 ж., д.Яровиця – 47 дв., 427 ж., д.Чудля – 44 дв., 368 ж., д. Рудня – 109 дв., 730 ж., д. Кіяж – 33 дв., 233ж., д. Дворець – 31 дв., 290 ж.; у Ковельському повіті 123 села, 148 «деревень» [236].

Уже в XIX столітті в Росії село – поселення з церквою; поселення, яке не вважалося церковноприходським центром (у якому не було церкви), а була садиба чи двір власника - інколи називали **сільце**. Наприклад, у назві села Сільце Горохівського району простежується перехід загальної назви у власну.

У давньоруських писемних пам'ятках трапляється слово «**слобода**», що означає маєтково-юридичний стан особи вільної на відміну від невільника. Згодом цей термін поширився і на поселення, які виникали на незаселених землях великих магнатів-землевласників. Ці поселення звільнялися на деякий час від сплати податків. Звільняючи жителів цих сіл від повинностей на користь власника, магнати намагалися зацікавити поселенців освоювати незаселені землі своїх маєтків. В основу терміна „слобода”, „слобідка” покладено слово „свобода”, яке у народно-діалектичній мові трансформувалося у слово „слобода”. Таким чином, у поселеннях-слободах жили вільній, самостійні, незалежні жителі. Безумовно, що у часи існування слобод (XI-XVIII ст.) названі особливості значною мірою були умовними, але люди у цих

поселеннях були, безперечно, більш незалежні ніж жителі сусідніх сіл, містечок, хуторів. Адміністративна карта Волині початку ХХ століття вміщує такі назви: Волиця, Волиця-Дружкопільська, Волиця Морозовецька, Волиця Загорівська, Воля Островецька, Вулька Шельвівська, Вулька Угрузька, Вулька Фалемичівська, Вулька Садівська, Вулька Свійчівська, Вулька Видраницька та ін. у Володимирському повіті; Вулька Підлуцька, Вулька Котівська, Вулька Сокирицька у Луцькому повіті; Вулька Ковельська, Вулька Щитинська, Вулька Радошинська, Вулька Качинська, Воля Любитівська, Вулька Вербичанська в Ковельському повіті.

У літописах велика кількість населених пунктів отримала означення «град». Літопис не розкриває змісту поняття гради, можна лише здогадуватись, що вони були насамперед адміністративно-політичними центрами союзів племен, а також фортецями в прикордонних районах. Недостатність писемних даних компенсує археологія, відкриваючи та вивчаючи залишки цих «градів» практично на всій території розселення східних слов'ян. Про існування городищ, як наступників градів розповідає у своїй монографії „Волинська земля X – середини XIV ст.: археологія та історія” М.М.Кучінко. Городища – сільські поселення з валами і ровами, що оточують замкнутий простір. [174, 70]

За часів Київської Русі **градами** називали великі поселення, укріплені дерев'яними стінами з бійницями і баштами, за якими населення ховалося в часи лихоліть від небезпеки. Слово град у своєму початковому давньоруському значенні – „ограда”. В I тис. н.е. гради (городи) – поселення, укріплені огорожею, оточені ровами та валами, дерев'яним частоколом, часто захищені природними укріпленнями – ярами, річками, болотами. Такі гради

з плином часу нерідко втрачали своє військове значення, їх укріплення руйнувалися, а самі вони приходили в упадок і перетворювалися у городища – „місця, де був город”. Пізніше на місці городища могло розвиватись нове поселення, яке отримувало назву Городище. Серед літописних волинських градів можемо назвати Всеволож, Шеполь, Перемиль [67, 151], Володимир [67, 67], Угровськ [74, 386], Турійськ [74, 152] та ін.

Багато градів було спалено і знищено під час нападів кочівників. Деякі з них відродилися як города, інші – перетворилися в села.

Із формуванням ранньофеодального суспільства города стали перетворюватись в укріплені центри князівської влади, а потім і в центри економічного життя. Давньоруські города були також центрами розвитку високої, як на той час, матеріальної і духовної культури, в них будувались монументальні храми та замки.

З часом, можливо, під впливом польської мови, города почали називати **містами**. У XIV-XV ст. не маємо звісток про виникнення нових міст на Волині. Причина цього – наслідки монголо-татарської навали, яка підірвала продуктивні сили тогочасного суспільства, і період боротьби між Польським королівством і Великим князівством Литовським. Але однією з головних причин було те, що тільки починало складатися велике феодальне землеволодіння, а дрібні феодали не в змозі були закладати міста. Лише з пожвавленням торгово-грошових відносин, появою і становленням фільварків та зростанням феодального землекористування (тобто з кінця XV – початку XVI ст.) починають масово виникати міста і містечка. Міста в цей час отримують магдебурзьке право (право на самоврядування).

І.П.Крип'якевич вважав, що в Україні місто існувало на кількох рівнях: “містечко”, “мале місто” і “велике місто” [171, 18].

Містечко – невелике поселення землеробського характеру із слабо розвинутим ремеслом, воно було також місцем проведення торгів. Населення містечок, на відміну від селян, не відпрацьовувало панщину, а перебувало в основному на чинному праві.

На думку Крип'якевича, містечка та малі міста мали однакові устави та привілеї, а також були місцем проведення торгів для найближчої сільської округи.

Містечка були специфічними поселеннями XIV ст. Більшість їх виникала при монастирях, маєтках феодалів, торгових шляхах. Міщани в основному були ремісниками і гендлярями, але деякі з них займалися і сільським господарством. Містечка характеризувались багатонаціональним складом населення. Тут жили у великій кількості євреї, поляки, татари. Прикметою більшості містечок була наявність великої площі у центрі поселення, де організовувався торг різними товарами і виробами, що постачалися туди міщанами і селянами з навколишніх сіл.

Переважна більшість нових містечок закладалась на місці вже існуючих поселень. Однак, не завжди наявність локаційного привілею, виданого феодалу, є ознакою автоматичної появи міста. Дійсно, наявність привілею давала можливість заснувати місто, але траплялося так, що вона з різних причин не була реалізована.

Окремо І.П. Крип'якевич виділяє “великі міста”. До цієї категорії він відносить міські поселення, які досягли розквіту ще в давньоруський період. Вони мали розвинуте цехове ремесло і торгівлю, чітко виражену соціальну диференціацію населення.

Міста відрізнялися від містечок також за чисельністю населення (критерієм поділу взято 500 димів).

У першій половині XVI ст. є звістки про появу 63 міст і містечок на території Волинського воєводства [139, 95]. У XVI столітті отримали дозвіл на локацію такі містечка Волині: Литовеж (1501), Смідин (1508), Квасів (1513), Милянєвичі (1543), Мельниця (1539), Козин (1538), Любче (1547), Сокіл (1563), Жидичин (1563) та ін.

На становлення та розвиток міст впливав ряд позитивних чи негативних факторів. Стимулювало ці процеси надання містам магдебурзького права, загальне економічне пожвавлення, що мало місце у Польщі у XVI – на початку XVII ст. тощо. Виникнення такої значної кількості міських поселень пояснюється і зацікавленістю феодалів, які поряд зі своїми амбіційними планами переслідували і фіскальні, розуміючи і переконуючись у тому, що з містечок, навіть невеликих, можна отримати прибутків у кілька разів більше ніж із сіл.

Перешкодою було те, що переважна більшість міст належала приватним власникам, дії яких не завжди відповідали об'єктивним законам розвитку міст. Крім того, велика кількість різних повинностей відіграла негативну роль. Деструктивну роль у житті міста відігравали юридики та різні стихійні лиха. І все ж таки процес урбанізації Волинського воєводства проходив досить інтенсивно. З'являлись нові міста і містечка, які часто були центрами адміністративно-господарських комплексів, резиденціями магнатів і шляхти, частково осередками культури, про що свідчать і нові назви або перейменування.

За даними «Пам'ятної книжки» у 1895 р. серед міст і містечок значиться 29 поселень.

У «Списку населених місць Волинської губернії» на початку ХХ ст. на Волині фіксуються такі містечка і міста (із зазначенням кількості дворів та жителів):

Володимирський повіт – містечка Горохів (551 дв., 7202 ж.), Киселин (131 дв., 1556 ж.), Коритниця (48 дв., 822 ж.), Любомль (259 дв., 4216 ж.), Опалин (222 дв., 1614ж.), Порицьк (298 дв., 2272 ж.), Оздютичі (110 дв., 1614 ж.); місто Володимир-Волинський.

Ковельський повіт – містечка Вижва (165 дв., 996 ж.), Камінь-Каширськ (286 дв., 3588 ж.), Маціїв (64 дв., 484 ж.), Мельниця (160 дв., 2262 ж.), Мельники (20 дв., 121 ж.), Несухоїжи (164 дв., 1174 ж.), Стобихва (138 дв., 1384 ж.), Турійськ (232 дв., 3183 ж.), Янівка (38 дв., 214 ж.); місто Ковель.

Луцький повіт – містечка Бережниця (679 дв., 3206 ж.), Володимирець (245 дв., 1927 ж.), Гулевичі (74 дв., 463 ж.), Вишнівка (199 дв., 1272 ж.), Рожище (257 дв., 3646 ж.), Торчин (442 дв., 4119 ж.), Троянівка (267 дв., 1564 ж.), Чорторійськ (285 дв., 2020 ж.), місто Луцьк.

Не всі зазначені поселення протягом тривалого часу залишалися містами, деякі перетворилися в села, деякі, в силу історичних обставин, зовсім зникли з адміністративної карти Волині. Однак частина їх зберегла статус міст.

У Волинській області 4 міста обласного підпорядкування – Ковель, Луцьк, Нововолинськ і Володимир-Волинський, який віднесено до цієї категорії у 1975 році.

Селище – це низова адміністративно-територіальна одиниця, що виникла на Волині в радянські часи. У Волинській області є селища міського типу: Іваничі, Локачі, Луків, Любешів, Турійськ, Цумань, Шацьк, одне робітниче селище – Жовтневе та 12 селищ:

Голоби, Головне, Дубове, Заболоття, Колки, Маневичі, Мар'янівка, Олика, Переспа, Сенкевичівка, Стара Вижівка, Торчин.

Розглядаючи типи поселень, відзначимо, що до XIV ст. на Волині спостерігається в основному розвиток у великій кількості міст і сіл. Уже з XVIII ст. з'являються **хутірські поселення**. Наприклад, у Луцькому повіті, за даними довідника адміністративно-територіального поділу Волині [62], знаходимо с.Підгайці Більші і х. Підгайці Малі, с. Котів і х. Котів, с.Зміїнець і х.Зміїнець.

Хутори та колонії масово виникають на Волині в XIX ст. у зв'язку з переселенням сюди іноземних колоністів – німців та чехів. Біля деяких сіл знаходиться 2-3 колонії та хутори. Наприклад, у Луцькому повіті – с. Маневичі, х. Маневицький завод, х. Маневицька Смолярня, залізнична станція Маневичі, у Колківській волості – к.Глей, ф.Глей, м.Чорторійськ, к.Чорторійськ, с.Піддубці, ф.Піддубці, с.Підгайці, к.Підгайці, ф.Підгайці.

Хутірське господарство – це форма ведення дрібного сільськогосподарського виробництва, особливістю якої є розміщення господарства – всього або частини будівель, інвентарю та тягла, необхідного для обробітку землі на відокремленій ділянці – хуторі. Їх виникнення, очевидно, було зумовлене також розвитком лісорозробок і виплавою заліза. У глухих поліських лісах існували одинокі поселення рудників.

Були й інші причини появи хутірських поселень: під час нападу татар багато родин утікало і ховалося в лісах, засновуючи там одинокі поселення. Крім того, багато хуторів на Волині виникло на початку XX століття як наслідок столипінської

аграрної реформи. У цей час біля кожного великого села існувало по декілька однойменних хуторів та колоній. У 1921-1939 роках було розparcelьовано багато земельних наділів, унаслідок чого з'явилося багато хуторів.

Хутірська система, що виникла в умовах капіталістичного одноосібного господарства, в радянський час за умов колгоспного виробництва визначалася як вкрай нераціональна. Тому у післявоєнний період на території Волинської області розпочалася масова ліквідація хуторів та розкуркулення заможних господарств.

Важливим фактором, що вплинув на формування широкої сітки хутірських поселень, була поява на волинських землях іноземних колоністів, зокрема, німецьких, голландських, польських і чеських.

Поряд з хутірськими господарствами на Волині були такі типи поселень як колонії. **Колоніями** називали поселення осіб однієї національності або вихідців з однієї країни, які проживали разом в іншій країні або місті. Іноземні колонії з'явилися на Волині в ХІХ столітті. Що ж стосується самого типу поселень національних меншин, слід сказати, що часто це були окремі вулиці або кутки в селах, де проживали колоністи. Тоді назва колонії стосувалася не населеного пункту, а лише вулиці або кутка. Були й окремі поселення, які теж називали колоніями. Їх можна знайти на картах тих часів.

У збірниках адміністративно-територіального поділу Волині різних років згадуються такі типи населених пунктів, як **фільварки**. Це – панський маєток із господарчими будівлями. У ХVІ ст. фільваркова система досягла свого найвищого розвитку. Незважаючи на різну спеціалізацію, фільварки приносили шляхті і магнатам значні доходи. Збували продукцію в торговельних

центрах Речі Посполитої або за її межами. У фільварках в основному займалися зерновиробництвом, проте тут існувало борошномельне, пивоварне, горілчане, залізорудне, лісопильне (тартаки), виробництво та виробництво скла (гути). За даними Списку населених місць Волинської губернії (1906), у Володимирському повіті – 34 фільварки, у Ковельському повіті – 7 фільварків, у Луцькому – 27. У волинських фільварків різноманітні назви: Адамівка, Березна, Бужанка, Лиска, Климівський, Карцев Дузь, Фердинандів та ін.

Отже, дані історичної топоніміки Волині мають пізнавальне для реконструкції давніх періодів історії і передусім у тих випадках, коли відсутні інші джерела. Вони допомагають розкрити стан більш давній, ніж той, який відображено в писемній традиції.

Назви населених пунктів, їх поширення, як правило, визначають історичний простір формування регіону. На це впливає географічна ніша життя з її природними умовами, поширення мови і традиційно-побутової культури.

Топонімічні джерела є важливим свідченням історії населених пунктів краю. Вони часто можуть бути єдиними, які вказують на події та явища, що відбувалися в краї. Кожна назва несе на собі історичне, лінгвістичне, географічне навантаження. Вона може бути дотична до історичної долі населеного пункту і людей, відбивати суттєві зміни у його розвитку.

Розглядаючи волинське топонімічне середовище, приходимо до висновку що воно є одним із складників топонімічної системи України. Середовище має риси, характерні для всієї України, але разом з тим має і свої регіональні особливості. До особливостей слід віднести топоніми, що вказують на специфіку волинського ландшафту (болота, багна, трясовиська), на народне сприйняття

реалій у світлі уявлення про прекрасне та на неординарні історичні події.

§2.2. Літописні назви населених пунктів Волині епохи Київської Русі та Галицько-Волинського князівства: особливості присвоєння назв

З розвитком продуктивних сил у X-XI ст. на Волині виникає велика кількість поселень: Володимир, Лучеськ, Берестя, Боремель, Всеволож, Житані, Жидичин, Зимне та ін., які з часом перетворюються в міста, містечка і стають адміністративними, економічними і культурними центрами.

Найдавнішим на Волині за часом першої згадки в історичних документах можна вважати Володимир-Волинський. Безіменний угорський літописець, так званий нотарій короля Бели свідчить, що цей город існував у 884 році і мав назву Лодомир [240, 298]. Це, можливо, тому, що Надбужжя в усіх іноземних документах того часу виступає як Лодомерія, очевидно, на основі давніх історичних відомостей про головне місто цього краю [240, 300].

Перша історична згадка про Володимир належить до 988 року в «Повісті минулих літ» [74, 67] – найстарішому літописі. У 988 році великий князь Володимир Святославович освячує руський народ святою християнською вірою і з метою більш успішного її розповсюдження будує міста, споруджує в них церкви. Для більшої зручності в управлінні державою він розділяє свої володіння між 12 синами. Город Лодомир, який був у центрі Волинської надбузької області, великий князь укріплює і називає його своїм іменем - Володимир. Пізніше за ім'ям Ярослава Мудрого були названі Ярославль на Волзі і Ярослав над Сяном, а

за ім'ям Володимира Мономаха – Володимир-на-Клязьмі. Той факт, що Володимир Святославович назвав своїм іменем місто в Надбужжі, засвідчує, яке значення він надавав цьому краю. Місто мало служити на заході своєрідним щитом усієї землі від вороже настроєних сусідів. Великий князь Київський з метою зміцнення зв'язку удільних земель із центром – Києвом, старався в підкорених землях мати намісниками своїх синів. Зокрема, город Володимир князь віддав своєму синові Всеволодові: «Володимиръ же просвъщенъ самъ и снвъ ві ... и посади Вышеслава в Новьгородъ ... Всеволода в Володимьрь...» [74, 105-106]. Тоді місто стає центром Володимирського князівства.

Давню історію має також село Зимне, яке було колись передмістям Володимира і засноване як зимова резиденція князя. Звідси і його назва. В Зимному київським князем був заснований один із найстаровинніших монастирів на Волині, який вперше згадується в «Житии Феодосия Печерского» Нестора [127, 19].

У Зимному археологами було виявлено укріплене поселення. Під час розкопок, що велися тут багато років, знайдено оборонні конструкції, які являли собою частокольну стіну та земляний вал, залишки житлових та господарських споруд. Хронологія знахідок, детально проведена В.В.Ауліхом [96], а також ряд аналогій дають підстави датувати існування Зимнівського городища в VI-VII ст. Городище було зруйноване, очевидно, під час нападу аварів [262, 22].

У «Повісті минулих літ» під 1085 роком уперше згадується древнє волинське місто Луцьк. «Ярополк збирався іти на Всеволода. Довідавшись про те, Всеволод послав проти нього сина свого Володимира і Ярополк тоді, оставивши матір свою і

дружину свою в луцьку, сам утік в ляхи», - повідомляє літописець [74, 125].

В історичній топоніміці першу згадку про населений пункт прийнято вважати датою його заснування. Проте український дослідник старовини, архітектор Б.Колосок висуває думку, що Луцьк виник набагато раніше 1085 року. Посилаючись на польські джерела, він висуває дату заснування міста – 698 рік. Польський історик XV ст. Ян Длугош, який мав доступ до більш значної кількості історичних джерел, вказує на будівництво Луцького замку близько 1000 року князем Володимиром Святославичем [158].

Деякі дослідники виводять назву міста від слов'янського племені лучан, що поселилися на цьому місті і заснували город, який спочатку називався «Лутическ», потім «Лучеськ», а далі «Луцьк» [228, 83]. Існує й інша версія виникнення назви міста Луцька. Він постав одночасно з Києвом і був закладений Лукою, вождем дулібів. Звідси походить і його назва [288, 8].

Інші дослідники, на нашу думку, більш вірогідно, пов'язують назву міста Луцька з ландшафтом. Луцьк розміщений на підвищенні при злитті річки Стир з маленькою його притокою Глушцем. У цьому місці Стир, «що весь час тече одним руслом прямо на північ, робить поворот на південний захід і утворює круту луку – вигин, який охоплює місто з трьох сторін, залишаючи його відкритим тільки зі сходу» [92, 62]. Завдяки такому географічному положенню, місто отримало назву Лучеськ Великий на Стирі.

Зважаючи на те, що місто було розташоване на невеликому острові і з трьох сторін оточене непрохідними болотами, воно відіграло значну роль в стратегічному плані оборони краю. З

часів монголо-татарського нашествия місто жодного разу не було серйозно спустошене. Татари неодноразово робили набіги на Луцьк, але змогли зруйнувати тільки передмістя [203,7].

В давніх документах Луцьком завжди називали тільки острів серед багнистої заплави, оточений рукавами Стиру та Глушця. Нині луцькі болота осушені, Глушець, який відділяв передмістя Хмельник від острова і по якому ще на початку ХХ ст. плавали на човнах, засипаний. Проте, пам'ять про нього збереглася у назві вулиці – Глушець.

Потім Луцьк переживав зниження своєї економічної і політичної ролі, що позначилося і на його розмірах. Зміни статусу міста впливали на навколишню топоніміку.

У Луцьку не можна було поселитися де завгодно, кожен стан мав своє місце перебування, а саме: на острові, де замок Любарта, жили дворяни, а на північ від міста було місце для євреїв – жидів, від чого саме місце, а пізніше містечко отримало назву Жидичин. Такої ж думки притримується священик Федір Цибульський, який написав Коротку історію села Жидичин у 1917 році. Він говорить, назва Жидичин походить від єврейської колонії, яка тут знаходилась, тому що в удільно-князівський період євреям не дозволялося поселитися у містах Південно-Західного краю [160].

Існує й інша версія назви. Історик Я.Малевиц стверджує, що Жидичин – географічний термін, який уособлює собою осілість, природне поселення, первісну колонію [181,7]. Назви із коренем *zud* (*sud*) виявляють високу частотність серед географічних назв Волині: Жид – озеро у повіті Мозирському, село Жидче у повіті Пінському, х. Жидова в Овруцькому повіті, річка Жидовинка у Луцьку.

Крім того походження назви Жидичин можна співвіднести, на думку дослідника-краєзнавця І.Майданець, із слов'янським племенем «житичі», що деякий час проживало на цій землі [190, 10].

На нашу думку, Жидичин походить від давньоруської власної назви і є посесивом на –инь. Це утворення виникло шляхом усічення імені-композита такого типу як Жидиславль, Жидебор, Жидомир. Ці імена вторинного походження, утворені від первісного давньоруського «Сьдц» – шляхом переходу типу Сьдиславль – Здиславль – Ждиславль.

У середині XIII ст. від Володимирського князівства відділилося Ратненське – з головним містом Ратне, яке вперше згадується в історичних документах наприкінці XII ст. як прикордонне місто Галицько–Волинського князівства. Кінець XII–початок XIII ст. – особливий період історії, пов'язаний з іменем Романа Мстиславовича, який став князем Волині у 1173 р. і до своєї смерті у 1205 р. опікувався волинськими землями. Особливою його турботою була північна окраїна – Берестейщина, на яку постійно нападали литовці та ятвяги. З ними він змушений був постійно воювати, створювати форпости оборонного рубежу краю. В цей час посилюється значення шляхів з Володимира на Берестя. У тому місці, де у річку Прип'ять вливаються ряд річок, забезпечуючи природний захист укріплень, вирішили збудувати місто. Тут можна було тримати озброєні загони, які б контролювали навколишню територію, збирали данину з селян. Отже, назва міста Ратне пов'язана з розташуванням на його території раті – «військової залоги, в руках якої зберігався ключ до брами по водному шляху через Прип'ять і Дніпро до золотоверхого Києва» [77, 110]. П.А.Рапопорт у книзі «Военное

зодчество западно-українських земель X-XIV вв.» пише про городище в Ратному як місце оборонної споруди Волині. Воно є городищем острівного типу, тобто знаходилось на невеликому островку серед важко прохідних боліт. Роль Ратна як граду надзвичайно велика, бо лише оволодівши цим своєрідним ключем, можна було заволодіти і краєм, і водним шляхом.

Про військове призначення свідчить назва сусіднього з Ратним граду на Прип'яті – Щитинь (сучасне село Щитинь Любешівського району), який був своєрідним військовим щитом, що прикривав цей важливий стратегічний водний шлях.

Обидва гради повинні були захищати північно-західні рубежі Русі-України від експансії західних сусідів.

На східному кордоні Волинської землі знаходився град Турійськ, уперше згаданий в літописі під 1097 роком [67, 152]. Місто розташоване у верхній течії річки Турії, яка і дала йому ім'я. Назва річки походить від назви тура; цих звірів колись багато водилося у волинських лісах.

Літописні джерела подають нам назву ще одного волинського села – Всеволож (тепер с. Литовеж Іваничівського району). У літописах Всеволож згадується під 1097 і 1287 роками. У 1097 році він був спалений князями Ростиславовичами – Володимиром і Васильком [67, 51]. Другий раз Всеволож згадується під 1287 роком, коли князю волинсько-галицькому Володимиру Васильковичу «дали знати, що брат його князь Мстислав, користуючись тим, що він [князь Володимир] лежав на смертному одрі, почав роздавати його землі, в тому числі і Всеволож віддав своїм боярам» [67, 439].

В історичній літературі тривалий час велася суперечка щодо місцезнаходження городища Всеволожа. Археологи М.Надеждін і

К.Неволін, як зазначав Б.Іванов, вказували на с.Волошки в 12 верстах від Ковеля як на літописний Всеволож [144, 87]. З цим твердженням не погоджувався М.Барсов, який відносив Всеволож до ще не визначених місцевостей [144, 71].

О.Цинкаловський, який довгий час працював у Державному археологічному музеї у Варшаві і був делегований цим музеєм на Волинь, Полісся і Підляшшя для збирання археологічних та історичних пам'яток, у 1927 році виявив на землях села Литовежа старе городище X-XIII ст. Він вважав, що саме це і є літописний Всеволож [263, 265].

Дослідники Волині А.Демчук і Т.Коструба, аналізуючи літописні дані, висловлювали думку, яка, на наш погляд, може бути вірогідною, що Всеволож знаходився на лівому березі р. Буг на захід від м.Сокаля Львівської області – тепер с. Старгород [161, 308]. За свідченням Т.Коструби, «існує переказ про те, що с. Старгород було в давнину містом, яке займало більший простір, а знищили його татари» [161, 312].

Назва Всеволож походить від імені князя Всеволода, який правив у Володимирі у X ст. [261, 39]. В XV ст. город згадується в історичних документах під назвою Литовеж. Цю назву виводять із словосполучення «литовська вежа». Крім того, існує ще одна версія пояснення назви Литовеж. У козацькі часи Литовеж був містечком, у якому було дві церкви, костел, а також замок князів Острозьких з вежею (Літня вежа), звідки і походить назва міста. Таке тлумачення знаходилось у рукописі, написаному кирилицею, де було подано опис усіх подій, що відбувалися на західноволинській землі. Книга зберігалася в церкві св. Параскевії П'ятниці в Литовежі. У 1915 році австрійські війська зруйнували

церкву. Серед інших книг, які були в церковній бібліотеці, згоріла і ця цінна книга [261, 71].

Літописи подають у 1196 році назву міста Кошер або Кошерськ на річці Цир. Волинський князь Роман Мстиславович побудував тут фортецю, що дістала назву Кошер або Коширськ. Після перебудови дерев'яного укріплення на кам'яне його почали називати Каменем. Згодом ці назви злилися в одну - Камінь-Каширський.

У Галицько-Волинському літописі під 1287 роком виступає місто Любомль [59, 437]. Назва утворилася від кореня – *люб-*, любити. За переказами і даними літописів – це було найулюбленіше місце князя Володимира Васильковича, якого називали великим книжником і філософом, завзятого мисливця. Тут, серед лісів, збудував він свій палац і біля нього кам'яну церкву св. Юрія, прикрасив її іконами, срібним посудом, дорогоцінними тканинами, дзвонами «чудного голосу» та подарував церковнослужительські книги. Володимир перебував у Любомлі під час своєї хвороби і помер тут 1288 р. [59, 438].

В історії Волині немало трагічних сторінок. Однією з них є монголо-татарське нашествя. Розоривши в 1237 році північну Русь, а в 1240 році захопивши Київ, татарські полчища вступили у Волинське князівство і позначили свій шлях багатьма спаленими селами і спустошеними містами. Населення Волині зазнало 42 напади татар, внаслідок яких Волинська земля була спустошена.

Підводячи підсумок, варто відзначити, що давні міста Волині належать ще до того часу, коли вона була розділена між окремими племенами. Так, наприклад, місто Волинь чи Велинь, від імені якого вірогідно походить назва землі, знаходилось в 20-ти верстах від нинішнього Володимира-Волинського [92, 10].

У кінці X ст. Волинська земля у складі Володимирського князівства входила до складу Київської Русі. У цей час виникає велика кількість поселень. Типовими для періоду Київської Русі є гради – укріплені міста для захисту населення від нападів ворогів. У першій половині XI ст. до Волині ввійшла Берестейська земля.

Волинь до середини XII ст. утворювала одне Володимирське князівство, під час його розквіту сюди входила і Болохівська земля (розташована у верхів'ї Південного Бугу). Пізніше, внаслідок князівських міжусобиць і спадкових поділів володінь почали виникати менші волості, які з часом перетворилися в князівства. У 1084 році князь Давид Ігоревич одержав місто Дорогобуж, згодом виникло Дорогобужське князівство. У 1150-х роках князі Ярослав та Мстислав Ізяславичі поділилися землями, взявши відповідно Володимирське і Луцьке князівства. У 1170-х роках обидва князівства розпалися на менші частини: від Володимирського відділились Белзьке і Червенське князівства, від Луцького – Дорогобужське і Пересопницьке. Берестейська земля ввійшла до складу Волині в середині XII ст.

У 1199 році князь Роман Мстиславович об'єднав Галицьке та Володимирське князівство в одне ціле під назвою Галицько-Волинське князівство з головним містом Галичем. Його син Данило Романович посилив єдність держави, перенісши столицю до новозбудованого міста Холм.

Про загальну кількість поселень цього періоду є тільки випадкові згадки. Наприклад, на відстані не більш як 15 км від Володимира Галицько-Волинський літопис XIII ст. згадує ряд сіл: Устилуг, П'ятидні, Хвалимичі, Житань, Бужковичі [59]. Зміцнення Галицько-Волинського князівства зумовило появу нових населених пунктів. Тоді ж значно розширюється мережа населених

пунктів, будуються нові та укріплюються старі міста. Назви населених пунктів тих часів часто походять від імен князів Володимир, Всеволод (Всеволож) та ін., а також – від місця розташування міста чи села – Луцьк, Устилуг. Топоніми Ратне, Зимне вказують на практичне використання об'єкта. Однак внаслідок татаро-монгольської навали були зруйновані майже всі міста, містечка і великі села. Населення розбігалось в ліси, у місця, віддалені від шляхів, і там створювало невеличкі поселення.

Аналіз топонімічних назв поселень Волині показує, що ряд сіл, про заснування яких не маємо відомостей, існував в часи Київської Русі та Галицько-Волинського князівства. На давнє походження вказують, зокрема, назви поселень, утворені від двочлених слов'янських антропонімів, як Хотимир, Радомишль, Добромишль; назви, що походять від найменувань давніх племен і народів: Бужани, Дуліби, Деревляни, Ківерці (можливо, від тиверці), Кривичі та ін., назви неясного походження: Жмудче, Духче, Судче.

§2.3. Специфіка топонімів литовсько-польської доби.

З середини XIV ст. Володимирське князівство потрапляє в політичну залежність від Литовської держави.

З початком князювання Любарта Гедиміновича на Волині (1340 р.) починається період литовського панування, який продовжувався до 1569 року, до об'єднання Литви і Польщі. Територіальний поділ на удільні князівства у 50-х роках XV ст. був замінений на воєводства. Воєводства поділялись на повіти і волості, кількість і територія яких не завжди були стабільними. До складу Волинського воєводства входить Луцький, Володимирський та Кременецький повіти з головним адміністративним центром - м. Луцьком. За часів литовського князівства Луцьк набуває великої політичної ваги. Князь Любарт започаткував у Луцьку побудову замку, який зберігся до наших днів, добудував замок князь Свидригайло. Луцьк був улюбленим містом князя Вітовта. Саме тут у січні 1429 р. відбувся з'їзд Європейських монархів, на якому Вітовту пропонували королівську корону. З'їзд тривав 7 тижнів. У документах про з'їзд згадуються назви населених пунктів навколо Луцька, де розташовувалися гості. Для розміщення високих гостей були приготовлені будинки і двори не лише в Замковій і острівній частині Луцька, а й на Заглушецькому передмісті та заміських дворах в селах Гнідава, Красне, Омеляник, Забороль, Жидичин[247, 34]. Коронування мало відбутися 1430 року у місті Вільно. У 1432 р. Луцьку було надано Магдебурзьке право, а в 1497 р. це право було поновлено. У 1552 р. польський король Сигізмунд-Август звільнив місто від усіляких податків. Ще одним свідченням того, що в давні часи Луцьк був великим

багатолюдним містом є той факт, що до меж міста входили такі села: Жидичин, Ківерці, Княгинінок, Красне. Це підтверджено актовими документами Луцького замку 1581 року під №38, де є доказ, що Дворець вважався передмістям Луцька. Луцькі караїми вказують на Красне, Омеляник і Забороль як на землі, що їм виділив литовський князь Вітовт [4, 54]. За старою легендою, Жидичин був границею міста Луцька. Ця версія критикувалася істориками. Можна припустити, що Гнідава, Дворець, Черчичі, могли знаходитись на границі міста. Але вважати, що Жидичин, який розташований на значній відстані від Луцька, входив до меж міста, помилково.

Багато волинських міст, які були осередками урядової влади, отримують у XV ст. право на самоврядування - магдебурзьке право. Є відомості (копії документів) про надання у 1440 р. магдебурзького права Ратному. Цей привілей підтвердив у 1510 р. польський король Сигізмунд I у Кракові та у 1548 р. Сигізмунд Август. [134, 57]

Менші міста та містечка отримали право на самоврядування у XVI ст. – Ковель – 1518 р., Торчин – 1540 р., Берестечко – 1547 р., Олика – 1564 р. [59]. Деякі міста, такі як Київ, Кам'янець, Львів, мали повне магдебурзьке право. Більшість із волинських міст і містечок мали тільки частину цих прав. Керування містом, за магдебурзьким правом, переходило до ради, що її обирали вищі верстви міського населення, раду очолював вїйт.

У 1518 р. в Бресті король Сигізмунд I дав князеві Сангушку грамоту, яка дозволяла йому в селі Ковле заснувати місто на магдебурзькому праві і заселити його поляками, росіянами і євреями і татарами, а також влаштовували ярмарки і торги [240, 23]. Проте з документів відомо, що в 1410 році в Ковелі великий

князь литовський і король польський приймав послів, які пропонували йому чеську корону [137, 228]. Цей факт свідчить про те, що Ковель на той час був досить розвиненим містом. За актом короля Сигізмунда I Августа від 26 лютого 1543 року Ковель переходить до його дружини королеви Бони із замками і прилеглими землями, які були у Василя Сангушка [38, 211]. Актом польського короля Сигізмунда Августа від 4 липня 1564 р. місто і навколишні села були віддані у користування російському князю Андрію Курбському. Андрій Курбський прибув на Волинь з Московщини, рятуючись від гніву царя Івана Грозного. Після смерті князя Курбського маєток переходить до його дружини. Курбський був похований у церкві села Вербка на Ковельщині. 5 травня 1590 року, за вироком королівського суду, Ковель переходить у власність Речі Посполитої і стає королівським містом. За легендою, ім'я поселенню дав князь Данило Галицький, Він перед одним із своїх походів замовив ковалеві на ім'я Воля меч. Воля викував князеві доброго меча, але від плати відмовився. Після перемоги над ворогом Данило наказав село йменувати на честь коваля Волі – Ковле. Перша згадка про село Ковле належить до 1310 р. [241, 48].

Протягом XIV-XV ст. на українських землях зростало велике феодальне землеволодіння – князівське і боярське – за рахунок захоплення пустищ, общинних земель, купівлі землі в інших власників, великокнязівських дарувань. Магнати Сангушки утримували волинські міста Ковель, Турійськ, Любомль, до «Сангушківщини» входили Ратнівська, Ковельська, Несухоїзька, Каширська, Турійська волості (52% Володимирського повіту, 8,7% території всього Волинського воєводства). Ковельщина у II-ій половині XVI ст. знаходилася у володінні князя Андрія

Курбського та його дружини. Князі Чорторийські – утримували Чорторийськ, Осташин, Клевань; князі Радзивіли – Олику. Великими землевласниками на Волині були Четвертинські, Несвіжські, Вишневецькі, Дубровицькі. Часто князівські імена відповідали назвам населених пунктів: Четвертня, Чорторийськ, Несвіч.

З кінця XV ст. на Волині посилюється розвиток ремесла. Зростання ремесла і торгівлі супроводжувалося появою нових населених пунктів, розширенням і зміцненням міст.

В історичних документах у 1516 р. згадується село Забороль, два заборольські дворища з ласки польського короля отримав волинський землевласник Олехно Козинський. Назва села походить від давньоруського слова «заборало», яким називали укріплення верхньої частини фортечної стіни чи валу, що мало вигляд щита з дерев'яних колод для стрільби. Цей варіант назви дає підстави говорити про більш давніше походження поселення, можливо з часів Київської Русі.

Згідно з Люблінською унією 1 липня 1569 року Литва і Польща об'єднались в єдину державу - Річ Посполиту. Українські землі, в тому числі і Волинь, підпали під владу шляхетської Польщі, утворилося Волинське воєводство. У цей час на Волині починається піднесення шляхетства, розподіл волинських земель між поляками, розвиток магнатського землеволодіння.

У ХУІ ст. свого найвищого розвитку досягає фільваркова система ведення господарства. Фільварки, в основному спеціалізувалися на виробництві зерна, хоча подекуди вони мали різну спеціалізацію (а саме: пивоварна, борошномельна, залізородна, лісопильна /тартаки/, горілчана та ін.). Фільварки приносили шляхті і магнатам значні доходи. Продукцію магнати

збували в торговельних центрах Речі Посполитої або ж за її межами.

Волинські феодали-власники часто отримували королівські грамоти на перетворення своїх сіл у містечка, на будівництво замків і заснування містечок на нових місцях. Процес утворення нових міст і містечок активно продовжувався у XVI ст. і пізніше. Однак не завжди подібні локаційні акти були втілені на практиці. Нерідко новостворені містечка з огляду на різні причини перетворювалися в села.

Назви населених пунктів свідчать про колонізацію краю, наприклад село **Ляхів** (тепер Старосілля Іваничівського району). Ляхи – староукраїнська назва поляків. Походить від слова «ляди», яке у північно-східних слов'ян означало місце, на якому був вирубаний і випалений ліс. Слово «лях» означало «землероб» [186, 242]. Село Ляхів в історичних документах згадується в 1545 році, коли воно було власністю Семена Ляхівського. У радянські часи село було перейменовано на Старосілля.

Тоді ж поширився звичай називати містечка і села іменами власників маєтків. Так, волинськими маєтками володіли князі Несвіжські. Від їх прізвища походить назва села Несвіж. Згодом при написанні назви Несвіж останню букву «ж» було замінено на «ч». Тепер село має назву **Несвіч**.

Села **Старий Загорів** і **Новий Загорів** колись належали старовинному поміщицькому волинському роду Загоровських, поріднених з князями Порицькими. Перша згадка про ці населені пункти належить до 1577 року, коли, згідно з «поборовим реєстром» Володимирського повіту, Михайло Загоровський платив побор [262, 417].

Нерідко відбувався зворотний процес – від назви населеного пункту походило прізвище власника села чи маєтку. Великими землевласниками на Волині були Четвертинські. Прізвище князів походить від назви села Четвертня. В історичних документах воно згадується в 1527 році, коли «княгиня Богдана Четвертинська дарує племінниці Федорі Загоровській частину маєтків Четвертня, Навіз на Волині» [44, 23].

Від назви Порицьк походить прізвище князів Порицьких. Назва містечка **Порицьк** (тепер село Павлівка Іваничівського району) походить від слова «порица», що означає підпора, підставка, стріла [130, 318]. Топонім Порицьк утворений з допомогою суфікса –цьк, який означав у топонімії неособову приналежність.

Дослідник волинських топонімів В.П. Шульгач осмислює назву Порицьк як префіксально-суфіксальне утворення від основи слова ріка, оскільки село розміщене на правому березі річки Луги [267, 80.] Давня назва села – Пор҃ческь, аналогічно утворилася назва Зар҃ческь – сучасне с.Заріцьк Рівненської області.

Родинне гніздо князів Порицьких – містечко Порицьк - вперше згадується в 1407 році, коли князь Вітовт подарував Порицьк своєму слuzі Іллі Вячковському. Воно залишалося в родині Вячковських до 1500 року. Олександр Порицький виборов для міста в 1557 році привілеї, за якими воно звільнялося від сплати всіляких мит та податків [287, 830].

У Порицьку 28 серпня 1765 року народився Тадеуш Чацький – учений і громадський діяч в галузі освіти, один із засновників Кременецького ліцею. Містечко стало волосним центром. 4 січня 1785 року Чацький отримав від короля Станіслава Августа привілеї на побудову у місті друкарні [287, 832], а 16 травня 1787

року привілей, який дозволяв проводити у Порицьку давні ярмарки і 7 нових [287, 830]. Був у Порицьку за часів Тадеуша Чацького чудовий парк, закладений садівником-іноземцем, а також велика бібліотека, де нараховувалося близько 6 тис. книг. Крім того, в ній було багато стародруків, великі колекції грамот, карт і старожитностей, у тому числі особисті речі Богдана Хмельницького.

Маціїв – містечко Ковельського повіту. У XVI ст. належало князям Вишневецьким. Привілеєм короля Зигмунда Августа, даним Станіславові Маційовському, перейменували містечко Луків на Маційовичі, пізніше Маціїв [287,883]. Тоді ж йому було надано магдебурзьке право і привілей на проведення ярмарки. За радянських часів містечку було повернуто його стару назву – Луків.

Наприкінці XVI – на початку XVII ст. великим землевласником на Волині були католицька та уніатська церкви. Тут знаходились і маєтності православної церкви – Рожище, Жидичин.

Досить поширеним на Волині у XVII-XVIII ст. були поселення із назвами **Воля, Вулька, Слобода** і т.п. Це були специфічні поселення, жителі яких звільнялися від різних державних чи феодалських повинностей (податків). Люди в таких селах займалися різними ремеслами. У межах окремих міст існували слобідські вулиці. Можливо, жителі цих населених пунктів були особисто вільними, але податки платили в казну чи колишньому власнику землі та села.

З кінця XVIII ст. слободи як окремий тип поселень починають зникати: вони поступово перетворюються на більш типові для

тогочасної Волині села і надалі нічим не відрізняються від таких поселень.

Етимологія топонімів Слобода-Воля досить проста. В їх основу покладено слово свобода, слобода.

Аналогами слобод виступають Вольки, Вульки (від слова воля, польською мовою – вуля). На Волині існували такі села: **Волиця** – Порицької волості, **Волиця** Шацької волості, **Волиця Дружкопільська**, **Волиця-Морозовецька**, **Волиця Загорівська**, **Волиця Островецька** **Вулька Фалемичівська** – Володимир-Волинського повіту, **Вулька** – 7 поселень із такими назвами у Ковельському повіті [46].

Отже, варто відзначити, що у вказаний період зародилася тенденція називати містечка і села іменами та прізвищами їх власників. З того часу, коли шляхетські роди стали розпорозуватися, то до прізвища додавалося означення від того села, де жив той чи інший шляхтич. Наприклад, в Актових книгах згадуються прізвища Томили Ворона-Боратинського, власника маєтку Передній Боратин; Богуша Зайця Луковського, власника Луковичів; Богдана Смиковського, власника Смикова; Филипа Печихвостського, власника Печихвост, Сасина Русиновича Берестецького [35]. В цей час згадуються Гулевичі-Воютинські, Гулевичі-Доязькі, Гулевичі-Дрозденські, Гулевичі-Дублянські, Гулевичі-Затурецькі, Гулевичі-Зброховичі [270, 51].

Особливості топонімів литовсько-польської доби вказують на те, що приватна власність на землю, зміцнення позицій польської та української шляхти на Волині зумовила виникнення великої кількості назв населених пунктів, пов'язаних з іменами власників. Також у топонімії цього часу є непоодинокі прояви ополячення волинських родів, зміну їх прізвищ на польський лад та

відповідно до цього зміну назви того чи іншого населеного пункту. Про освоєння нових волинських територій свідчать назви типу Воля, Вулька.

§2.4. Назви населених пунктів кінця XVIII – початку XX ст.: прояви русифікаторської політики

Після другого (1793 р.) і третього (1795 р.) поділів Польщі Волинь входить до складу Російської держави. У березні 1793 року до Російської імперії були приєднані землі Житомирського, Овруцького, Старокостянтинівського, Заславського, частина земель Дубнівського, Кременецького, Луцького повітів. У квітні 1793 року із східних Волинських земель була створена Ізяславська губернія. Головним містом губернії передбачалося зробити Заславль (Ізяславль) або Костянтинів. Губернатор і губернські чиновники тимчасово розташувалися у Житомирі та так і залишилися у цьому місті. В червні 1795 року до Російської імперії була приєднана і західна частина Волині. У серпні 1796 року створюється Волинське намісництво з центром у Житомирі, у грудні намісництва ліквідовані, а на Правобережній Україні створені Волинська, Київська, Подільська губернії. Царським указом від 29 серпня 1797 року був затверджений остаточний адміністративно-територіальний поділ. На базі колишнього Волинського воєводства Польщі та зазначених земель Київського воєводства було утворено Волинську губернію з центром у Житомирі.

У Волинській губернії на початку XIX ст. нараховується 1450 населених пунктів (серед них 27 міст і містечок). (ДАВО. – Ф.363.- оп.1., спр.10. – арк. 229-230).

Географічні карти цього періоду [88] засвідчують, що серед назв населених пунктів досить часто трапляються такі, які вказують на національну приналежність їхніх жителів. Це: **Озеряни Чеські, Озеряни Польські, Боратин Чеський, Боратин Руський, Ляхів, Голендри Забужські, Жозефін, Кенігсдорф, Грінфельд, Блюменталь, Лібенштадт, Вінцентівка.**

Матеріали Першого загального перепису населення Російської імперії 1897 року підтверджують, що Волинська губернія належала до тих губерній, де проживало переважно російське населення, яке розмовляло по-малоросійськи (тобто українці) – 73,73% [72]. Найбільша питома вага українців була в селах. У містах 2/3 жителів складала представники інших національностей.

Серед іноетнічного населення найбільш численними були *євреї* – 13,2%. Поляки та представники інших національностей становили по 6% жителів губернії, але в їх розселенні в губернії помічається велика різниця. *Поляки* більш-менш рівномірно населяли міста і села, а німці майже всі належали до сільського населення. Поляки заселили губернію давно. На Волині небагато населених пунктів, назви яких безпосередньо вказували на те, що їх поселенцями були поляки.

Перші німецькі колонії існували в українських містах уже за часів Галицько-Волинського князівства (на Волині – у Володимирі). Але кількість їх була незначною.

Переселення німців на Волинь тісно пов'язане з історією колонізації Королівства Польського і Російської імперії. На Волинь німців-емігрантів штовхали такі причини: порівняно невелика віддаль від етнічних німецьких земель, схожість ґрунтів і методів господарювання. Неабияку роль зіграла і політична стабільність краю, що сприяло успішному розвитку господарства.

Велика група німецьких колоністів з'явилася на Волині в кінці XVIII ст. Вони виготовляли вироби з порцеляни в Корці.

Масово німці почали переселятись у Волинську губернію у XIX ст. На початку XIX ст. в околицях Луцька осіла група німецьких ткачів, які заснували колонію Вовнянка. За 30 років – з 1830 по 1860 рік - кількість німецьких колоністів досягла 11424 осіб, які заснували 139 колоній [195, 37]. Якщо в 1861 р. у 12-ти повітах Волинської губернії нараховувалося 3711 німецьких поселенців, то в 1874 р. їх кількість становила 40503 чол. (зросла майже в 11 разів). В їхньому користуванні було 121248 десятин землі, із них 40% - на правах власності. Німецькі колоністи засновували свої колонії переважно у південній частині Полісся, де були родючі і порівняно дешеві ґрунти.

Необхідно зазначити, що царський уряд був зацікавлений в іноземних колоністах, маючи на меті з їхньою допомогою підняти до тогочасного європейського рівня сільське господарство та промисловість Південно-Західного краю. Крім того, уряд хотів в особах німецьких колоністів мати прихильний прошарок населення у Волинській губернії.

Завдяки заходам уряду, німці мали привілейоване становище. Вони одержали великі земельні наділи, значні кошти для господарських робіт і будівництва, на 50 років були звільнені від податків та повинностей і назавжди – від військової служби [113, 158].

Найбільш численні колонії німців були в містах Рожище та Торчині.

Про поселення осіб німецької національності свідчать назви таких волинських сіл, колоній та хуторів (деякі вже зникли з адміністративних карт): **Беата, Вільгельмівка, Вітольдів,**

х.Голендерня (Микулицької волості), Фрідріхталь (таль - долина) – Володимирського повіту, **Голендри - Ковельського** повіту, **Вінцентівка, Олешківці, Геленівка Нова, Гнідава, Жозефін, Лібенштадт, Німецьке, Юленфельд** – Луцького повіту [62, 109-133], **Замосціце** – Любомльського повіту.

Серед німців-колоністів виділялась окрема група емігрантів, які залишили свою батьківщину з релігійних мотивів. Це були *меноніти**. Військова служба суперечила їх релігійним переконанням.

Німці-меноніти заснували поселення Софіївка Горохівського повіту, Жозефін Луцького повіту. Крім того, недалеко від Острога (нині Рівненської області) було п'ять колоній менонітів: **Антонієндорф, Нарлевальде, Фюрстенталь, Грюнталь** [165, 13].

Хвиля німецької колонізації поширювалася також на лісисту частину території Волині. Поміщики були зацікавлені у вирубці лісу, оскільки це давало їм додаткові прибутки. Крім того, колоністи орендували землі, на яких були вирубані й викорчовані лісові масиви. Німецькі поселенці часто давали назви своїм колоніям на честь синів і дочок волинських поміщиків, у яких купували землю.

Досить часто нові поселення називали за іменами дітей, що першими народилися на новому місці. Така історія поселення Софіївка. У середині XVIII ст. на місці села росли бори, вздовж яких були більші і менші болота. Зрідка диміли смолярні і поташні. Ця земля належала багатому шляхтичу Цезарю Виговському. У другій половині XVIII ст. цю територію купили німці. Викорчовували ліс і побудували домни, будинки. Оселю

* Меноніти – протестантська секта, що виникла в 30-х рр. XVI ст. в Нідерландах як відгалуження секти анабаптистів. Засновник – Менно Сімонс (звідси й назва). Проповідують покірливість, непротивлення злу (УРЕС. – Т.2. – С.380).

назвали Софіївкою, на честь дочки Цезаря – Софії [290, 137]. Колонії Жозефін та Ігнатівка, що поблизу Софіївки, отримали свої назви від імен братів Софії. Згодом в Ігнатівці оселилися євреї-землероби, в Жозефіні – німці-євангелісти.

Найбільші німецькі колонії на Волині (понад 100 господарств).

(дані на 1859 рік)

Таблиця 2.1.

Назва колонії	Кількість мешканців
Фрідріхсдорф	305 мешканців
Жозефін	200 мешканців
Олешківці	182 мешканці
Запусть	154 мешканці
Березолупи	150 мешканців

У 1885 р. волинський губернатор видав розпорядження припинити масову видачу німецьким поселенцям свідоцтв на купівлю землі. У 1875 році для чехів були скасовані пільги з військової повинності і переселення їх стало помітно зменшуватись. У 1887-1892 роках цар Олександр III видав кілька законів, які позбавляли німецьких колоністів усіх привілеїв, включаючи військову повинність. [178, 99] Після прийняття Указу 1892 року, який заборонив емігрантам купувати і утримувати нерухоме майно, а також самостійно обирати місця проживання, приплив колоністів з-за кордону до Російської імперії майже припинився. Кількість жителів німецьких колоній збільшувалася лише за рахунок природного приросту.

Перша світова війна приносить німецьким колоністам повне розорення. У серпні 1914 року Волинський губернатор за наказом царя, видав розпорядження про виселення у віддалені губернії

Росії підданих воюючих з Росією держав, в основному це стосувалися волинських німців [31]. Тисячі колоністів були вивезені до Сибіру. На підставі закону від 2 лютого 1915 року майно австрійських, угорських, німецьких вихідців, яке знаходилось в прикордонних районах Волинської губернії підлягало продажу з публічних торгів у тому випадку, коли воно не буде добровільно відчужено в 10-ти місячній термін [28,спр.68].

Підводячи підсумок німецької колонізації Волині, варто відзначити, що невеликі групи німецьких промисловців, які осіли у Волинських містах, не змогли відіграти помітної ролі в економічному житті краю. Більш вдалою була сільськогосподарська колонізація.

Волинські топоніми вказують на проживання тут вихідців з півночі Європи – голландців. Перші вихідці з Нідерландів з'явилися в Речі Посполитій ще в ХІУ ст. Друга хвиля еміграції голландців до Польщі – ХУІ ст. Протягом ХУІІ-ХІХ ст. вони розселилися, асимілювалися з німцями і частково з поляками. В 1813-1816 рр. з околиць Бреста над Бугом голландці емігрували на Волинь і утворили 8 колоній: У Луцькому повіті – Олешківці, Жозефін; у Любомльському – Свердзінські Холендри, Забужанські Холендри, Замосціце; у Ковельському повіті – Олександрівка, Холендри, Янів; у Володимир-Волинському повіті – х.Голендерня, к.Голендри-Забужські, к.Голендри-Свіржівські. Про голландських колоністів свідчать і мікротопоніми, а саме – назви вулиць, зокрема вулиця Голіндерня у с.Павлівка Іваничівського району та ін.

В роки Першої світової війни російський уряд вважав їх голландцями і не чіпав їх, виселяючи німців з прифронтової зони. Лише перевірили їх благонадійність [31, спр.69].

У XIX ст. певну кількість жителів Волинської губернії становили чехи. Розвиток капіталізму в Чехії у середині XIX ст. і пов'язане з ним соціальне розшарування селянства та розорення обезземеленої його частини, викликали масову еміграцію чехів в інші країни. Перші чеські колонії в Україні виникли після скасування кріпосного права.

У той час, як перші чеські переселенці (на півдні України та в Криму) одержали від царського уряду офіційний дозвіл заснувати колонії, переселення чехів кінця 60-х років XIX ст. на Волинь мало дещо стихійний характер. У Рівному була організована приватна кампанія по переселенню чехів на Волинь. Її представники провели відповідну агітацію в Чехії, і на Волинь почали прибувати перші переселенці.

У 1870 році спеціальною урядовою постановою чехам Волині було дозволено приймати російське підданство із звільненням їх на 5 років від сплати податків та відбування військової служби [195, 16]. Крім цих пільг чеських переселенців приваблювала ціна на землю. Одна десятина найкращої землі у Волинському краї оцінювалася у 80 крб, що було в 10 разів менше ніж у Чехії [114, 268.].

Чехів записували переважно до селянського стану і підпорядковували загальному для всіх станів місцевому управлінню. Чехи, на свій розсуд, або зараховували себе до вже існуючих селянських общин і волостей, або утворювали свої окремі общини. Чеські колоністи займалися в основному сільським господарством, яке у них було на значно вищому рівні, ніж у

волинських селян. У колоніях можна було побачити і хорошу молочну худобу, і молотильні машини, сіялки та багато іншого землеробського реманенту [205, 8].

Ставлення царського уряду до чеських колоністів пояснюється також політичними подіями, які відбувалися в західних губерніях імперії. Після польського повстання 1830 року царизм переглянув свою національну політику у Південно-Західному краї. Царський уряд взяв курс на зменшення польського елементу в названому регіоні. Для вирішення цього завдання особливі надії покладалися на чеських переселенців.

У переселенні чехів на Волинь були зацікавлені також місцеві польські поміщики. Період після повстання 1863 року, який збігся з визволенням від кріпосної залежності і руйнуванням поміщицького господарства, створив на Волині винятково сприятливі умови для іноземної еміграції. Звільнення від кріпацтва селян, яке позбавило маєтки дешевої робочої сили, невміння поміщиків пристосуватись до раптової зміни умов, контрибуція й утиски після повстання викликали, з одного боку, масовий продаж великої земельної власності і значне зниження її ціни, з другого - велику потребу в робітниках.

Переселенці, які були більш підприємливими за волинське селянство, легко відкривали торгівлю і різного роду ремісничє виробництво [114, 268].

Їм також гарантувалася свобода віросповідання. Проте серед чехів-колоністів активно велася агітація щодо прийняття ними православ'я. З цією метою у квітні, червні та липні 1890 року в перший рік свого правління волинською паствою чеські поселення відвідав Преосвященніший Модест, єпископ Волинський і Житомирський [114, 273]. Під час відвідин владика цікавився

життям і побутом переселенців, їх рухом на користь православ'я, піклувався про те, щоб чехи відкривали у себе російські школи. Багато чехів прийняли православ'я. Православні чеські колоністи отримали право на придбання землі.

Найбільше чеських переселенців було у Луцькій і Купичевській волості Волині. Більшість чеських поселень перейняли і зберегли місцеві українські назви. Серед них: Глинські, Василів, Княгинінок, Мирогоща, Семидуби. Коли чехи засновували свої поселення поблизу українських, то до української назви додавалося слово *Чеський*. [80]. Наприклад: Озеряни – **Озеряни Чеські**, Боратин – **Боратин Чеський**, Новосілки – **Новосілки Чеські**, Куничів – **Куничів Чеський**, Ульбарів **Чеський**, Уїздці **Чеські**, Крошна **Чеська**, Миротин **Чеський**, Губин **Чеський**, Баківці **Чеські**, Княгинінок **Чеський**, Милуші **Чеські**, Мстишин **Чеський**.

Про поселення національних меншин та їх кількісний склад у деяких селах Луцького повіту свідчать дані за 1850 рік, наведені у табл. 1.2 [6].

Таблиця 2.2

Статистичні дані про кількісний і національний склад чеських і німецьких поселень Луцького повіту

Назва села	Чехи	Німці	Всього жителів
Забара	-	97	146
Геленівка Нова	-	112	112
к. Станіславівка	-	185	
к. Клементівка	-	267	
Копче	249	-	
Озеряни Чеські	216	-	218
к. Мстишин	178	-	
Боратин	156	-	
Олика	-	115	

Щодо назв поселень представників національних меншин варто зазначити, що в перші роки заселення волинських земель колоністи перейменовували українські поселення на свій лад (Раковщина – Кенігсдорф, Кургани – Грінфельд); всі нові поселення мали іноземні назви. Досить часто назви колоній не вирізнялися оригінальністю. Наприклад, у Володимирському повіті: Антонівка-1, Антонівка-2, Антонівка-Борек, Антонівка-Коціор, Антонівка-Могил, Антонівка-Могилян. У 1886 році за розпорядженням Волинського генерал-губернатора іноземні назви поселень було замінено на російські [76, 882].

На початку ХХ ст. у Російській державі було проведено аграрну реформу, що дістала назву «столипінської», за ім'ям автора і втілювача в життя, голови Ради міністрів і міністра внутрішніх справ П.А.Столипіна. Основні положення викладені в Указі від 9 листопада 1906 року, який після затвердження царем став законом від 14 червня 1910 року [250, 277]. Уряд вирішив розв'язати аграрне питання, зберігаючи поміщицьке землеволодіння, конфіскація якого, на погляд П.А. Столипіна, не могла радикально змінити становище селян.

Згідно із законом від 9 листопада 1906 року, аграрна реформа передбачала: а) виділення селян з общини і закріплення за ними землі у приватну власність; б) створення хутірського та відрубного господарства; в) переселенську політику. Було скасовано обов'язкову згоду всієї общини на перерозподіл та розподіл землі. Кожен селянин діставав право продажу свого земельного наділу або купівлі землі. Виходячи з общин, заможні селяни могли вимагати об'єднання своїх земельних наділів у різних місцях в одне рівноцінне, в одному куску, яке називалося

«відрубом». Селяни могли виселятися за межі села і створювати свої окремі хутірські господарства.

Особливістю проведення реформи на Волині визначалося те, що тут і до указу 9 листопада 1906 року панувало подвірне землеволодіння. За статистичними даними 1905 року на общинному праві володіли землею лише 1,8% селянських господарств [199, 41]. Тому проведення реформи на Волині зосереджувалося не на виході з общини, а на зведенні черезсмужних ділянок в єдине ціле з утворенням хуторів.

Враховуючи наявність великого поміщицького землеволодіння, царський уряд намагався зробити Волинську губернію зразком хутірського землеволодіння. Церковні землі не підлягали реформуванню і залишалися у власності церков [78, 146].

Проведення аграрної реформи було тісно пов'язане з роботою Селянського банку, кооперативним рухом, орендними відносинами на селі. Селянський поземельний банк в Російській імперії був створений у 80-х роках ХІХ ст., на нього покладалося завдання купівлі поміщицьких земель і продажу земельних ділянок селянам за пільговими цінами з 20-ти річним кредитом. Під хутірські землі Селянський банк видавав селянам безпроцентні грошові кредити і позики на покупку землі і заведення господарства.

Проведенню реформи передувала значна інформаційна робота про переваги ведення господарства саме таким способом.

Варто відзначити, що рух виходу селян із общин на хутори у Волинській губернії був досить масовим. Для виходу з общини потрібно було заручитися згодою більшості членів общини (дві третини) і представити дані про розміри фактичного земельного наділу, яким володіє селянин.

До губернських комісій по землеустрою надходила конфіденційна інформація про заборону продажу землі німцям-колоністам. Землі, орендовані колоністами рекомендувались до продажу селянам у тому випадку, коли закінчувався термін оренди.

Столипінська аграрна реформа мала певний вплив на формування топонімів. На хутори й відруби виселялося багато селян. У Волинській губернії 72 села перейшли на хутірський спосіб ведення господарства [231, 6]. За 10 років (1905-1915) виділилось на хутори і відруби 35836 волинських господарств, що становило 11,1% усіх селянських дворів [199, 51].

Складовою частиною Столипінської аграрної реформи була переселенська політика, що набула досить широких масштабів. Згідно з Указом всі селяни одержали право на переселення до Сибіру, Середньої Азії, Кавказу. Таким чином уряд передбачав розширити посівні площі за рахунок неосвоєних просторів ряду регіонів, збільшити виробництво сільськогосподарської продукції. У переселенні брало участь бідняцько-середняцьке селянство.

Як свідчать архівні дані [37, арк.12], прохання про переселення подавали селяни тих общин, де землевпорядкування найближчим часом не передбачалося, в силу певних причин, головним чином необхідного осушення боліт. Ці селяни-бідняки не бачили іншого способу покращити своє матеріальне становище, окрім переселення і надії на краще життя.

У Волинському державному архіві зберігаються списки та описи сибірських ділянок, куди запрошували волинських селян. Ділянки знаходились у Тобольській, Томській, Єнісейській, Акмалінській, Амурській губерніях Сибіру. Часто надії волинських селян на кращу долю на чужині терпіли крах.

Створення хутірських та відрубних господарств, продуктивність праці в яких була набагато вищою ніж в общині, стало позитивним фактором, що сприяв збільшенню виробництва сільськогосподарської продукції.

Столипінська аграрна реформа визначила появу в 1907-1910 роках на географічній карті Волині велику кількість хуторів, виселок з різноманітними назвами. За даними довідника адміністративно-територіального поділу Волині на 1913 рік у Володимирському повіті нараховувалося 947 населених пунктів, у Ковельському – 563, у Луцькому – 868 [62].

Назви хуторів вирізняються значною строкатістю і можуть бути джерелом окремого дослідження. Наприклад, Адамівка, Антиповець, Бабчин, Барбарівка, Барбарів, Барибанда, Берізки, Березники, Береза, Бивака, Бровар, 4 хутори із назвою Броди у Ковельському повіті, Вовче, Калин, Козакова Долина, Козак, Козин, Ост, Озюрко, Ольбле-Лядське, Радлена, Солтиси, Шені, Яномисьль, Ядвигів та ін.

Отже, історична топоніміка Волині кінця XVIII – початку ХХст. показує особливості політики російського царизму. А саме те, що після придушення польського антиросійського повстання 1830-1831 рр. на теренах Волині з'являються іноземні колоністи – німці, чехи. На початку ХХ ст. у Російській імперії проводиться Столипінська аграрна реформа – це теж відбивається у топонімах та їх кількості на території Волині.

§2.5. Суспільні впливи на топоніміку Волині періоду 20-30-х років ХХ ст.

У 1921 році між Росією та Україною, з одного боку, і Польщею – з другого, було підписано Ризький договір про припинення воєнних дій в ході радянсько-польської війни. Відповідно до умов цього договору до Польщі відійшло 35754км² території Волинської губернії на якій було утворено Волинське воєводство з центром у Луцьку [199, 161].

Головною метою політики Польщі в цей час стало поширення польського елемента на приєднаній території Волині.

У Польщі, як в етнічно польських землях, так і у Східній Галичині та Західній Волині, проводилася аграрна реформа, яка передбачала за рахунок частини державних і нераціонально організованих поміщицьких маєтків зміцнити селянство. Зазначалося, що аграрний фонд Польщі повинен базуватися, перш за все, на сильних, здорових і здатних до інтенсивного виробництва селянських господарствах, заснованих на приватній власності різного типу і величини. Земельна реформа принесла мало користі українському селянству, позаяк більшість земель відходила до польських селян та новоприбулих цивільних та військових осадників. Польські політичні кола розглядали реформу як національно-політичну проблему, в процесі розв'язання якої розраховували перетворити польську меншість на переважну більшість і підготувати сприятливий ґрунт для досягнення своїх політичних цілей – асиміляції та колонізації українського населення.

При втіленні у життя аграрної реформи гору брали політичні мотиви і національні чинники. Уряд проводив реформу в

інтересах держави. Він пропонував, щоб вся земля Східної Галичини і Західної Волині, що підлягала відчуженню через перевищення встановленої норми перейшла до рук польських цивільних і військових переселенців, які завоювали цю територію. Переселенці з корінних польських земель, які опинилися на Волині отримали землю, кредити, допомогу. Їх чисельність поступово збільшувалася.

17 грудня 1920 року польський сейм оголосив закон про створення земельного фонду для продажу державою землі солдатам і селянам, який був опублікований в Щоденнику законів №4 від 12 січня 1921 року [45, 60]. Цей закон почав діяти і на Волині. Він передбачав не конфіскацію, а лише частковий продаж поміщицької землі. Видано Закон про парцеляцію (Устав від 28 листопада 1925 року), тобто поділ земель тих маєтків, що мали її понад норму, на невеликі ділянки – парцели і продаж її селянам. Закон визнавав першість польських солдатів у набутті землі з парцеляції.

31 липня 1923 року польський сейм прийняв закон про упорядкування селянського землеволодіння. За цим законом ліквідовувалися черезсмужжя і створювалися відрубні господарства та хутори.

Земельний відділ Луцького повітового староства отримав Інструкцію про проведення парцеляції [11, арк.8]. Парцеляції підлягали ґрунти, в обсязі не більше ніж 50га. Не вважався парцеляцією поділ нерухомості і землі між спадкоємцями. Не підлягала парцеляції земля в адміністративних межах міста, незалежно від того, хто був її власником. Розмір ділянок не повинен був перевищувати 45га разом із землями, які вже знаходилися у володінні того чи іншого покупця [252, 63]. При

парцеляції землі повноправним вважалось господарство, яке за розмірами становило не менше 20га, могли бути карликові господарства (15га), які утримувалися родиною із 4-5 осіб. Новоутворені ділянки повинні були займати терени, які дозволяли найраціональніше вести господарство.

Про розміри розпарцельованих земель на Волині свідчать дані, наведені у табл. 2.3 [25]

Таблиця 2.3

**Парцеляція на землях Волинського воєводства
(1921-1932 роки)**

Рік	Обсяг земель, га	Кількість осіб, що отримали землю
1921	–	–
1922	179,9	78
1923	6032,5	2854
1924	2443,5	1444
1925	1920,5	1227
1926	1864,7	1479
1927	4934,7	2534
1928	7129,2	3451
1929	2812,7	2160
1930	3422,2	2129
1931	925,3	522
1932 (III кв.)	141,5	49
Всього	31706,7	17927

Земля продавалася польським осадникам, як цивільним, так і військовим. Рішенням окружної земельної управи осадникам надавалися грошові позики для купівлі землі і будівництва [199,

219]. Колонії засновувались на віддалі 1,5км від комунікаційних доріг.

Із загальної кількості осадників на середину 1930-х років – 9082 найбільше було на Волині – 41,5% [283, 13]. У власність осадників і місцевого польського населення перейшла більша частина волинських земельних наділів. Їм належало 7796 господарств з площею від 10 до 50 га, в тому числі осадницьких – 7047 [184, 229].

Кількість господарств військових осадників по повітах у 1922-1924 роках була: [275, 127].

Таблиця 2.4.

Назва району	Кількість господарств
Ковельський	171
Любомльський	106
Луцький	349
Горохівський	325
Володимирський	327
Всього	1278

Таким чином, під впливом згаданих причин поряд із старими польськими селами та іншими поселеннями, в яких мешкали поляки, з'явилося багато нових цивільних і військових колоній. На середину 1930-х років у Волинському воєводстві нараховувалося 8336 господарств цивільних та військових осадників. Кількість військових осад у 1935 році дорівнювала 3569 [175, 135]. За офіційною польською статистикою, під кінець 30-х років в Західноукраїнських землях нараховувалося 47 тисяч осадницьких господарств [283].

Нові польські колонії малі такі ж самі назви, що і навколишні села. Це створювало певні труднощі для поштових та адміністративних працівників. Наприклад, біля с. Городище виникла колонія Городище, пізніше третій раз вживається та сама назва Городище з додатком «осада» («Проект зміни назв поселень Волинського воєводства» (1932 р.) [7, арк.5]. Для запобігання цьому нові поселення осадників стали називати іменами політичних та видатних осіб польської історії та культури. Інколи польські колонії брали для себе «політичні назви», як, наприклад, Пілсудчанка, Сенкевіче, Мосьціці, Воля Пілсудського, Пілсудчанка Ґурня, Пілсудчанка Дольня, Болеславичі, Костюшков та ін., хоча багато колоній мали й нейтральні назви: Юліани, Комарівка, Домбровка, Ясне, Дерманка та ін. За соціальним характером польські поселення ділилися на колонії цивільні, військові, на хутори, фільварки, лісничівки. Більшість малих польських поселень проіснувала недовго, що було зумовлено й антипольською позицією деяких українських політичних партій [184, 143].

У 30-х роках збільшилася кількість осадників, котрі продавали свої ділянки і господарства й поверталися до Польщі. У кінці листопада 1939 р. було почато докладний перепис осіб-осадників: звідки походив осадник, де і коли народився, чи брав участь у війні 1920 р., його родинний стан з адресами членів родини. Ходили чутки, що це підготовка до антиосадницької акції і до вивезення осадників у глиб Росії. Деякі родини з малою кількістю дітей переходили «зелений кордон» до Польщі, яку зайняли німці. В лютому 1940 р. всі родини осадників змушені були швидко покинути свої домівки, їх було вивезено до Сибіру.

Число депортованих військових осадників з Волині разом з родинами оцінюється 18640 осіб [283, 110].

Отже, в історичній топоніміці Волині «відбився» короткий період II-ї Речі Посполитої. На тогочасних картах польські впливи на структуру поселень Волині досить помітні. Крім того, закономірною ознакою волинської топоніміки періоду 1921-1939 років було написання українських назв населених пунктів польською мовою у різних адміністративних довідниках і картах тому, що українська мова витіснялася і державною вважалася польська мова: Luck, Bialopol, Beresteczko, Buzanu, Druzkopol, Zabrodzie, Zablocle, Niesuchoize, Maniewiczze, Milanowicze, Ozdziutycze, Pulemiez, Pulmo, Rozuszcze, Starosiele, Zofjowka, Trojanovka, Turzysk, Hnidawa, Yarewischcze [91].

§2.6. Відображення радянської ідеології у назвах населених пунктів.

Після початку Другої світової війни Західна Україна ввійшла до складу Радянського Союзу. Після вересня 1939 року почалася радянська Західної України, у тому числі й Волині. В УРСР цей процес почався після 1917 року. Було прийнято ряд законів. 27 жовтня 1939 року Українські Народні Збори прийняли Декларацію про входження Західної України до складу СРСР. Закон „Про включення Західної України до складу СРСР з возз'єднанням її з УРСР”, прийнятий 1 листопада 1939 року. Указ Верховної Ради СРСР „Про утворення Волинської, Дрогобицької, Львівської, Рівненської, Станіславівської та тернопільської областей у складі УРСР” прийнятий 4 грудня 1939 року.

У цей період простежується тенденція до зменшення кількості населених пунктів на картах Волині. Насамперед це пояснюється наслідками радянсько-німецької війни 1941-1945 років. За роки німецької окупації було спалено велику кількість волинських сіл. Деякі з них з часом відбудувалися, як наприклад, Кортеліси, Нова Вижва та ін. Село Кортеліси, Ратнівського району було спалене фашистами 22 вересня 1942 року, воно палало 5 днів. Німці стратили 2875 чоловік. Приводом для розправи над мирними жителями став напад на фашистську поліцейську дільницю партизанського загону.

Багато населених пунктів не зуміли піднятися з руїн. Так, містечко Порицьк було повністю знищене, залишилося тільки три будинки з 10 господарствами, що в 1944 році були приєднані до с. Павлівка. Зникло з географічних карт село Несухоїжі, населення якого складало в основному євреї. Під час війни вони

евакуювалися в інші області Радянського Союзу, частина поселенців була знищена німецькими загарбниками, житлові та господарські будівлі спалені.

Загалом, за роки війни німецько-фашистськими загарбниками на Волині було знищено більше 130 000 чоловік, більше 50 000 – вивезено до Німеччини [20].

У післявоєнні роки у Волинській області завершується колективізація сільського господарства. Відповідно до адміністративно-територіального устрою на 1 вересня 1946 року на Волині нараховується 30 районів. Загальна кількість населених пунктів – 2362, серед них 988 сіл, 1219 хуторів.

Про кількість колгоспів свідчать такі статистичні дані:

Кількість колгоспів у Волинській області

(за даними статистичного збірника „Волинська область за роки Радянської влади”)

Таблиця 2.5.

1940р.	1950 р.	1955 р.	1959 р.	1960 р.	1966 р.	1967 р.
42	907	581	402	364	361	361

Серед цілого ряду ознак радянізації можемо виділити зміни у топоніміці країни. Завдяки указам радянського уряду було закладено партійно-ідеологічну базу для радикальних змін історико-культурного топонімічного ландшафту. Топонім став своєрідним лозунгом, перепусткою в Щасливе Майбутнє. Утрачувалася найперша функція топоніма – адресна, а також те, що топоніми повинні допомагати орієнтуватися на місцевості.

Характерною особливістю топоніміки радянського періоду було введення в розряд топонімів, насамперед, ідеологічно забарвлених слів. Назви, які з’являлися в той час, не відрізнялися оригінальністю. Вони, як правило, не мали безпосереднього

зв'язку з відповідною реалією і були пропагандистськими посвятами та символами. Як наслідок, з'явилися назви населених пунктів Першотравневе, Радянське, Жовтневе. Зокрема, у Волинській області: **Жовтневе** – Володимир-Волинського району, селище **Жовтневе** – Іваничівського району, **Першотравневе** (нині Боголюби) – Луцького району [148]. У межах України, за даними 1987 року, зареєстровано 96 назв – Жовтневе, 60 назв – Червоне, 79 – Веселе [48].

У радянські часи тричі проводилися масові перейменування населених пунктів. Перше проводилось в перші десятиліття після Жовтневого збройного повстання і стосувалося воно радянської України, друге – в перші повоєнні роки в усій Україні, в тому числі й на Волині. Перейменування набуло масового характеру, перетворилося у справжню пошесть, яка звела в могилу сотні назв кутків, прикутків, хуторів [255, 35]. З часом зникли і самі хутори, колонії, кутки та ін. Перейменування проводилось також з метою ідеологічною, щоб знищити пам'ять про минуле з класово-політичних позицій.

7 червня 1946 року Верховною Радою УРСР був прийнятий Указ про перейменування населених пунктів. Згідно цього Указу перейменовано сотні Волинських населених пунктів.

У першу чергу замінювалися назви, які нагадували про осіб царського та дворянського походження, а також такі, що були пов'язані з релігією, служителями культу.

Так, село **Бискупичі-Руські** Володимир-Волинського району, назва якого свідчить про те, що воно було власністю католицького монастиря [225, 491], Указом Президії Верховної Ради УРСР від 7 червня 1946 року перейменовано в с. Нехвороща. Назва с. Боголюби Луцького району була замінена на Першотравневе. Після

проголошення незалежності селу було повернуто стару назву Боголюби. Село Божів було перейменовано на с.Бистриця. Так, с. Княгинінок, яке в історичних документах згадується в XII ст., коли його населення виконувало повинності на користь луцького князя і княгині, в 1963 році було перейменоване в с. Маяки на честь артілі «Маяк» [148].

Село Могильне Володимир-Волинського району перейменовано на Жовтневе [49]. Давнє волинське село Гнійне, яке в руських літописах згадується в 1152 році як місто Гнойниця [61, 254], у 1963 році було перейменоване в с. Красностав, оскільки село оточене гарними ставками. Проведено ряд інших перейменувань: Свинюхи – Привітне Локачинського району, Блудів – Мирне Горохівського району, Бугаї – Новоукраїнка Маневицького району, Смердин – Крижівка Рожищенського району [85, 800-959].

Третє перейменування проводилось у 1964 році. Верховною Радою УРСР прийнято Указ «Про порядок перейменування областей, районів, міст та інших населених пунктів» [69, 24]. Згідно з цим Указом перенайменування областей, районів, міст, селищ і сіл республіки проводилося Президією Верховної Ради УРСР за поданням виконавчих комітетів обласних і міських Рад депутатів трудящих.

Табл. 2.6.

Перейменування населених пунктів Волинської області

№пп.	Назва району	Стара назва нас. пункту	Нова назва нас.пункту
1.	Володимир-Волинський р.	Волиця	Міжгір'я
		Дорогиничі	Шахтарське
		Микуличі Перші	Микуличі
		Великий Щенятин	Щенятин
		Малий Щенятин	Лугове

		Попівка	Турія
		Владиславівка	Міжлісся
		Пузів	Зоря
2.	Камінь- Каширський р.	Грудки	Підлужне
		Довга Нива	Долина
		Заріка	Надгірне
		Забріддя	Житнівка
		Підріччя	Підгір'я
		Бірки	Добре
		Зади	Зоряне
		Козел	Дубровиця
		Станіславівка	Красилівка
3.	Ківерцівський район	Маневичі	Прилісне
		Лище	Криничне
		Вишнів	Веснянка
		Ківерці	Прилуцьке
4.	Ковельський р.	Іванівка	Світле
		Іванівка	Поляна
		Пісочне Друге	Поліське
5.	Рожищенський р.	Угли Перші	Партизанське
		Угли Другі	Угли
		Богушівка	Малинівка
		Боратин	Веселе
		Підгір'я	Брище
		Нові Рокині	Рокині
		Малі Березолупи	Підгірне
		Великі Березолупи	Березолупи
		Боголюби	Першотравневе
		Станіславівка	Яблунівка
		Броніславівка	Барвінок
		Падалівка	Берегове
		Пулганів	Промінь
		Княгинінок	Маяки

Джерело: Газета Радянська Волинь. – 1964 р. – 20 травня.

За роки радянської влади в топонімії СРСР, у тому числі України та Волині з'явилося багато так званих меморіальних назв, що увіковічували пам'ять про минулі події шляхом введення в розряд топонімів прізвищ людей, які були учасниками або організаторами цих подій. Меморіальні назви, які офіційно затверджувалися спеціальними указами, не були частиною традиційної слов'янської топоніміки і штучно вводилися у мовну систему. Навпаки, вони екстрасистемні; до подій 1917 року меморіальні назви були поодинокими.

У волинській топонімії теж представлені меморіальні назви. Село **Омельне** Ківерцівського району рішенням виконкому Волинської обласної Ради депутатів трудящих від 15 жовтня 1956 року перейменовано в **с.Макаревичі** [50, 241], на честь комуніста-підпільника Д.Я.Макаревича, який організував у 1935 році першотравневу демонстрацію в с.Колках Маневицького району і був убитий польською поліцією [148, 532].

У топонімії Волині певним чином відображені також події Другої світової війни. Значна кількість населених пунктів, колгоспів, вулиць, закладів освіти і культури одержали імена героїв та подій війни.

Волинська область однією з перших прийняла на себе удар загарбників. Події початку війни відбиті в деяких назвах населених пунктів.

Село **Цуцнів** Іваничівського району Указом Президії Верховної Ради СРСР від 14 серпня 1958 року перейменовано на **Петрове** [21, 174], на честь Петрова Василя Васильовича, заступника політрука 7-ої прикордонної застави 90-го Володимир-Волинського загону, який загинув 22 червня 1941 року, захищаючи кордони СРСР від німецько-фашистських загарбників.

Село **Видранка** Володимир-Волинського району перейменовано в с.Пархоменково. Пархоменко Іван Іванович старшина 6-ої застави 90-го Володимир-Волинського прикордонного загону. Бійці цієї застави героїчно відбивали натиск гітлерівців у перші дні війни [21, 118].

Село **Вовчий Перевіз** Любомльського району перейменовано на Старовойтове. Селу присвоєно прізвище Старовойтова Петра Карповича, старшого лейтенанта, командира 8-ої прикордонної застави Любомльського прикордонного округу, який загинув 23 червня 1941 року при захисті кордонів СРСР.

Новозбудованому населеному пункту Луцького району присвоєно назву **Тарасово** на честь Тарасова Петра Михайловича, заступника командира батальйону 340 стрілецького полку 121 гвардійської дивізії, який 2 березня 1944 року під час бою за визволення села Милуші Луцького району повторив подвиг Олександра Матросова.

Однією із визначних сторінок історії Волині став розвиток вугільної промисловості. Серед найбільших нових родовищ, знайдених у післявоєнні роки, було Львівсько-Волинське, відкрите у 1956 році у Львівській та Волинській областях на площі понад 10 тис. км² з промисловими запасами 1,7 млрд. тонн вугілля [107, 9].

Для проведення будівельних робіт у кінці 1949 року в м. Володимирі-Волинському було організовано трест «Західшахтобуд» комбінату «Українвуглебуд» [148, 75]. У 1950 році колектив цього тресту розпочав будівництво перших шахт і робітничих селищ басейну Волинській області.

10 квітня 1951 року Указом Президії Верховної Ради Української РСР було засновано селище волинських шахтарів у

складі Іваничівського району. Йому присвоїли назву Нововолинськ, що символізувало собою нові зміни в краї, нову Волинь. Першими поселенцями цього селища стали будівельники. Необхідно було за короткий термін спорудити шахти, житло, культурно-побутові заклади, підприємства побутових матеріалів і т.д. Селище швидкими темпами розбудовувалось. У квітні 1957 року робітниче селище Нововолинськ було перетворене на місто районного підпорядкування, а з 25 вересня 1958 року Указом Президії Верховної Ради УРСР його віднесено до міст обласного підпорядкування [51, 563].

У 1954 році для шахтобудівників і шахтарів шахт №6 і 7, розташованих на значній віддалі від Нововолинська, почалося спорудження окремого населеного пункту. Рішенням виконкому Волинської обласної ради депутатів трудящих від 15 жовтня 1956 року новоспоруджений населений пункт було віднесено до категорії селищ міського типу з присвоєнням йому найменування Жовтневе, на честь збройного повстання в Петрограді в жовтні 1917 року.

На основі вищезгаданих фактів можемо зробити висновок, що за роки радянської влади топоніміка Волині зазнала значних змін. З географічної карти масово зникли хутори та колонії, широкого масштабу набуло перейменування старих поселень, назви яких відображали історію краю, нові назви не відрізнялися оригінальністю. Десяткам населених пунктів давались однакові або схожі назви, які мали служити сильним виявом/р.м. средством/ ідеологічного впливу, свідомого викорінення з пам'яті народу тих чи інших імен, подій, фактів.

Отже, радянські топоніми визначають певні тенденції в розвитку соціально-класового радянського суспільства, свідчать

про зміни в економічному розвитку і про зміни форм власності. Саме в історичній топоніміці помітні ідеологічні впливи. Типовими для цього періоду історії є перейменування. Змінювалися назви, що являли собою образливі та неблагозвучні слова з точки зору морально-етичних норм часу, а також ті назви, які нагадували про осіб царського та панського походження і пов'язані з релігією, оскільки церква на той час зазнавала всіляких утисків. Політична історія та політичне мислення ставали головними чинниками у формуванні нових назв і перейменуванні.

§ 2.7. Назви зниклих населених пунктів Волині як історичне джерело.

Досліджуючи топоніміку Волині не можемо оминати увагою факт зменшення чисельності топонімів у певні історичні періоди.

Назви поселень відображають ті історичні обставини, які спричинили їх виникнення. І навіть тоді, коли в силу різних причин зникають з адміністративних карт, вони залишаються в історії цього краю.

Населені пункти з'являлись і зникали у різні часи. Від поселень давніх часів залишились часто сліди, які вже можуть і не мати назви, що загубилася у минулому, але вони досліджуються археологами, істориками та постають з минулого. Наприклад, зникли такі населені пункти як Волинь, Угровськ.

Безумовно, у зменшенні кількості поселень (і відповідно їх назв) є і об'єктивні процеси, без яких не може обійтися історичний поступ. Серед них - злиття приміських сіл з межами міста, що пояснюється їх інтенсивним розвитком, процесами урбанізації. Тільки за останні десятки років зникли, злилися з

містами сотні сіл. У кращому випадку назва села ставала назвою вулиці чи мікрорайону міста. Наприклад до міста Луцька влилися і стали назвами його районів такі села: Красне, Вишків, Кичкарівка, Малий Омеляник. Гнідава, Гуща, Теремно і Вересневе (За рішенням Луцької міської ради №594 від 22 червня 1959 року) ; до міста Камінь-Каширський влилися села Воля, Дальники, Забереззя, Залізничне, Застав'є; до Ківерець приєднали села Залізницю і Смолярню (За рішенням виконкому Волинської обласної ради від 31 липня 1958 року). Але було і так, що село і його назва зникали назавжди.

Як було зазначено вище, на Волині було багато колоній представників національних менших, зокрема чехів, німців та поляків.

Перша світова війна приносить німецьким колоністам повне розорення. У серпні 1914 року Волинський губернатор за наказом царя, видав розпорядження про виселення у віддалені губернії Росії підданих воюючих з Росією держав, в основному це стосувалися волинських німців [31, арк. 7].Тисячі колоністів були вивезені до Сибіру. На підставі закону від 2 лютого 1915 року майно австрійських, угорських, німецьких вихідців, яке знаходилось в прикордонних районах Волинської губернії підлягало продажу з публічних торгів .

Виїхали з Волині і польські колоністи. 9 вересня 1944 року була підписана Угода між Урядом УРСР та Польським Комітетом Національного Визволення про взаємне переселення контингентів населення з 15 жовтня 1944 року до 1 лютого 1945 року. Сторони Угоди брали на себе зобов'язання надати переселенцям, які прибували до їх країн, грошові позики в сумі 5000 радянських карбованців або еквівалент у злотих. Кожному переселенцю

дозволялося перевозити продукти харчування, господарський реманент, побутове майно (до 2 т.), селянам – худобу. За житлові і господарські будівлі, землю, ліс та посіви переселенці могли отримати відповідну компенсацію. 14 грудня 1945 року у Варшаві був підписаний Додатковий протокол до Угоди 9 вересня 1944 року – строк переселення був продовжений до 15 червня 1946 року. Формально про виконання Угоди оголосили у липні 1946 року. З Волинської області евакуйовані 64 798 поляків.

11 грудня 1945 року Народний Комісаріат Закордонних Справ СРСР повідомив чехословацьке посольство у Москві про рішення радянського уряду, в якому вказувалось, що «Уряд СРСР, ідучи назустріч побажанням чехословацького уряду, погоджується надати радянським громадянам чеської і словацької національностей, які проживають на території колишньої Волинської губернії, право оптувати чехословацьке громадянство в переселитися до Чехословаччини» [106]. При цьому малося на увазі, що чехословацький уряд також надасть чехословацьким громадянам української, білоруської і російської національностей, які проживають на території Чехословаччини, право оптувати радянське громадянство і переселитися до СРСР. Це переселення – добровільне.

10 липня 1946 року була підписана відповідна Угода між урядами обох країн. В Інструкції про порядок реалізації цієї угоди вказувалося про порядок вивозу майна. Дозволялося перевозити одяг, взуття, білизну, продукти харчування; селянам – сільськогосподарський інвентар та упряж, вагою до 2-х т., свиней, овець, птицю; гроші: не більше 1000 російських карбованців і 10000 чехословацьких крон. Не дозволялося вивозити – золоті і срібні монети, золото, платину, дорогоцінне каміння, предмети

мистецтва, старовини, зброю, фото (окрім особистих фото), плани і карти.

2 лютого 1947 р. з Луцька відправився перший ешелон волинських реемігрантів до Чехословаччини. 9 травня 1947 р. – останній (сотий) ешелон осіб чеської національності. 10 912 родин (33 101 особа) волинських чехів повернулися на свою батьківщину. А взамін на Волинь прибула 2 841 (12 401 особа) родина з Чехословаччини [106].

Таким чином, назви іноземних колоній та самі колонії в переважній більшості зникли з адміністративної карти Волині у зв'язку з переселенням самих колоністів на свою історичну батьківщину. Хоча деякі назви населених пунктів довгий час залишалися і збереглися до наших днів, як свідки історичних епох.

Після закінчення Другої світової війни простежується тенденція до зменшення кількості населених пунктів на картах Волині. Насамперед це пояснюється наслідками радянсько-німецької війни 1941-1945 років. За роки німецької окупації було спалено велику кількість волинських сіл. Деякі з них з часом відбудувалися, як наприклад, Кортеліси, Нова Вижва та ін. Село Кортеліси, Ратнівського району було спалене фашистами 22 вересня 1942 року. Німці стратили понад 2875 чоловік. Приводом для розправи над мирними жителями став напад на фашистську поліцейську дільницю партизанського загону.

Багато населених пунктів не зуміли піднятися з руїн. Так, містечко Порицьк було повністю знищене, залишилося тільки три будинки з 10 господарствами, що в 1944 році були приєднані до с. Павлівка. Зникло з географічних карт с. Несухоїжі, населення якого складало в основному євреї. Під час війни вони евакуювалися в інші області Радянського Союзу, частина

поселенців була знищена німецькими загарбниками, житлові та господарські будівлі спалені.

На 1 вересня 1946 року у Волинській області нараховувалося 2290 населених пунктів [84]. Причому, райони Волинського Полісся на цьому тлі вирізнялися величезною кількістю хутірських господарств, де кожна сільська рада включала одне (інколи два) села і 5-6 хуторів з різноманітними назвами. Наприклад, у Любешівському районі до Ворокомлецької сільської ради входили: село Ворокомле і 16 хуторів: Гадьмате, Грибінник, Дворища, Деревище, Забаюме, Заброди, Засмоте, Защире, Кленів Міст, Самець, Щурях, Яквотень, Киселі, Підкормля, Селісок, Творці. У Камінь-Каширському районі Сошичнівська сільська рада включала село Сошичне і 10 хуторів: Виряник, Добривало, Добрий Ліс, Заболото, Завишка, Заоса, Майдан, Підмости, Полониця, Яблунька [84].

Хутірські господарства становили серйозну перепону на шляху запровадження соціалістичних методів господарювання, проведення колективізації. Крім того, хутори стали осередком підтримки українського національно-визвольного руху у 40-50-х роках. Тому сталінський режим доклав усіх зусиль, щоб їх знищити.

Аналіз низки архівних документів свідчить, що масова ліквідація хуторів припала на 1950-1953 роки. Радою Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 12 серпня 1950 року під №2467 було прийнято постанову «Про зселення в колгоспні села дворів колгоспників, а також дворів одноосібних селян і інших не членів колгоспів, розташованих на громадських землях колгоспів у Волинській, Дрогобицькій, Львівській, Ровенській,

Станіславській, Тернопільській, Чернівецькій і Ізмаїльській областях УРСР» [19, арк.3].

У відповідь на неї у Волинській області 15 серпня 1950 року було прийнято відповідне рішення Радою депутатів трудящих. Терміни виселення з хуторів були встановлені так, щоб не допустити розриву між розбором і збором на новому місці будинків одноосібників [19, 137]. Під грифом «Цілком таємно» до виконкому Волинської обласної Ради почали надходити списки господарств, розміщених на хуторах, що підлягають зселенню в села і вказана причина їх ліквідації.

Кількість хутірських господарств на початок 1964 року в області була такою:

Таблиця 2.7.

Назва району	Кількість хутірських господарств
Рожищенський	2797
Горохівський	4192
Володимир- Волинський	3660
Камінь- Каширський	2373
Ківерцівський	2174
Ковельський	1095
Любомльський	797

Наприклад, з Іваничівському району до списку включено 33 хутірських господарства [19, 112а]. Поблизу с.Старосілля

вказується х.Ділянка – 5 дворів. На хуторі переховується банда «Александр».

Як правило, біля кожного села Іваничівського району(як і в області вцілому) були один-два неблагонадійні хутори: Новий Ляхів, Восьмихатки, Болота, Піщанка, Корчунок, кол. Новини та ін.

Населення краю сприйняло вкрай негативно заходи зселення. Жителі хуторів писали листи до Верховної Ради УРСР з проханням не переселяти їх на нові місця. У відповідь чиновники вимагали аргументувати прохання, а також надсилати карти та плани місцевостей. І все-таки відмовляли прохачам. Працівникам на місцях, які відповідали за виконання планів переселення, оголошували догани і партійні стягнення, коли ці плани не виконувалися. Типовим прикладом тогочасної ситуації на селі є лист-прохання жителів к.Кошелівка і к.Раштовець біля села Станіславка Ківерцівського району до Верховної Ради УРСР [22, 28]. Жителі колоній писали, що вони є “переселенцями, які тільки встигли збудувати тут свої будинки, обробити землю, а зараз їм вже наспіло друге переселення”. Колоністів переселяють у село Суськ, яке віддалене на 4 км, що викликало незручності в обробітку своїх земельних наділів і просили переселити їх в село Носачевичі, яке знаходилось на віддалі 1 км. Влада не задовольнила прохання жителів цих колоній і їх приєднали до Суська.

Були й інші випадки, які показують байдуже ставлення радянської влади до бажань і потреб народу. Колгоспники хутора Уманці Пустомитівської сільської ради Локачинського району звернулися із листом до Президії Верховної Ради УРСР з проханням приєднати хутір до села Блудів Сенкевичівського

району (нині-Мирне Горохівського), а не до села Пустомити, як їм запропоновано, тому що Блудів розташований на значно ближчій відстані [22, 20]. Це прохання також залишилося без відповіді. Такі звернення були не поодинокими.

До облвиконкому Волинської області регулярно надходила інформація райміськоматів, організацій та підприємств про виконання планів зселення хуторів у села. За даними 1957 року можна зробити висновок, що темпи переселення були низькими [23].

Таблиця 2.8.

**Дані про темпи зселення хуторів в окремих районах
Волинської області**

Назва району	План зселення (двори)	Зселено
Іваничівський	180	53
Ківерцівський	100	39
Луківський	70	32
Торчинський	222	93

Замість колишніх хуторів, колоній, фільварків залишилися назви, які належать до окремих кутків, урочищ, ярів та ін.

Одним із методів боротьби за колективізацію на Волині і всій Західній Україні можна вважати агітаційно-пропагандистську діяльність, що тут проводилась. Але не лише агітація впливала на вибір волинського селянина. Колективізація здійснювалась примусово за сталінським методом протиставлення різних за майновим станом верств населення. Щоб змусити селянина-власника “добровільно” підписати заяву про прийняття в колгосп, його залякували прикладом розкуркуленого сусіда. І ці погрози не були марними, оскільки борючись з куркульством як з класом,

радянська влада підводила під цю категорію навіть бідняків і репресувала їх, як “підкуркульників”. Такий метод “переконання” можна охарактеризувати як індивідуальний терор.

Певний вплив на зменшення кількості населених пунктів мала переселенська політика радянської влади, зокрема примусово-добровільне скерування мешканців області на переїзд у південні та східні райони України. Ці території помітно знелюдніли в результаті війни, сталінської політики виселення окремих національностей, голоду 1946-1947 років та викликаного ним відпливу сільського населення у міста та інші регіони СРСР. Джерела свідчать, що тільки з Волині у названі райони України було переселено майже 10 тисяч селянських господарств. У засобах масової інформації проводилась агітація за переселення. Вказувалось, що воно проводиться на добровільних засадах. Держава надає переселенцям велику допомогу: безкоштовний переїзд і перевіз майна, звільнення від податків, надання переселенцям грошових допомог (700 крб. на главу сім’ї, 250 крб. кожного її члена), на новому місці надаються будівельні матеріали. Повідомлялося, що багато колгоспників і неколгоспне населення вже переселилися на родючі землі Миколаївської, Дніпропетровської та Одеської областей. Переселенці висловлюють подяки партії, уряду й особисто товаришу Сталіну за виявлене піклування про переселенців [23, арк. 12]. У відповідь на Постанову Ради Міністрів УРСР та ЦК КП(б)У від 5 лютого 1951 року в райони Волинської області було відряджено 26 уповноважених з числа партійного активу для надання допомоги в організації переселення. На серпень 1951 року планувалося переселити 5850 господарств, було подано 1255 заяв, відправлено в південні області України – 1103 сімей [23, спр.152].

Проте такі заходи тоталітарного режиму викликали протест волинського селянства, який нещадно придушувався репресивно-каральними органами. У Волинську область надсилались урядові телеграми з вимогами посилити масову роз'яснювальну роботу і виконати плани переселення.

Політика радянських властей на західноукраїнських землях стосовно хутірських господарств мала розв'язати кілька завдань: по-перше, сприяти створенню колгоспів, по-друге, створенню нової соціально-класової та соціально-економічної бази радянської влади; по-третє, ліквідувати хутори, які були підтримкою національно-визвольного (націоналістичного, за тогочасною офіційною термінологією) руху.

Використання вищезгаданих методів силового впливу у комплексі швидко дало свої результати. Коли у 1946 році на Волині нараховувалося 2290 населених пунктів, то станом на 1 січня 1961 року їх було 1163, а до 1 квітня 1961 року кількість поселень зменшилась до 1156, у 1969 році – до 1108 поселень [24].

Зселення хуторів й об'єднання сіл було зумовлене також укрупненням колгоспів. Наприклад, у липні 1951 року до колгоспу ім. Молотова були приєднані землі колгоспу ім. Калініна Локачинського району у складі хуторів Журавець, Юхимівка, Медвежа Яма. Хутір Янович цього ж колгоспу приєднали до колгоспу 1 Травня [19, 147]. Таким чином, назви цих хуторів зникли з географічної карти Волинської області.

Протягом багатьох століть на географічних картах Волині спостерігається тенденція до збільшення кількості населених пунктів. І лише в середині ХХ ст. кількість їх стрімко зменшується. Наприклад, у 1953 році були об'єднані села Застав'є та Підгородне Любомльського району. Укрупнений населений

пункт дістав назву Застав'є [49, 10]. Села Новосілки і Смоляри об'єднані в с.Смоляри, Ставочок і Олеськ – в Олеськ, Великопілля і Нова Вижва – в Нову Вижву, Задорожне і Уховецьк – в Уховецьк, Григорівку й Озденіж – в Озденіж і т.д.

Багато населених пунктів Волині було виключено з облікових даних «у зв'язку з переселенням жителів». За даними 1964 року з адміністративної карти зникли: Володимир-Волинський район – Діброва, Пасіка, Олександрівка, Волиця, Іванів, Кисилівка, Ясинець, Осередок, Почекайка, Волиця Кулонівська, Дубники, Мисів, Рогізне, Рудка, Грабина, Антонівка, Білозівщина; Ківецівський район – Воля, Заброди, Затишне, Старий Липовець, Чорнявка; Ковельський район – Берестова, Вербичне Друге; Любомльський район – Кургани; Рожищенський район – Ольшани, Потреби.

За рішенням виконкому Волинської обласної ради депутатів трудящих від 15 травня 1964 року були об'єднані такі населені пункти (див. табл.):

Таблиця 2.9.

Назва району	Назва населених пунктів, які об'єднувалися	Назва населеного пункту, до якого увійшли
Володимир-Волинський район	Острів, Уйма Локацька	Локачі
	Навроті, Уланівка	Житані
	Замашки	Хворостів
	Олександрія	Мовчанів
	Микуличі Другі	П'ятидні
Горохівський район	Будки	Сенкевичівка
	Мар'янівка	Колпитів
	Горіхівка, Загайці	Печихвости
	Забара	Воютин

	Дубова Корчма	Вигуричі
	Заліски	Звиняче
	Колмачівка	Смолява
Камінь- Каширський район	Вепра	Млинове
Ківецівський район	Вертепа	Вишнів
Ковельський район	Застав'я	Дроздні
	Станіславівка	Білашів
	Рудка	Ситовичі
	Засмики	Грушівка
	Великопілля	Нова Вижва
	Задорожне	Уховецьк
	Олександрівка	Іванівна
	Залісці	Тагачин
	Олександрівна Друга	Синявка
Любомльський район	Староугрузьке	Новоугрузьке
	Кути, Клебанщина	Яревище
	Новосілки	Сильне
	Куснища Перші	Куснища Другі
	Ставочок	Олеськ
	Новосілки	Смоляри
Рожищенський район	Маринків	Береськ
	Олександрівка	Копачівка
	Кирилуха	Пожарки
	Жолобове	Рожище
	Старі Рокині	Нові Рокині
	Настир'я	Милуші
	Воля	Садів
	Старі Іванчиці	Іванчині
	Вільшани	Михайлівка
	Селки	Кашівка

Ще однією причиною зменшення кількості населених пунктів і їх назв слід назвати входження, долучення малих поселень до міст, селищ міського типу, інших сіл. Злиття приміських сіл з межами міста безпосередньо пов'язане з інтенсивним міським розвитком, прискореними процесами урбанізації.

У 50-х роках ХХ ст. було прийнято рішення про приєднання сіл Малий Омеляник, Кичкарівка, Черчичі, Гнідава, Вишків, Теремно, Вересневе, Гуца до меж міста Луцька.

Тоді ж було прийнято рішення про приєднання до м.Камінь-Каширський сіл Воля, Дольники, Забереззя, Залізничне. Села Залізниця, Смолярня, Юридика та Жалобове приєднувались до м.Рожище. Села Миловиця, Заворотне, Турчин – до смт. Олика, села Болоха, Острів, Уйма Локацька – до смт. Локачі.

При злитті приміських сіл з межами міста, у кращому випадку, назва села ставала назвою вулиці чи мікрорайону міста. Наприклад, у Луцьку є такі квартали – Вишків, Гнідава, Теремно. Але траплялося і так, що село і його назва зникали назавжди.

Аналіз назв населених пунктів Волині в історичному аспекті свідчить про певні історичні періоди, які виділяються у поєднанні з іншими джерелами: писемними, речовими, усною народною творчістю. Комплексне співставлення подій з назвами населених поселень значно доповнюють загальну картину історичного процесу.

За літописними свідченнями та назвами, які збереглись донині, можна досить повно визначити межу розселення окремих племен або, принаймні, їх місцеперебування (Ківерці, Бужанка, Дуліби, Жидичин), визначити основні шляхи формування

населених пунктів за господарськими, соціально-культурними, військовими потребами(Ратне, Ратнів) тощо.

Історія окремих назв поселень відбиває також свідчення про історичних осіб, які перебували в краї і відіграли певну роль в його історії, зокрема Володимир, Ізяслав, Загорівські, Чарторийські.

Монголо-татарські набіги визначили виникнення певних назв, пов'язаних з цими історичними подіями XIII-XVI ст.

Зміни назв вказують також на складний процес їх творення в часи перебування Волині під владою Литви, Польщі, Росії. Особливо багато назв на історичних картах до XVIII ст. і 1921-1939 рр. свідчать про колонізацію краю і тенденцію не лише до перейменування населених пунктів, а й створення нових назв для хуторів, колоній, сіл, пов'язаних з переселенською політикою I і II Речі Посполитої. Приклади щодо цього є також у працях польських дослідників Волині.

Після поділів Польщі кінця XVIII ст. уряд царської Росії також вніс свій вклад у формування топонімії Волині, проводячи переселенську політику, залучаючи іноземних колоністів: чехів, німців тощо, впорядковуючи назви відповідно до політичних потреб та потреб адміністративно-територіального поділу. Так, Звягель став Новоград-Волинським (1795), Володимир – Володимир-Волинським.

Зміни тривали і в радянські часи, вони внесли в комплекс назв поселень нову ідеологію, підпорядковану потребам комуністичного будівництва. Характерною рисою топоніміки радянського періоду є перейменування значної кількості населених пунктів. Перейменування набуло цілеспрямованого характеру, та часто відображало байдуже та негативне ставлення

до збереження історичної пам'яті, до історичних традицій, воно засвідчує ігнорування національних **особливостей** української топонімічної назви.

Зміни в топоніміці багатьох районів Волині є певним свідченням та джерелом вивчення історичних змін у краї.

Розділ 3. ІСТОРИКО-ЛІНГВІСТИЧНИЙ ТА ГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ

§ 3.1. Історико-лінгвістичний аналіз Волинської топонімії.

Взаємодія різних наук є визначною особливістю мовознавства кінця ХХ – початку ХХІ століття, оскільки лінгвістика при вивченні мовних систем не може обмежитись тільки рамками власне мовного підходу. Проблема „людина і мова” набуває все більшої актуальності, оскільки стає очевидним що вивчення мови можливе тільки при умові виходу за її межі, звертаючи увагу на людину – творця мови. При цьому з переходом до лінгвістики, що орієнтується на вивчення мови в тісному зв’язку з людиною, її свідомістю, мисленням і духовно-практичною діяльністю, змістились вихідні моменти уявлення про мову: мова представляється як конструктивна властивість людини, що робить її людиною; це висунуло основні вимоги до вивчення мовних феноменів – зрозуміти природу мови і пояснити її можна тільки виходячи з розуміння людини і її світу.

Теорія топонімічної системи показує високий рівень сумісності з когнітивними цілями. Якщо однією з центральних проблем когнітивного підходу до мови є вивчення структури уявлень та знань, то ідея топонімічної системи, топонімічної картини світу, з її функціонально-часовою і функціонально-просторовою параметризацією вписується в цю парадигму.

Стає очевидним необхідність вивчення топонімічної системи в когнітивно-прагматичному аспекті, що визначає погляд на топонімію з позиції людської свідомості, зв’язок мовномисленнєвої активності і немовної свідомості, з прагматичними установками.

У відповідності до сучасної антропоцентричної наукової парадигми, а також беручи до уваги той факт, що онтологічне буття топонімічної системи обов’язково поєднується з її ментальним існуванням, постає необхідним

вивчення топонімії в аспекті репрезентації топонімічної системи ментальних структур носіїв мови, топонімічної особистості.

Наше уявлення про когнітивну топоніміку базується на тому, що вона виконує перш за все номінативну функцію. Завдання когнітивізму в переході на глибинний рівень аналізу топонімічного матеріалу. Однак на даному етапі вивчення волинської топонімії розглядаються прояви когнітивних структур, які знаходять своє формально зафіксоване вираження.

Чому саме так названий той чи інший географічний об'єкт і від якого слова походить той чи інший топонім? Перший аспект - культурно-історичний, пов'язаний із психологією створення і сприймання назви, з суспільними оцінками окремих фактів, подій, особистостей уже розглянуто вище.

Другий аспект – лінгвістичний. Лінгвістиці відводиться важлива роль у дослідженні географічних назв. Назви, як і всі інші слова, підпорядковуються законам мови і таким чином, підлягають лінгвістичному вивченню. Щодо семантики й структурно-морфологічної будови топонімія утворює одну із підсистем мови, яка характеризується сукупністю елементів, тобто однорідних за значенням твірних основ, і формантів, однотипних за мовним джерелом чи фонеморфічним виявом. Одержати інформацію про географічну назву за межами лінгвістики неможливо. Лінгвістика – ключ для розуміння й осмислення назви. Без застосування лінгвістичних методів не можна збагнути будови назв, оскільки лінгвістика «знаходить корінь власної географічної назви і слово, від якого ця назва утворена» [253, 64]. А це є основним і вихідним етапом досліджень топонімії. Значення лінгвістичних даних особливо пізнавальне для реконструкції давніх періодів історії і передусім у тих випадках, коли відсутні інші джерела. Вони майже завжди допомагають розкрити стан більш давній ніж той, який

відображено в писемній традиції. Особливо це стосується назв населених пунктів. Крім того, як зазначає О.А. Купчинський, значення лінгвістичних свідчень полягає ще й в тому, що вони, будучи переважно непрозорими для носіїв відповідної мови, гарантують більшу збереженість від різних свідомих змін і переосмислень, таких частих в історичній традиції [167, 5]. У свою чергу це все пояснює переваги в ступені об'єктивності лінгвістичних свідчень.

У цьому розділі розглядається ойконімія Волині з синхронної точки зору в семантичному та словотвірному аспектах. Синхронний напрямок у вивченні ойконімів є перспективним для вирішення цілого ряду ономастичних та мовних проблем. При синхронному описі ойконімії пізнаються складові системності, сучасний стан, склад, мотиви назв, словотвірна структура ойконімічних одиниць. Власне, синхронне вивчення назв населених пунктів – окрема область дослідження. Синхронний аналіз вимагає одночасного розгляду всієї сукупності ойконімів досліджуваного регіону. Такий аспект дослідження розкриває зв'язок ойконімії з об'єктивною реальністю.

У дослідженні використані етимологічні та історичні дані, що допомагають встановити джерело конкретного моменту називання того чи іншого населеного пункту, а також екстралінгвістичні фактори, що визначили його семантичний зміст.

Топоніміка Волинської області своєрідна за походженням. На відміну від інших частин України, де у назвах, більшою мірою позначився вплив інших народів, наприклад, на топоніміку Лівобережжя – іранської, у верхів'ях Дніпра і Горині – західноалбанської, на східному Поліссі – балтійських мов [306], то на північно-західній Волині топоніми утворювалися переважно на

давньослов'янському, а то й спільнослов'янському ґрунті, або його діалектах і тому не випадково ці назви дають можливість виявити архаїчні елементи мови, які ніде так не збереглися, як у топоніміці.

Топоніми можуть складатися тільки із змістовних морфем (коренів), що мають апелятивне значення, до складу їх також входять особливі іменні морфеми, що використовуються в мові і не мають в ній апелятивного значення, також із морфем запозичених.

Топооснова, або основа топоніма – це смисловий компонент назви (навіть якщо в сучасній мові смисл, тобто зв'язок із загальним іменником мови не завжди очевидний).

Топооснови можна поділити на обов'язкові (імперативні) і необов'язкові (факультативні), сам факт входження яких у топонімію інколи досить випадковий. Склад імперативних основ обмежений словами, що відображають реально існуючі в природі особливості ландшафту, а також типи поселень. Наприклад, Гайки, Луків, Ліски, Лугове, Горохів, Піски, Пісочне, Рівне, Топилище, Багно, Гірне; Городок, Сільце, Городище, Буди.

До імперативних основ належить також ряд типових означень, в тому числі – особливі географічні означення (великий, малий, середній, верхній, нижній, старий, новий, західний, східний), також означення з оціночним характером (хороший, добрий, красний, світлий, гіркий), крім того слова, які означають відтінки кольору і числові означення (білий, чорний, перший, другий і ін.). Наприклад, Велика Ведмежка, Мала Ведмежка, Новосілки, Старосілля, Верхів, Новий Загорів, Нововолинськ; Красностав, Красний Бір, Красноволя, Чорний Ліс, Чорнопlesi, Білопіль, Білосток; Брища Перші, Брища Другі, Шклинь Другий.

Склад факультативних основ практично необмежений і будь-яку їх класифікацію провести складніше. Факультативні топооснови більшою мірою історичні, ніж імперативні. Вони відтворюють реалії тої чи іншої епохи.

Імперативні топооснови, як правило, розміщуються на лінії «природа об'єкта – топонім», а факультативні на лінії «людина і її діяльність – топонім» [97, 105]. Приклади назв населених пунктів із факультативними основами: Ковель, Гута, Млинове, Мильськ, Колодяжне, Рудка, Садів, Смоляри Світязькі, Сокиричі.

Топооснови пов'язані з історичною і діалектною лексикою. Словниковий склад мови безперервно змінюється, розвивається, з плином часу багато слів – загальних назв виходять із вжитку і стають незрозумілими. Разом з ним незрозумілими стають і топоніми. В багатьох випадках відсутність видимого прямого зв'язку між географічною назвою і вихідною загальною назвою зумовлена тим, що остання має діалектне обласне, територіальне вживання і не входить у систему літературної мови. Таких, незрозумілих, на перший погляд, назв на Волині чимало. Наприклад: Гать, Гадьмате, Бузаки, Загаття, Сушибаба. Частина назв походить від слова «гать» – болото, що не висихає, завжди заболочене місце [193, 171], «баба» – так в данину називали топке болото, яке намагалися осушити, судячи із назви Сушибаба.

Вирішальним критерієм для визначення словотвірної моделі того чи іншого топоніма є семантика твірної назви, якою мотивується виникнення власної назви. Проте вивчення й аналіз цілих топонімічних шарів закономірно перенесли значну увагу дослідників з кореня топоніма на його структуру, насамперед на суфікси. Навіть правильне виявлення етимона кореневого елемента топоніма ще не до кінця пояснює походження цього

топоніма, оскільки залишається невідомим, на якому етапі розвитку суспільства і мови слово перейшло в топонімію.

Частина топонімів вказують на порядок розселення, історичний рух населення: Загаття, Заболоття, Прилісне, Залісся, Новий Загорів, Старий Чорторійськ та ін.

Найбільш поширені шляхи утворення топонімів, які знаходять підтвердження в багатьох мовах [194, 127], в тому числі в українській, і які витікають з аналізу назв населених пунктів Волинської області, такі:

1. Топоніми створюються за допомогою мовних засобів української мови, в результаті їх переосмислення і перетворення загальних іменників (апелятивів) у власні назви. Проходить процес онімізації апелятива. Цей спосіб утворення топонімів у мовознавстві називають по-різному: способом з нульовою афіксацією, способом без спеціальних ономастичних формантів. Використовують також термін ономастична (топонімічна) конверсія.

2. Із класу власних імен шляхом їх подальших перетворень.

3. Шляхом штучного конструювання топонімів із запозичених слів.

Граматична топонімізація передбачає утворення географічних імен шляхом змін структури базової назви, які можуть відбуватися морфологічним, морфолого-синтаксичним та лексико-синтаксичними способами.

В ономастиці виділяють три види таких утворень:

в) за допомогою службових морфем – суфіксів, префіксів;

б) за допомогою корневих морфем – складання основ, зрощення;

в) утворення двочленних і багаточленних топонімів.

Можливе і поєднання цих способів, наприклад складання основ з афіксацією.

Найбільшу кількість волинських топонімів складають такі, що утворені суфіксальним способом. Вони становлять 63,5% усіх назв Волинської області [57].

Назви населених пунктів із суфіксом – **ичі** – один з найдавніших типів топонімів [168, 75]. У Волинській області їх значна кількість, /див. карту *Додаток Б.*/ як і в інших регіонах України – у західних, північно-західних та північно-східних областях:

Березичі, Вигуричі, Осьмиговичі, Березовичі, Боровичі, Будятичі, Маневичі, Микуличі, Дідичі, Видричі, Поповичі, Замличі, Іваничі, Низкиничі, Павловичі, Переславичі, Сокиричі, Стенжаричі, Теробовичі, Менчичі, Фалемичі та ін.

Назви на –ичі утворилися внаслідок переосмислення назв ранніх колективів. Згадаємо етнічні назви із Повісті минулих літ: в'ятичі, дреговичі, кривичі, псковичі, радимичі, уличі. Отже, назви Бояничі, Маличі, Будятичі, Переславичі первісно означали людей – нащадків Бояна, Мала, Путяти, Переслава, потім ставали назвами землі, на якій оселялись ці люди.

Пізніше назви на –ичі означали підданих залежних селян. Наприклад, у Волинській області:

Бискупичі (тепер Бережанка) – бискуп – римо-католицький єпископ [220, 57] - назва свідчить про те, що село було власністю римо-католицького монастиря;

Іваничі – в документах читаємо, що село було власністю Григорія Іваницького;

Жашковичі – власність графа Зашкевича (первісна назва села Зашкевичі);

Маневичі - походить від німецького кореня *mann* – «васал, землевласник, підлеглий магнатові». Поселення, будучи у відання такого васала, спочатку називалося *Манев*, а пізніше згідно із граматичними законами української мови до назви було додано суфікс –ич, закінчення –і, як означення підданості, залежності.

Проте не завжди назви із суфіксом –ичі свідчать про залежність населених пунктів від того чи іншого власника. Наприклад, село Омельне Ківерцівського району в 1965 році було перейменовано в Макаревичі. Отже, назва села Макаревичі є антропонімічною і походить від прізвища Макаревич, але утворена вона за аналогією до давніших назв і за умови впливу політичної історії краю.

Значною мірою відображені у топонімії Волинської області утворення із суфіксами –ів (їв), -ин, -ськ (-цьк). Вони становлять 10,9% усього складу топонімів – Адамівна, Антонівка, Бермешів, Богущівка, Бодячів, Вербаїв, Вербівка, Вишнів, Вишнівка, Горичів, Горохів, Грушів, Грушівка, Мар’янівка, Мишів. Любешів, Білин, Береськ, Жидичин, Карасин, Клопочин, Кульчин, Лудин, Оконськ, Поворськ, Порицьк, Турійськ, Черсак, Шацьк та ін.

Топоніми із формантами на –ин, -ів належать до ряду тих ранньослов’янських топонімічних утворень, виникнення яких припадає на період зародження класових відносин у суспільстві, консолідації слов’янських племен.

Топоніми із суфіксами – ів (-їв), -ин означали особову приналежність географічних об’єктів. Утворювались антропонімічні топоніми.

Історично, в системі назв міст і сіл склалася традиція називати їх за іменами та прізвищами конкретних людей. Вона має

об'єктивні причини, які своїм корінням сягають в давнину, в систему феодального землеволодіння і народного менталітету. Система назв, похідних від імен та прізвищ, була продуктивною до XVI ст., до того часу, коли володіння землями та маєтками почали закріплюватись грамотами. Як правило, населені пункти називали за ім'ям першого поселенця чи власника.

Топоніми на -ін, -ів творилися двома шляхами: 1) від особових назв; 2) від неособових назв, тобто формально. Первісною основою топонімів на -ин, -ів була власна назва людини. У період зародження майнової диференціації суспільства, розвитку приватної власності людина набуває нової суспільної функції. Водночас її власна назва в даних умовах спричинює до розвитку лексичного, а й структурного значення утворень.

Топонімічні назви на -ин, -ів належать до категорії відприсвійних, оскільки ці суфікси впродовж усього їхнього формування визначалися основним значенням приналежності. Із втратою семантичного навантаження присвійності суфікси -ин, -ів могли формувати географічні назви і структуральним способом. Наприклад, Торчин – утворено від імені Торчак, Рачин вж усього їхів го формування ів почалися оснів им іт, Лемешів иналеіш, Романів тратою семантиіми на -ів утворюються від епонімів, що закінчуються на приголосний звук (Хор -ів, Угрин -ів, Сад -ів, Кош -ів).

За допомогою цих суфіксів утворювалися присвійні прикметники, які зазнали субстантивації.

Помилково вважати, що кожна «звірина» чи «пташина» географічна назва пов'язана з розповсюдженням тієї чи іншої породи звірів у цій місцевості. Багато назв, особливо це стосується назв із суфіксами -ов, -ин, утворюються від особових

імен або прізвиськ людей. В тому, що крім основного імені, людині присвоювали ще ім'я тварини, відобразилися язичницькі вірування. Це так звані опотропеїчні імена – захисні імена, які давались людині, з метою оберігання її від смерті, хвороби, злих духів, різних бід і горя. У пам'ятках писемності, як правило, на першому місці ставили християнське, офіційне ім'я, на другому – ім'я-прізвисько. В актових книгах за 1586 рік трапляються імена Томила Ворони – Боротинського, Богуша Зайця – Луковського, Михайла Мишки – Варковського, Филипа Жабича – Верпета та ін. [41].

З назвами, утвореними за допомогою суфіксів – ів, -їв, можна співставити назви на **-івка, -ївка**, які належать до іменників жіночого роду і позначають назви сіл: Мар'янівка, Михайлівка, Олександрівка, Калинівка, Іванівка, Костюхнівка, Грушівка, Калинівка, Копачівка, Федорівка, Троянівка, Лобачівка, Лишнівка, Адамівка, Антонівка, Брунетівка, Богунівка, Богушівка, Валер'янівка, Вербівка, Верхівка, Вишнівка, Вільгельмівка, Галинівка, Дмитрівка.

Найдавніші назви міст – посесиви з суфіксом **їь /успадкований від праїндоевропейської епохи/ від особових імен. Особова приналежність в давнину позначалась йотовим суфіксом: Ярославлї, Владимирї. З часом цей суфікс відмер, і коли основа закінчувалась на губний приголосний, то виникло сполучення «губний + лї, що графічно позначався ль: Любомль,Перемль. Після звука «р» йотовий суфікс зникав, пом'якшуючи його, потім р стало твердим – Владимирь – Володимир.Приєднання цього суфікса до основ, що закінчувалися на деякі приголосні, давало утворення: Всеволож зі Всеволод+їь.Так утворювалися топоніми**

X-XII ст. З кінця XII століття продуктивність йотованого суфікса в слов'янській топоніміці значно знизилась, стала неактуальною.

У волинській ойконімії трапляються утворення із суфіксом на **-че**: Любче, Судче, Пальче, Тельчі (Тельче). Такі форми свідчать про глибоку архаїку цих назв. Топоніми із суфіксом **-че** прикметникового походження, за фонетичними процесами вони датуються не пізніше, як XII ст. [154, 47]. Таким чином лінгвістичний аналіз свідчить про давність багатьох назв, хоча немає прямих писемних свідчень про час заснування.

За допомогою суфіксів **-ськ**, **-цьк** утворювалися топоніми, які означали неособову приналежність. Вони були утворені від слів, які називали природні об'єкти: Береськ, Порськ, Велицьк, Вівчицьк, Вовчицьк, Вужиськ, Градиськ, Дольськ, Клевецьк, Клюськ, Луцьк, Оконськ, Поворськ, Черськ.

Наявність у назві міста Луцьк суфікса **-цьк** ще раз підтверджує те, що топонім походить від слова, яке називає природний об'єкт, в даному випадку «лука», «вигин».

Топоніми на **-ськ**, **-цьк** утворюються від епонімів з основою на приголосний (Береста, Береськ). Після приголосних звуків **-к**, **ц**, **ч** відбувається асиміляція і чергування (Лука – Луцьк, Пориця – Порицьк).

Суфікси **-ськ**, **-цьк** іноді приєднувались до неслов'янських топонімів – Шацьк.

Останнім часом збільшилася кількість утворень із суфіксом **-ськ**, оскільки цей суфікс бере на себе додаткову топонімічну функцію й асоціюється із поняттям місто, поселення – Нововолинськ, Шахтарське, Партизанське*.

* Подібні міркування знаходимо у працях А.Суперанської, Е.Мурзаєва.

Поширені серед топонімів також назви, що закінчуються на –ище. Утворення із суфіксом –ище є характерними для сучасних східнослов'янських і для давніх західнослов'янських мов. Суфікс –ище в апелятивах позначав аугментативність, держакі різних знарядь і визначав місце. З часом суфікс втратив свою продуктивність в апелятивах, проте залишився продуктивним при творенні географічних назв.

Назви з суфіксом –ище вказують на те, що ці населені пункти виникли на місці давніх поселень, які зазнали занепаду внаслідок воєнних дій, стихійних лих, пожеж чи з інших причин.

Наприклад, **Будище** Ковельського району – будами колись називали розташовані в глухих лісах підприємства, що виготовляли з попелу поташ – вуглекислий калій. Очевидно, поселення було розміщене на місці такого підприємства.

Гумнище Горохівського району – «гумно» – накрита площадка для молотьби зерна. **Городище** Луцького району – на цьому місці було давнє поселення. **Топилище** – Іваничівського району – тут раніше було велике болото, коли воно висохло, на його місці виникло село. **Ловища** Турійського району – на місці поселення в давні часи було місце для ловів. Ловля звірів була одним із важливих занять перших слов'янських племен. Колись влаштовували лови на ведмедя, лося, рись. Особливим предметом ловів і торгівлі на Волині були бобри [288, 198].

Назви з суфіксом –ище складають 2,2% усіх назв населених пунктів Волинської області.

На Волині нараховується кілька назв, що утворені з допомогою структурного форманта –**івці**: Терешківці, Байківці, Баківці, Яківці. Топоніми із суфіксом –івці досить поширені на Поділлі.

У 60-х роках ХХ ст. географічні назви на –івці досліджував нині доктор філологічних наук Д.Г. Бучко. Він дав обґрунтовану відповідь на питання процесу творення цих назв. Дослідник вважає, що назви на – івці первісно означали жителів населених пунктів на –ів. Отже, двір чи хутір, заснований Іванком, первісно називався «Іванків», його мешканці – «Іванківці». Згодом ця остання назва витіснила попередню й перейшла на саме поселення [105, 93].

Існує інша думка, що назви на –івці спочатку означали мешканців тих населених пунктів, назви яких закінчувалися на – ів/-ов, а невдовзі ставали назвами нових поселень, які засновувалися вихідцями із цих населених пунктів. Таку думку підтримує дослідник топонімів на –івці С.М. Єсюнін. Він простежив час виникнення населених пунктів з формантом –івці. Як свідчать писемні пам'ятки, з'являються такі назви у великій кількості в XV-XVI ст., і причому на виразно окресленому ареалі, що пов'язаний з масовими татарськими набігами того часу.

Варто підкреслити, що можливо обидві думки мають право на існування.

У волинській топонімії досить широкий спектр префіксальних та префіксально-суфіксальних утворень. Необхідно підкреслити, що у слов'янській топонімії спорадично засвідчені назви, утворені за допомогою префіксального способу словотворення.

У Волинській області префіксальні топоніми становлять 8,2% усіх назв населених пунктів.

Найбільшу продуктивність виявляють префікси **за-**, **при-**, **під-**, **не-**, **оз-**, **між-**.

Топоніми з префіксами **за-** вказують не тільки на те, що даний населений пункт розміщений за яким-небудь географічним

об'єктом, а фіксують напрямок історичного руху розселення людей. Кожна така назва означає сторону, протилежну від центру, крім того, прямо вказує на географічний об'єкт, який брався за основу цієї назви, і розміщення щодо нього населеного пункту, навіть якщо самого об'єкта в даний час уже не існує: Заболоття, Заболотці, Заброди, Забужжя, Загаї, Задolina, Замостя, Залужне, Запілля, Запруддя, Заприп'ять, Затурці, Застав'є та ін.

Інколи у топонімах префікс **за-** не виступає словотворчим формантом, а входить до складу твірної основи. Наприклад, назва Загорів не означає, що поселення розміщене за горою, воно утворене від прізвища власника села пана Загоровського.

Просторове значення префікса **при-** в топонімії дещо вужче в порівнянні з його нетопонімічним значенням. У топонімії він, як правило, функціонує не у значенні «близько, біля», а «до, з цієї сторони». Наприклад: Прилуцьке, Приріччя (на противагу Заріччю), Прилісне (Залісся), Пристав, Прибужжя, Притур'я та ін. *(Див. Додаток В.)*

Ширше просторове значення має префікс **під-**. Він означає просторове відношення «навкруги», виражає значення наближення, що синонімічне прийменнику біля: Підбереззя, Підбороччя, Підгайці, Підгірне, Підгородне, Піддубці, Підліси, Підліски, Підріжжя, Підріччя, Підцир'я, Підозер'я.

Серед волинських топонімів фіксуються утворення із заперечним префіксом **не-**, який вказує на давність назви: Невір, Незвір, Немир, Несвіч, Невільне, Невраж, Несухоїже. Назви із **не-** не творять опозиційних пар.

Незначна кількість назв із префіксом **між-**: Міжгайці, Міжгір'я, Міжлісся, який означає розташування поселення посередині між іншими географічними об'єктами.

Окрему групу волинських ойконімів складають назви-словосполучення. Вони формуються внаслідок лінгвальних факторів (необхідне додаткове означення для ідентичних назв), а також позалінгвальних чинників (особливості території, розміру, рельєфу), виникають двочленні та багаточленні ойконіми. Типовими для назв населених пунктів є двочленні топоніми. Багаточленні назви, в основному, належать до мікротопонімії, яка вимагає досить детального опису місцезнаходження невеликого об'єкта.

Особливе зацікавлення викликають назви, що виникли в результаті складання основ – складні слова. Вони становлять 3,6% усіх назв Волинської області. Складні топоніми, як і інші складні слова, утворюються поєднанням основ здебільшого за допомогою сполучних звуків **-о** та **-е**.

Наприклад: Довгоноси, Красноволя - красна (гарна) воля; Красностав – красний (красивий став); Литовеж – литовська вежа; Людмилпіль – піль – город Людмили; Суховоля – суха воля; Маркостав – Марків став; Устидуг – устя (гирло) Луги; Старосілля – старе село; Щедрогір'я – щедрі гори; Раймісто, Боголюби; Горохів – ховатися у горах; Кривонивка; Чорноплеси.

Двочленні топоніми в українській мові пов'язуються між собою такими способами зв'язку: узгодження, керування, прилягання.

Найпоширенішою моделлю серед двочленних безприйменникових топонімів є словосполучення узгодження, де роль головного слова відводиться тополексемі, в основі якої лежить власна назва. Наприклад: Велика Ведмежка, Мала Ведмежка, Велика Глуша, Мала Глуша, Велика Осниця, Мала

Осниця, Гірка Полонка, Володимир-Волинський, Любешівська Воля, Губин Перший, Шклинь Другий, Нова Рудня, Мала Антонівка, Дубова Перша, Дубова Друга. Втім, час їх появи може бути різним як і причини утворення.

Означенням тут найчастіше виступають прикметники, рідше – порядкові числівники. Серед узгоджених означень найбільшу активність виявляють якісні та відносні прикметники. Якісні вказують на: 1) розмір і форму об'єкта (Малі Ліски, Довга Нива, Крива Нива); 2) фізичні та інші ознаки (інколи з оціночними характеристиками (Красний Бір, х. Середнє Болото, Озерця Лісні, Красний Сад).

Якісна характеристика об'єктів у масштабах топонімічної системи ґрунтується на засадах протиставлення полярних оцінок; помітна так звана бінарна опозиція: великий – малий, довгий – короткий, новий – старий.

Присвійні прикметники вказують на особову приналежність географічного об'єкта: Галина Воля, Писарева Воля, Раків Ліс, х. Жуків Пень, х. Олексин Лід, Ракова Гора та ін.

Існують назви населених пунктів, які утворені за схемою: головне слово – прикладка. За орфографічними правилами української мови вони пишуться через дефіс. У ролі узгодженої прикладки функціонують одночленні імена. У ролі головного слова можуть виступати загальні назви, які шляхом переосмислення прийшли у топонімію: Майдан-Липненський, Рудка-Козинська, Рудка-Миринська, Гута-Боровенська, Гута-Лісівська, Волиця-Любачівська, Волиця-Дружкопільська, Володимир-Волинський. Історично з'являється натяк на те, що таких назв не одна, є ще рудки, майдани тощо.

У деяких назвах населених пунктів об'єднані рівноправні компоненти: Мельники-Мостище, Толоки-Місток, Мазур-Гай.

Аналізуючи і досліджуючи назви населених пунктів Волинської області, приходимо до висновку, що топонімія – це складова частина мовної системи, яка має свої особливості творення та функціонування. Але з усіх слів мови в топонімію потрапляє незначна частина її лексичного складу. Однак слова часто належать до певної епохи і відбивають історичність назви та її суспільну значимість.

§3.2. Вплив географічного середовища на виникнення населених пунктів та їх назви

Назви населених пунктів з історико-географічної точки зору – це насамперед адресний знак того чи іншого населеного пункту. Проте роль назв не обмежується адресною функцією. Аналізуючи топоніми, можна отримати інформацію про клімат, ландшафт, флору і фауну певної території в минулі часи. Перераховані чинники на сьогоднішній день зазнали значних змін з різних причин, у першу чергу, внаслідок активної діяльності людини. такі топоніми розповідають про зв'язок людини і навколишнього географічного середовища.

Першими топонімами ставали загальні назви: вода, гора, ліс, річка. З розвитком людського суспільства та розширенням сфери діяльності людських об'єднань, а, отже, з охопленням ними все значніших просторів, у цю сферу включалося все більше однотипних об'єктів. Їх розрізнення досягалося за допомогою додаткових означень, що вказували на величину, форму, колір, призначення залежно від необхідності їх використання. Кожне покоління людей, кожна епоха, кожна історична формація вносили свої особливості в систему існуючих назв, але, незважаючи на це, отой найдавніший спосіб утворення власних назв зі слів загальних зберігся протягом усієї історії людства.

Територія Волинської області за своїм рельєфом виразно поділяється на дві частини: північну і південну. Північна частина області – Любомльський, Шацький, Старовижівський, Камінь-Каширський, Ратнівський, Ковельський, Маневицький райони є лісистю низовиною із ледве помітним схилом на північ і тільки зрідка незначними підвищеннями місцевості. Вкрита вона пісками, болотами, численними озерами. Типовими тут є ліси та болота. Ця

частина має назву Волинського Полісся. Межа Полісся проходить по лінії Устилуг-Володимир-Волинський – Луцьк – Корець.

Південна частина – Володимир-Волинський, Іваничівський, Горохівський, Луцький, Рожищенський, частина Ковельського, Ківецівський райони – являє собою Волинську височину, порізану глибокими долинами з врожайними ґрунтами. Типовими для цих місць є горбкуватий польовий ландшафт.

Ковельський район географічної єдності не утворює, є тільки єдність адміністративна, оскільки він поєднує різні географічні регіони – вищий і сухий волинський на півдні та низький і багnistий поліський на півночі.

Волинське Полісся, на відміну від південної частини області, в давнину не мало твердого гранітного підґрунтя. Під верхнім шаром ґрунту тут близько знаходилися підземні води. Іноді траплялося, що цілі великі частини суші з усією рослинністю, включаючи і великі дерева, провалювалися і утворювали озерця, з яких виднілися вершини тих дерев, що провалилися. Цією особливістю поліського ґрунту, напевно, можна пояснити появу в народі переказів і легенд про будинки, церкви і навіть цілі поселення, які пішли під воду. Наприклад, перекази про городища сіл Любче і Бабки [92, 11].

Топоніми обох частин Волинської області помітно відрізняються між собою. (*Див. Додаток Г.*)

Поліська частина області багата на болота, багна, трясовиська. Особливості цього ландшафту відображені у назвах багатьох поліських сіл: Мокре – Старовижівського району, Багно, Заболоття – Ратнівського, Заболоття – Любомльського, Заболоття – Володимир-Волинського, Гадьмате, х. Болотце – Любешівського району, х. Середнє Болото, х. Наболоття, х., Заболото – Бузаки

Камінь-Каширського району. Назва Бузаки походить від слова буза – трясовина, мутна вода в річці, озері; грузьке болото з рідкою багнюкою [192, 99].

Гать, Гадьмате – гать - болото, що не висихає, завжди заболочене місце в долині, яке завалюється ломаччям, укладається полінами дров чи соломою для проїзду чи проходу. Гать – дорога на болоті [192, 141].

Заболоченість Полісся обумовлена характером рельєфу, геологічною будовою, кліматичними умовами, гідрологічним режимом, близьким заляганням підземних вод. З метою освоєння боліт і заболочених земель проводилися меліоративні роботи, змінюючи тим самим поліський рельєф. Таким чином, скласти уявлення про давній стан поліських земель ми можемо, досліджуючи і аналізуючи назви населених пунктів.

У топонімах південної частини Волинської області фіксуються особливості горбкуватого рельєфу, наприклад, назви Горичів – Володимир-Волинського району, Горішне – Горохівського району, Гор'янівка – Ківерцівського району. Про місцезнаходження села говорять назви Долинка – Іваничівського, Підгірне – Рожищенського району.

Ґрунти тієї чи іншої місцевості також знайшли своє відображення у назвах топонімів. На Волинському Поліссі ґрунти в основному піщані. Про це свідчать назви таких населених пунктів: Піски-Річицькі – Ратнівського району, Пісочне, х.Піщаниця – Ковельського району, Піща – Шацького району, х.Пісочний – Любомльського району, Піщане, х.Піски – Камінь-Каширського району, Пісочне Друге (тепер Поліське) – Старовижівського району, Глинянка – Старовижівського району.

У Волинській області нараховується близько 130 річок, з них 70- довжиною понад 10 кілометрів [86, 5]. Головний Європейський вододіл, який розділяє басейни Чорного і Балтійського морів, зокрема басейнів Дніпра (рр. Прип'ять, Стир, Стохід, Турія) і Західного Бугу. У давні часи ріки й озера відігравали чи не найважливішу роль у виборі місцезнаходження населених пунктів. На їхніх берегах були сприятливі умови для розвитку землеробства й городництва, багато людей одержували засоби для існування саме з рибних промислів. Ріки – найдавніші шляхи сполучення й торгівлі. Луки й сіножаті на берегах, природні водопої створювали необхідні умови для розвитку тваринництва. Тому в давні часи розселення слов'ян відбувалося, в основному, по узбережжях рік і перші поселення часто переймали їх назви.

У результаті широкомасштабних осушувальних робіт значна частина річок, або їх ділянок втратили свій первісний вигляд і постають тепер у вигляді магістральних каналів (верхів'я Прип'яті, Вижівки, Турії, Стоходу, ріки Коростинка, Копаївка, Конопелька).

Найбільш розгалуженою водною артерією Волині є Прип'ять. Ця ріка бере свій початок недалеко від Буга в західній частині Волині. Утворюється вона з кільканадцяти потічків на просторі великого болота, так званого «Тенетиська». Протікаючи кількома окремими струмками на північний схід, ріка часто губиться в мочарах, трясовинах, на яких є немало озерець - «вікон». Назва річки слов'янського походження. Виводять її в одному варіанті від слова «припадь», що означає тепер у білоруській мові – перепадисте місце або трясовисько. Ще може походити від урочища «Перепеть», горба, розташованого на північний схід від озера Тур, що знаходиться між прип'ятськими болотами [92, 14].

Існує інша версія назви річки, яка теж цікава і претендує на вірогідність. Прип'ять раніше мала назву Трип'ять (тобто три на п'ять), тому що починається вона від стоку 15 річечок в одну [115, 167]. Хоча в історичних документах такого написання не виявлено. В.Леонюк у «Словнику Берестейщини» теж відзначає, що в деяких місцевостях Полісся річку Прип'ять називають Трип'ять [179, 299].

Річка Прип'ять дала назву смт.Головне, в цьому місці є виток річки, або її голова; також селам Заприп'ять, Прип'ять Шацького району.

Найбільш важливою у стратегічному плані на Волині вважалася річка Західний Буг.

В історичній літературі певний час велися суперечки щодо назв річок Західний та Південний Буг. Назву Західного Бугу пов'язували зі словом бгати – згинати, мотивуючи тим, що «Буг» означає «зап'ястя, браслет». За цією теорією, Буг - «гнутий, кривий» [235, 73]. Назву річки Південний Буг пов'язували з поняттям «божество, бог». Різні версії назв підтверджуються тим, що від цих назв утворювалися похідні, які відрізнялися між собою. Похідні назви від річки Західний Буг: Бужани, Бужанка, Бужковичі, Забужжя, х.Прибужжя. Похідні від назви Південний Буг з коренем бог.

Я.Ісаєвич притримується версії, яку розділяємо і ми, що Бугом в українській мові називався лише Західний Буг – притока Вісли. Буг, що впадає в Чорне море, був названий так російськими картографами порівняно пізно, а до того мав лише назву Бог, яка дотепер збереглася в українських говірках Поділля. [146, 85.] Цю різницю цілком відбиває ойконімія: над Бугом –

Бужанка, Тихобуж /Холмщина/, над Богом – Меджибіж /Меджибож/, Божківці.

На противагу цим версіям, В.Никонов зазначає, що нерідко різним річкам, які течуть з однієї вершини чи з одного перевалу, даються однакові назви. Це дозволяє висловити припущення, що обидва Буги, витoki яких дуже близькі, названі однаково.

Велику роль у справі торгівлі відігравав порт, який розміщувався при впадінні річки Луги до Західного Бугу. Це стало причиною для виникнення міста біля порту. Місто отримало назву **Устилуг**, зважаючи на його географічне розташування. Річка **Луга** в давньоруських літописах виступає під назвою *Луг*.

У дрімучих волинських лісах в давнину водилися тури. Про це свідчить назва річки **Турія**. Російський дослідник В.Ф. Барашков подає ще одну версію назви Турія. Цю назву він пов'язує з фіно-угорськими мовами і виводить її із словосполучення «озерна ріка» – *Турья* [97, 63].

Назва річка Турія зумовила появу таких назв населених пунктів: **Турія, Затурці**.

Річка **Стир** згадується в Галицько-Волинському літописі під 1149 роком, коли князь Андрій після бою звелів свого коня «...погребти над рікою Стиром» [59, 228].

В Етимологічному словнику літописних географічних назв Південної Русі назва річки Стир трактується так:

- від праслов'янського *sturo*, що означає «кілок, паля»;
- комплекс –стр- означає «вода», в гідронімії часів балтослов'янської єдності всі ріки звалися «стриями» і, поступово архаїзуючись, випадали з живої мови, а значення «річка» дрібноло і переходило в апелятив «струмок» (потічок, ручай) [228, 147],

давньоруське – струмінь від праслов'янського *storo*, *sterti* – «розширяться, простиратися».

Річка Стир не дала своєї назви жодному населеному пункту. Тільки Луцьк, який отримав свою назву від того, що річка робить велику дугу (луку) і розділяється на кілька потоків, між якими було розміщене місто, згадується в літописах як «Лучеськ Великий на Стыри».

У Ківерцівському районі протікає річка **Путилівка**, притока Горині. У літописах Путилівка виступає під назвою Оличь. До нашого часу стара назва річки не збереглася, проте вона дала назву містечку Олика. **Олика** – в перекладі з тюркської мови *aloka* означає – ущелина, яр. Східнослов'янське «*oluk*» – жолоб, канава, рів, водний шлях на мілині [228, 94].

У Стир впадає річка Черногузка /топонім походить від поширеного на території Волині птаха - лелеки - черногуза/, яка раніше мала назву Полонка. Назва Полонка утворена семантичним способом від тієї самої основи, що й поширене на Поліссі «полоня» – відкритий простір, який не поріс деревами та кущами [195, 106]. Від назви річки **Полонка** походить назва однойменного села, яке пізніше було об'єднане із селом Гірка в один населений пункт Гірка Полонка. Існує інша версія походження назви. Село Гірка Полонка розташоване на підвищенні, на так званій гірці. В писемних джерелах воно згадується як «Горка Полонская» [93], українською мовою - Гірка Полонська, пізніше Гірка Полонка.

Притока Прип'яті – річка Стохід отримала свою назву від того, що русло річки сильно розгалужується, утворюючи притоки і старі русла, тобто має багато (сто) ходів.

Від назви ще однієї річки – притоки Прип'яті – **Вижівки** походять назви містечка Стара Вижівка та села Нова Вижва.

Волинь називають озерним краєм. Крім назв річок, населені пункти іменували за назвами близько розташованих озер. Наприклад, озеро Турське – с. Тур, озеро Пулемецьке – с.Пулемець, с.Пульмо; озеро Світязь – с.Світязь. озеро Люб'язь – с.Люб'язь.

Сьогодні 22% території Волинської області вкрито лісами [188, 9]. У давнину майже вся вона, особливо Полісся, була покрита лісом. І для того, щоб відвоювати собі місце під будівлі та городи, люди повинні були вирубувати, викорчовувати чи випалювати ліс. Оселі та помешкання людей розсіяні були по лісі, тому з'явилися такі назви, як Гайки, Гайове, Залісоче, Залісся, Залісці, Ліски, Лісняки, Лісове, х.Ліс, Ліски, Лісок, Міжгайці, Міжлісся, Пнівно, Деревок.

Географічні назви, що вказують на загальний характер рослинного ландшафту, за окремими видами рослинності широко розповсюджені в топонімії багатьох регіонів. У топонімії Волинської області в різних формах розкриваються всі основні та найбільш поширені види дерев, кущів, трав.

Наприклад: Береза, Березники, Березина – Ратнівського району; Березичі, Березко, Березина, Березівське, Березня, х.Березець – Любомльського району; Березна Воля – Любешівського району, Березовичі, х.Березина – Володимир-Волинського району, Березолуки – Рожищенського району, Забереззя, Березняк – Камінь-Каширського району, Береззя, х.Березе, Великі та Малі Березолупи – Луцького району, Березова Мар'янівка, х.Береза – Горохівського району;

Дубечне – Старовижівського району, Дубичанське, Дубина Жуковецька, Висока Дубина – Луцького району, Дубище, Дубівка – Рожищенського району, Дубинки, Дубове – Ковельського

району, Дубове, Дубова Перша, Дубова Друга, х.Дубровиця, Дубинка – Ратнівського району, Паридуби – Володимир-Волинського району;

Смолява – Горохівського району, Смоляри-Світязькі, Попова Хвойна – Любомльського району, Смоляри – Старовижівського району, х.Смольна, Соснова – Ратнівського району, Соснівка Турійського району, Смоличів – Луцького району, Смоляри – Володимир-Волинського району;

Нова Верба, Верба – Володимир-Волинського району, Вербаїв – Луцького району, Вербичне – Турійського району, Вербівка – Любомльського району, Вербка – Ковельського району;

Липини – Ратнівського району, Липське, Липа – Горохівського району, Липини – Луцького району, Липляни, Липне – Ківерцівського району (в деяких місцях росли липові ліси, в основному в південній частині області);

х. Вільхівка – Рожищенського району, х.Ольхове – Ратнівського, Ольшанка – Турійського району.

У Волинській області розвинуте також садівництво. Фруктові сади, де переважають вишні, черешні, сливи, груші і яблуні, розповсюджені в південно-західній частині області. Це засвідчено також у таких топонімах:

Вишеньки – Рожищенського району, Вишнів – Ківерцівського району, Вишнів, Вишнівка – Любомльського району.

Мала Яблунька, Велика Яблунька – Маневицького району, Яблунівка – Рожищенського району, х.Яблунька – Камінь-Каширського району;

Грушів – Іваничівського району, Грушівка – Ковельського району;

Барвінок – Луцького району.

Аналізуючи топонімічні ряди, можемо отримати відомості про найбільш поширені види дерев на Волині: дуб, сосна, береза, осика, граб, вільха.

Різноманітність тваринного світу представлена у розряді «фауністичних» топонімів Волині, яких засвідчено дещо меншу кількість, ніж «флористичних» назв. Однак досить часто назви, в яких звучать найменування тварин, виникли від антропонімів, а не безпосередньо від апелятивів.

Фауна Волинської області дуже багата. Поширення окремих видів тварин тісно пов'язано з фізико-географічними умовами краю. Для мішаних лісів характерний певний комплекс диких тварин, для річкових долин – свій, для боліт і озер – свій. Крім природних умов, величезний вплив на тваринний світ має діяльність людини. Багато звірів винищено. Ловля звірів була одним із основних занять древніх слов'ян. Проводилася торгівля шкурами, рогами і т.д.

У XVII столітті на Поліссі водилися зубри і тури, у XVIII ст. – білки-летяги, в XIX ст. – росомахи, ведмеді і лосі [188, 110].

У мішаних лісах водилися вовки, рисі, лісові куниці, лисиці, білки, ласки, дикі кабани, лосі та ведмеді. Із птахів типовими тут були глухар, рябчик, тетерів, дрозд, дятел та ін.

У лісах Володимирського повіту траплялися орли, чорні яструби, чаплі [288, 190].

У соснових лісах водилися лісова миша, заєць-русак, їжаки, дятли, синиці, зяблики, сови, сичі, пугачі.

Своєрідна фауна властива поліським водоймищам. На поліських річках у невеликій кількості збереглися річкові бобри, які мають дуже цінне хутро, рідко зустрічаються видра і норка.

У волинських лісах і тепер багато диких кабанів, зайців, борсуків, тхорів та інших звірів, проте кількість їх набагато менша, ніж була в давнину. Це пояснюється полюванням та вирубуванням лісів.

Багатство тваринного світу засвідчене у таких назвах населених пунктів: х.Вовчок Іваничівського району, х.Вовки – Камінь-Каширського району, х.Вовкове – Ратнівського району, х.Вовчні – Ратнівського району, Велика Ведмежка, Мала Ведмежка – Маневицького району, х.Ведмежа – Ратнівського району, Сокіл - Любомльського району, Сокіл – Рожищенського району, Соколище - Старовижівського району, Солов'ї – Старовижівського району, Журавець – Локачинського району, Журавлине Старовижівського району, Журавники – Горохівського району, Дроздні – Ковельського району, Жабка – Ківерцівського району, Жабче – Горохівського району, Заячівка Ковельського району, Заячиці – Локачинського, с.Вепра (ввійшло до складу с.Млинове) Ратнівського району.

Крім диких тварин, у топонімах відображено назви ряду свійських тварин, яких розводило населення краю: Вівчицьк Ковельського, Віл – Любешівського, Козовата – Ратнівського району, Козел – Камінь-Каширського, Козятин – Горохівського, Козельниця – Ратнівського, Козин-Липовець Луцького, Свинюхи, Конюхи Локачинського району.

Наприкінці XIV – в першій половині XVI ст. на волинських землях розвивалися землеробство, ремесла і торгівля. Крім того, значного поширення в краї набули різноманітні промисли.

Одним із найдавніших волинських промислів було бджільництво. Мед у давнину відігравав винятково важливу роль. Цим продуктом сплачували данину, пізніше панський оброк, вели

торгівлю із сусідами, медом та воском забезпечували майже всі обрядодійства.

Початковою формою бджільництва на Волині було бортництво – збирання меду диких бджіл. Цей промисел існував тоді, коли тут на кілька кілометрів простягалися липові пущі, над якими влітку стояв медовий дух. У дуплах старих лип видовбували дупла, які називалися борті і використовувалися як природні вулики. Такий бджолиний промисел називали бортництвом. Назви сіл Вошатин, Бортнів, Бортнове, Бортяхівка та ін. свідчать про те, що їх жителі колись займалися бортництвом.

З часів Київської Русі на Волині відомий ще один промисел – миловаріння – виробництво мила, переважно з кісток тварин в миловарнях. Про це свідчать назви таких сіл - Мильниця Ковельського повіту, Милятин – Володимир-Волинського повіту, Миляновичі, Мельци – Ковельського повіту [80], Миловиця (ввійшло в межі смт. Олика).

Сама назва Полісся вказує на те, що край розташований серед лісів. Неврожайна земля, з якої не міг вижити поліський селянин, великі податки й різні несприятливі життєві обставини змусили поліщука-волинянина шукати можливості для додаткового заробітку. Тому на Волині, крім землеробства, населення займалося якоюсь побічною фаховою справою, допоміжними промислами. Наприклад, одне село славалося добрими теслярами, тому після приходу весни майстри розходилися по навколишніх селах і будували людям хати або займалися чимось іншим. Про такі види робіт свідчать назви сіл і хуторів: Кухарі – Ковельського району, х. Ковалі – Любомльського району, х. Ткачиха – Камінь-Каширського району.

Серед давніх промислів Волині відома вигонка смоли і дьогтю. Смола була необхідна для просмолювання човнів, канатів, рибальських неводів. Добували її із старих соснових пнів. Вигонка смоли і дьогтю проводилась у спеціально обладнаних ямах та в печах-смолокурнях. По багатьох волинських лісах розкидані смолярні ями, давно вже не діючі і порослі деревами, що свідчить про їх давнє походження.

Смола і дьоготь на Волині були предметом торгівлі. В Росію і за кордон продавали мало, тому що далекі доставки не приносили високого доходу. Ці матеріали були матеріалом розпродажу на місці.

Найбільш простим способом добували смолу-живицю з кори хвойних дерев. Спеціальними зігнутими різцями на корі робили надрізи. Смола стікала в лійку, з якої її вибирали у відра і бочки [109, 86].

Про існування цього промислу свідчать назви ряду населених пунктів Волині, які збереглися до наших днів: Смоличів Луцького району, Смолява Горохівського району, Смоляри Старовижівського району, Смоляри-Світязькі, Смоляри-Рогові, Смоляри-Столенські Шацького району [62], а також назви населених пунктів, які з тих чи інших причин зникли з географічної карти Волині: Смолідов, Смолярня, Смоляри, урочище Смолька – Воломир-Волинського повіту [92, 11], Смолярня Ківерцівського району, х. Смольна Ратнівського району, Смолище, Смольня – Ковельського повіту [80].

Поширені на Волині були поташні буди. Будами колись називали розташовані в глухих лісах підприємства, що виготовляли з попелу цінну хімічну речовину - поташ (вуглекислий калій). Його широко використовували при

виробництві кришталю, мила, фарбуванні тканин. Поташ продавали за кордон – в Німеччину, Англію. Назви таких сіл, як Будки, Будники, Будище, хуторів Буда, Будимина, Буди Осівські, Буди, Будища [80] та ін. свідчать про те, що виробництво поташу було досить поширеним на Волині.

Залізна руда на Волині є екзогенною, тобто поверхневого походження. Трапляється вона у великих родовищах на болотах, на дні річок і озер. Видобуту руду перед процесом випалювання в невеликих печах-домницях або димарках висушували, перемелювали і відсіювали. Під час процесу витоплювання важкі частинки металу обсувалися у вигляді парової маси, яка звалася крицею і являла собою нерегулярні брили, покриті шлаком. Процес витоплювання потребував температури до 1400-1540° С. Для прискорення процесу плавки до домниці нагнітали міхами повітря, особливо під час видобування сталі, коли потрібна була більша кількість кисню, який підвищував її пластичність [262, 330].

На Волині з давніх часів використовували місцеві болотні руди і виплавляли з них залізо і сталь. Залізний промисел досягнув великого розвитку в добу Галицько-Волинського князівства і в XV-XVII ст. Не втратив він свого значення і пізніше, ще у XIX ст. існували Рудні, як села, так і урочища, де з місцевої руди виробляли не тільки ножі та сокири, а й хрести, пам'ятники і навіть зброю [259, 300].

На місцезнаходження покладів болотної руди вказують назви таких сіл: Руда, Рудка, Рудня – Володимир-Волинського повіту, Руда Турійського району, Рудники, Рудка Маневицького району, Рудня, Рудка-Козинська – Рожищенського, Рудка-Миринська – Ковельського, Рудка-Червинська Камінь-Каширського району,

хутір Рудне, Рудники – Турійського району. О.Цинкаловський у словнику «Стара Волинь і Волинське Полісся» подає 27 назв типу Руда, Рудня на території теперішньої Волинської області [260]. Тому можемо зробити висновок що промисел виплавки заліза був досить поширений на Волині.

У великій кількості на Волинському Поліссі є будівельні піски, серед них - чисті кварцові, які є сировиною для скляної промисловості - гутництва. Кустарні підприємства – гуті, які виготовляли скло, були в минулому дуже розвинуті, на що вказують, зокрема, назви населених пунктів зі словом Гута. Розвитку гутництва на Волині сприяла наявність необхідної сировини, крім піску, крейди, вапна, деревного вугілля, а також тугоплавкої глини, що використовувалась для виготовлення скловарних печей – гут. Суміш сировини (шихту) перемішували вручну в дерев'яному кориті за допомогою решітчастої мотики. Майстер-гутник був одночасно і ремісником, і творцем художніх виробів.

Гуті закладалися завжди серед лісів. Поряд з назвою Гута можуть знаходитись інші складові частини назви, які походять від території, на яких вона розміщена: Гута, Гута-Головненська, Гута Боровнянська, Гута Лісівська, Гута Ратенська та ін. [57; 128].

У кожного топоніма своя історична доля. Деякі, виникнувши в сиву давнину, дійшли до нашого часу без особливих змін. Інші, проіснувавши певний час, безслідно зникли або залишили про себе пам'ять лише на сторінках літописів та архівних документів. Є серед топонімів і такі, що пройшовши крізь віки, настільки змінилися у звуковому оформленні, що тепер майже не мають нічого спільного з першоосновою.

Як бачимо, вплив географічного середовища на назви населених пунктів дуже значний. У зв'язку з тим, що топоніми є власними назвами окремих об'єктів, в їх основу інколи кладали цілком конкретні ознаки. До них належать особливості ландшафту, принцип заселення території, природні багатства та інші географічні особливості регіону.

Відомості про реалії об'єктів, почерпнуті із топонімів, дають важливий матеріал для уточнення розташування об'єкта, про місце розташування об'єкта, умови його виникнення, а при глибшому вивченні питання – й про загальну характеристику місцевості. Роль географічного фактора як джерела історичної інформації полягає також у тому, що географічні назви – важливий елемент для історичної картографії, а також що ці об'єкти входять у географічне середовище, зберігаючи просторову прив'язаність. Одночасно зміст топонімів, пов'язаний з окремими галузями географії, будучи показником характеристики місцевості, може відігравати певну роль у ретроспективному визначенні типологічних особливостей географічних процесів та їх реконструкції. Зокрема, топоніми дають можливість розширити пошукову і дослідницьку діяльність в галузі історичної фізичної географії, історичної географії населення та культури, історичної економічної географії. У галузі історичної політичної географії важливе значення мають назви населених пунктів, пов'язані з історичними постатями та подіями, що відтворені у них.

ВИСНОВКИ

Назви населених пунктів Волині виникали в конкретні історичні епохи, змінювалися в часі за формою, а часто і за змістом, поширювалися залежно від конкретних історичних подій, явищ – міграції населення, війн, культурного, економічного і мовного спілкування волинян тощо; їх поява та функціонування залежало також від географічного середовища.

Топонімія волинського регіону, розглянута у просторі і часі, відтворює історичні події, що зумовили появу назв населених пунктів, а також показує ставлення до цих подій, або до окремих історичних постатей з боку місцевих жителів чи відповідного суспільного режиму – через місцеву владу. Для того, щоб зробити глибокі та наукові висновки, проведено історико-аналітичну обробку значного статистичного та фактичного матеріалу на основі типології, групування та систематизації назв населених пунктів.

У роботі розглянуто історичні топоніми Волині як історичне джерело з властивим лише йому типом кодування.

Усю волинську історичну топонімію умовно поділено на п'ять груп, які збігаються із загальноприйнятим у науковій літературі хронологічним поділом історії:

- 1) топоніми епохи Київської Русі та удільних князівств;
- 2) топоніми XIV-XVIII ст.;
- 3) топоніми періоду панування Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.);
- 4) топоніми Волинського воєводства у складі Польщі (1921-1939 рр.);
- 5) топоніми радянської епохи (1939-1991 рр.).

- б) окремо розглянуто назви зниклих населених пунктів, та причини, що зумовили їх зникнення.

Зміни в топоніміці багатьох районів Волині є певним свідченням та джерелом вивчення історичних змін у краї.

Аналіз назв населених пунктів Волині в історичному аспекті свідчить про певні історичні періоди, які виділяються у поєднанні з іншими джерелами: писемними, речовими, усною народною творчістю. Комплексне співставлення подій з назвами населених поселень значно доповнюють загальну картину історичного процесу.

За літописними свідченнями та назвами, які збереглись донині, можна досить повно визначити межу розселення окремих племен або, принаймні, їх місцеперебування (Ківерці, Бужанка, Дуліби, Жидичин), визначити основні шляхи сформування волинських населених пунктів за господарськими, соціально-культурними, військовими потребами (Ратне, Ратнів) тощо. Аналіз населених пунктів Волині дає підстави вважати, що більшість з них виникла ще в давньоруський період історії українського народу, про що свідчать факти їх утворення від антропонімів, генезис яких сягає до праслов'янської епохи, а також моделі топонімічного словотвору, зокрема посесиви на –їь Володимир пізніше волинський, патороніми на –ичи, -овичі, -евичі, так звані плюральні родові назви: Вигуричі, Осьмиговичі, Будятичі, Маневичі, Микуличі, Дідичі, Замличі, Іваничі, Низкиничі, Павловичі, Переславичі, Сокиричі, Менчичі, Фалемичі. Про глибоку архаїку творення свідчать топоніми із суфіксом –че: Судче, Духче, Жабче.

На основі аналізу назв населених пунктів можемо зробити висновок, що в період Київської Русі та Галицько-Волинського

князівства могли виникнути топоніми таких моделей: утворення на –івці, наприклад, Байківці, Баківці, Терешківці, Яківці та ін.; посесиви на –ів (-ов): Романів, Баїв, Садів, Кошів, Угринів та ін.; -ин: Білин, Боратин, Войнин, Воцатин, Воютин та ін.; утворення на –івка (-овка): Калинівка, Юнгівка та інші словотворчі типи.

Аналіз згаданих топонімів дає можливість стверджувати про давність походження населених пунктів, хоча про це немає прямих свідчень, які можна одержати, використовуючи інші історичні науки, зокрема археологію, палеографію, антропологію.

Цікавим в історико-лінгвістичному відношенні є антропонімічний аспект досліджуваних топонімів. В основах значної кількості назв засвідчені дуже давні особові власні назви, переважно праслов'янського походження, які не дійшли до нашого часу ні в писемності, ні в усній народній творчості. Ці антропоніми виникли на слов'янській апелятивній основі і були утворені специфічними засобами скорочення особових власних імен-комполітів. Наприклад, Баїв (Бай), Будятичі (Путята), Переславичі (Переслав) та ін.

Історія окремих назв поселень відбиває також свідчення про історичних осіб, які перебували в краї і відіграли певну роль в його історії, зокрема князі Володимир, Ізяслав, шляхтичі Загоровські, Чарторийські.

Монголо-татарські набіги визначили виникнення певних назв, пов'язаних з цими історичними подіями XIII-XVI ст.

Зміни назв вказують також на складний процес їх творення в часи перебування Волині під владою Литви, Польщі, Росії. Особливо багато назв на історичних картах до XVIII ст. і 1921-1939 рр. свідчать про полонізацію краю і тенденцію не лише до перейменування населених пунктів, а й створення нових назв для хуторів, колоній, сіл, пов'язаних з переселенською політикою I і II Речі Посполитої.

Після поділів Польщі кінця XVIII ст. уряд царської Росії також вніс свій вклад у формування топонімії Волині, проводячи переселенську політику, залучаючи іноземних колоністів: чехів, німців тощо, впорядковуючи назви відповідно до політичних потреб та потреб адміністративно-територіального поділу. Так, Звягель став Новоград-Волинським, Володимир – Володимир-Волинським (1795).

Зміни тривали і в радянські часи, вони внесли в комплекс назв поселень нову ідеологію, підпорядковану потребам комуністичного будівництва. Характерною рисою топоніміки радянського періоду є перейменування значної кількості населених пунктів. Перейменування набуло цілеспрямованого характеру, та часто відображало байдуже та негативне ставлення до збереження історичної пам'яті, до історичних традицій, воно засвідчує ігнорування національних особливостей української топонімічної назви. Радянські топоніми визначають певні тенденції в розвитку соціально-класового радянського суспільства, свідчать про зміни в економічному розвитку і про зміни форм власності.

Великий вплив на формування топоніма має географічна характеристика місцевості, в якій він розміщений, суспільні віяння відповідного часу, особливості суспільного устрою і, звичайно, мови тих народів, при яких він сформувався.

Топонімія несе важливу культурно-історичну інформацію і є одним із важливих джерел історії, етнографії, лінгвістики. На перший погляд, топонімія не представляє собою ніякого інтересу, крім суто наукового. Для звичайної людини зацікавленість топонімією обмежується вгадуванням вихідного значення того чи іншого топоніма, часто неправильним і навряд чи використовується на практиці. Але для зазначених вище наук топонімічні дослідження є досить важливі, представляють великий науковий інтерес. В топонімії відображаються природні реалії, особливості освоєння цієї

території, етнокультурні і етномовні контакти, ідеологія, світосприйняття і світогляд людей, У топонімів різний вік і походять вони з мов, як тих, що сьогодні існують, так і з тих, що зникли. Найбільш давні топоніми – назви водойм і назви населених пунктів. Деякі з них важко етимологізувати, тобто виявити їх походження. Як правило, версії таких назв широко відображені у народних легендах.

Термін «топонімічна система» розуміється, по-перше, як всі найменування тієї чи іншої території; по-друге, розглядається як сукупність окремих видів топонімів – гідронімів, ойконімів, оронімів, урбанонімів, гелонімів та ін., ряди топонімів, співвідносні за якоюсь структурною або семантичною ознакою

Сукупність топонімів Волино-Поліського краю утворює власне топонімічне середовище у топонімічній системі України, яка має топонімічний континіум – безперервний процес топонімації у часі і просторі. В широкому розумінні топонімічна система є сукупністю елементів, що знаходяться у взаємодії та зв'язку один з одним, і становлять визначену єдність. Ця система як єдність визначає наявність певної структури, внутрішньої ієрархічної впорядкованості всіх підструктур, які до неї входять. Беручи до уваги тезу, що визначена єдність системи базується на єдності території, часу і мови, можна зробити висновок, що аспект, який дозволить об'єднати всі без винятку топоніми слід шукати за межами мовної системи. Таким об'єднуючим аспектом, зокрема, є ментальний компонент, оскільки онтологічне буття топонімічної системи завжди поєднується з ментальним існуванням, топонімічна система як частина мовної системи існує у свідомості носіїв мови, які представляють Волино-Поліський регіон. Розвиток онтологічної суті системи втілюється через її відображення у свідомості, оскільки всяка мовна система існує перш за все у свідомості конкретної людини. Топонімія – унікальна підсистема мови, частина культурного середовища народу, його світосприйняття, світорозуміння та

світоконструювання. У тому, що відбирає людина з зовнішнього світу щоб закріпити в назві, відображаються її знання про навколишнє середовище, ракурс, у зв'язку з яким вона дивиться на світ.

Топонімічне найменування відбувається у світлі усвідомлення побутових цінностей. Серед них вирізняються *природні цінності* – ті властивості об'єкта, що мають відношення до фізичного здоров'я і благополуччя людини (Грибовиця, Житані, Жиричі, Рожище, Руда, Смоляри та ін.); *формальні* – ті, що розуміються як особливі якості величини, форми об'єкта (Велицьк, Висоцьк, Мокрани, Плоске, Угли); *пізнавальні* – важливі для включення відомостей про просторові реалії в загальний фонд енциклопедичних і спеціальних знань (Головно, Верба, Берестечко, Колодежі, Луцьк, Мокрець, Несухойжі, Омельно, Устилуг); *споживчі* – пов'язані зі сприйняттям реалій у світлі уявлення про прекрасне, гармонійне (Білин, Білий Сток, Білополь, Боголюби, Озеряни, Радовичі); *історичні* – детермінуючі назву місця за його зв'язком з неординарними подіями минулого і сьогодення (Брани, Волиця, Зимне, Торговиця, Теремно та ін.). Під топонімічною системою розуміється „певним чином організована сукупність топонімів даного етносу для даного часу на даній території”

Системність в топонімії, з точки зору дослідників, проявляється у впорядкованості принципів, способів і засобів номінації топооб'єктів. Топонімічна система включає: інвентар утворюючих засобів, опозиції цих засобів; територію. Розвиток топонімії в історичному процесі – це взаємодія трьох сил: традиції, системи і людської допитливості.

Кожну топонімічну систему слід розглядати як територіальну. Географічні назви створюються за моделями, що характеризуються хронологічною і географічною зумовленістю (приуроченістю); системність пронизує всі мовні елементи топонімії.

За походженням топоніми зокрема Волині та Полісся можна поділити на ті, що створені в процесі суспільно-історичного розвитку (їх переважна

більшість) і створені свідомо. Другі, як правило, меморіальні мають соціально-історичну або ідеологічну спрямованість. Важливим джерелом для формування історично створених топонімів слугують місцеві географічні терміни.

Найбільш давній шар представляє гідронімія, а в їх ряду односкладні та двоскладні гідроніми – Буг (Західний), Стир, Шацькі озера, озеро Цир, Стохід, Турія, Прип'ять та ін.

Найдавніші ойконіми – назви давньоруських градів – посесиви із суфіксом *-jь* (який походить від індоєвропейської епохи) від особових імен. Така назва найдавнішого волинського міста Володимир (у 1795 р. додано означення – Волинський) названого на честь Володимира Святославовича, хрестителя Русі. *Володимир + jь* дає Володимирь. Пізніше *p* стає твердим. Додавання цього суфікса до основи, яка закінчується на приголосний, дає перетворення: Всеволож (тепер - Литовеж) – назва ця походить від імені князя Всеволода, сина Володимира Святославовича, який правив у Володимирі у X ст. «...І посадив він (Володимир) Всеволода у Володимирі » (Повість минулих літ – 988 рік). *Всеволод + jь* дає Всеволож . У XIII ст. назви на *-jь* втрачають свою активність. Зростає топонімічність суфіксів – *ів-*, *-ів-*, *-ин-* . Назви з цими суфіксами відомі уже в XI ст.: Верів, Волин (Велин), Горохів, Жидичин, Карасин, Кульчин, Любешів, Пузів, Пулганів, Торчин, Лудин, Чаруків та ін.

До числа ранніх топонімів належать назви із суфіксом – *ьськ*, утворені від топографічних, географічних, етнічних назв та особових імен: Бужеськ – город на річці Буг (Західний), Лучеськ – «Лучеськ Великий на Стыри», Велицьк, Дольськ, Оконськ, Поречеськ (Порицьк), Порськ, Суськ, Черськ.

Про глибоку архаїку волинських ойконімів свідчать назви із суфіксом *-че*. Топоніми із цим суфіксом прикметникового походження, за фонетичними процесами вони датуються не пізніше, як XII ст., хоча прямих письмових свідчень про час їх заснування немає. Такі назви сіл Жабче,

Жмудче, Кобче, Любче, Судче, Пальче, Тельчі (Тельче), Перванче.

Патронімічні назви на *-ичі* – досить давній тип ойконімів. Ці назви утворилися внаслідок переосмислення назв ранніх колективів (племен).[3] Згадаємо етнічні назви у «Повісті минулих літ»: в'ятичі, дреговичі, кривичі, псковичі, радимичі, уличі. Отже, назви Бояничі, Маличі, Будятичі, Переславичі первісно означали людей – нащадків Бояна, Мала, Путяти, Переслава, потім ставали назвами землі, на якій оселялися ці люди. Серед Волинських і Поліських ойконімів багато таких назв – Березовичі, Бобичі, Борисковичі, Боровичі, Бруховичі, Бужковичі, Вигуричі, Годомичі, Дорогиничі, Кричевичі, Козлиничі, Луковичі, Осьмиговичі, Маневичі, Микуличі, Миляновичі, Іваничі, Низкиничі, Носачевичі, Павловичі, Сереховичі, Сокиричі, Соловичі, Теробовичі, Черчичі (Чернечичі), Хвалимичі, Холоневичі, Цевеличі, Фалемичі, Ярославичі.

В краї нараховується кілька назв, що утворені за допомогою структурного форманта – *івці*: Байківці, Баківці, Ляхівці, Терешківці, Яківці. Топоніми із суфіксом *-івці* досить поширені на Поділлі.

Серед топонімів поширені назви, що закінчуються на *-ище*. Утворення із суфіксом *-ище* є характерними для східнослов'янських та давніх західнослов'янських мов. Цей суфікс в апелятивах позначав аугментативність (похідні іменники, що виражають значення збільшеності), держакі різних знарядь і визначав місце. З часом суфікс втратив свою продуктивність в апелятивах, проте залишився продуктивним при творенні географічних назв. Назви з суфіксом *-ище* вказують на те, що ці населені пункти виникли на місці давніх поселень, які зазнали занепаду внаслідок воєнних дій, стихійних лих, пожеж чи з інших причин: Будище, Гумнище, Городище, Куснища, Лище, Ловища, Рожище, Топилище.

Розглядаючи ойконімію Волині та Полісся, ми знайомимося з ментальним буттям українського народу. Маючи специфічні особливості і в той же час будучи заснованою на загальноприйнятих уявленнях, поглядах на

дійсність ойконімія Волині та Полісся становить частину в загальній топонімічній системі України. Волино-Поліська ойконімія відображає індивідуальне та водночас загальне бачення топонімічної картини України, представляє модель реальної дійсності, яка має часові і просторові характеристики. Просторова реальність, представлена в мовній свідомості і оформлена як концепт «місце» і може бути інтерпретована як топонімічна картина України, яка має територіальний характер та регіональні особливості.

Давні назви населених пунктів часто походили від назв річок, на яких або недалеко від яких вони розміщені, оскільки розселення у краї проходило вздовж річкових долин.

Багато волинських топонімів несуть відомості про стан природи в давнину на Волині, вміщують різнобічну інформацію про антропогенне освоєння природних ландшафтів краю.

З ходом суспільного розвитку значно зменшується кількість назв, що походять від природно-географічних особливостей краю, і збільшується роль суспільно-історичного фактора.

У Волинській області багато назв, які вказують на поширення різноманітних промислів – бджільництво (бортництво), миловаріння, вигонка смоли і дьогтю, виробництво поташу, залізорудна справа, гутництво та ін.

Значна кількість топонімів – антропонімічні, утворені від імен та прізвищ людей. Відантропотопонімічні топоніми поділяються на два розряди: а) утворені від імен перших поселенців або людей, які чимось відзначилися; б) утворені від прізвищ та імен власників цих поселень; такий спосіб утворення топонімів залишається продуктивним до XVI ст., коли право на землеволодіння починає закріплюватися спеціальними юридичними документами - грамотами.

Таким чином, досліджуючи і аналізуючи топоніми Волині можна отримати відомості про аспекти господарського, культурного та соціально-політичного розвитку краю у різні часи.

Зв'язок розвитку топоніміки і суспільства не такий прямолінійний, як це може здатися на перший погляд. Він опосередкований і системою мови, і топонімічною системою даної території, традиціями в присвоєнні назв і культурою відносин до них.

Лінгвістична класифікація топонімів Волині виконана за морфологічним та словотворчим принципом. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що назви населених пунктів Волинської області утворювалися за основними правилами і моделями української топонімії. Поодинокі засвідчені назви, які є типовими тільки для Волині, що, безперечно, пояснюється особливостями історичного розвитку краю.

Серед способів творення волинських топонімів найперше слід назвати спосіб з нульовою афіксацією, або без спеціальних ономастичних формантів – онімізація апелятива, чи топонімічна конверсія. Назви такого типу становлять 17% усієї кількості назв.

Найбільш продуктивним способом утворення назв міст і сіл Волинської області є суфіксальний (63,5%); префіксальний (8,2%), двочленні топоніми, одним із яких виступає означення (7,8%), складання основ (3,5%).

Питання класифікації має велике значення в практичних дослідженнях, оскільки будь-яке наукове дослідження передбачає систематизацію матеріалу, поділ його на певні категорії та групи.

Давньоруські літописи мають перелік населених пунктів, які існували в часи Київської Русі, але швидше за все він неповний, бо археологічні розкопки свідчать про значно більшу кількість

поселень і городищ, що були зруйновані або занепали внаслідок стихійних лих, набігів ворогів та феодалських воєн. З розвитком продуктивних сил на Волині в X-XII ст. виникає велика кількість поселень, які з часом перетворюються в міста, містечка і стають адміністративними, економічними та культурними центрами. Їх назви подано у дисертації на основу літописних свідчень.

Необхідно відзначити, що відсутність у давньоруських та пізніших староукраїнських писемних пам'яток багатьох волинських топонімів не може служити свідченням того, що ці топоніми в ті віддалені часи ще не існували. Писемні пам'ятки з відомих історичних причин не всі дійшли до нашого часу, а ті, що дійшли в силу своєї жанрово-стильової специфіки містять дуже скупі свідчення про назви поселень.

Пмітною є відносно пізня засвідченість назв значної кількості населених пунктів. Пізня засвідченість не може відповідати реальному станові речей, оскільки назви, про які йде мова, могли в час свого виникнення не обов'язково стосуватися населених пунктів, вони могли бути назвами різних об'єктів – урочищ, полів, лісів тощо і бути документально засвідченими лише після того, як стали назвами поселень.

Крім того важливо відзначити те, що Волинь з середини XIV ст. була під юрисдикцією Литви, Польщі, Росії. Тому цілком зрозуміло, що писемні свідчення про топоніми того часу маємо переважно з документів, написаних латинською, польською та російською мовами. У часи середньовіччя, коли ще не практикувалися суцільні реєстри назв усіх поселень різних адміністративних одиниць, топоніми, як правило, зустрічаються в гродських і земських книгах, де вони фігурують у випадках фіксації актів куплі-продажу, шлюбних контрактів, заповітів,

збройних наїздів, а також застав під певні грошові суми. Зрозуміло, що окремі назви населених пунктів могли не згадуватись в цих книгах протягом років, а то і цілих століть.

Досить значна кількість топонімів дійшла до нашого часу вже так або інакше у фонетично або й морфологічно зміненому вигляді, до чого спричинили головним чином такі фактори, як народна етимологія, різні фонетичні асимілятивні зміни, місцеві діалектні особливості. Таким змінам підлягли назви багатьох волинських поселень. Наприклад, Бовбли – Болбли – Бобли; Бутятичі – Бутетичі – Будгатичі – Будятичі; Буяні – Буян – Буяни; Головби – Голоби; Зашкевичі – Жашковичі; Змінинець – Зміїнець; Даниж – Зденіж – Озденіж; Сежлище – Седлище; Усти-Луг – Устилуг та ін. На багатьох назвах позначився вплив польської мови, окремі топоніми записувались в іншому фонетичному звучанні, а були такі написання назв, що не мали нічого спільного з оригіналом: так Устилуг в польські часи мав назву Ружиямполь. На зміну назви часто впливала політична ситуація, зміни влади, входження до складу іншої держави, що характерно для Волині як порубіжної території.

Характерною ознакою волинської ойконімії є її східнослов'янська, українська основа. Зокрема, слов'янським є найдавніший шар ойконімів. Водночас історичні обставини призвели до певного мовного переплетіння в ойконімії, що вилилось у появу польських та німецьких топонімічних елементів. Входячи в одну мовну систему, ці елементи взаємодіють і засвоюються в топоніміці.

Всі без винятку розглянуті історичні топоніми Волині несуть у собі історико-світоглядну та історико-культурну інформацію і є,

тим самим, пам'ятками соціальної і культурної історії нашого народу.

Топонімія обов'язково затримує у назвах свідчення племен та зниклих етносів, які в давні часи проживали на території Волині. Назви волинських населених пунктів свідчать про поселення представників інших національностей: поляків, чехів, німців, євреїв тощо.

Кожний період історії Волині має свої особливості присвоєння назв містам і селам. Радянський період вирізняється поширенням назв типу Радянське, Жовтневе, Першотравневе та ін. Типовими для цього періоду історії є перейменування. Змінювалися назви, що являли собою образливі та неблагозвучні слова з точки зору морально-етичних норм часу, а також ті назви, які нагадували про осіб царського та панського походження і пов'язані з релігією, оскільки церква на той час зазнавала всіляких утисків. Політична історія та політичне мислення ставали головними чинниками у формуванні нових назв і перейменуванні.

Помітним явищем в історії Волині є зникнення з адміністративної карти краю багатьох сіл, хуторів, присілків, а також їх назв. Однією з причин, які призвели до цього, слід назвати входження малих поселень до меж міст Луцька, Ковеля, Каменя-Каширського та ін., що пояснюється інтенсивним економічним розвитком останніх. При злитті приміських сіл із межами міста назва села, як правило, ставала назвою кварталу чи мікрорайону, але з плином часу вона забувалася, оскільки не була офіційною назвою.

У радянський період зникли назви багатьох хуторів, а також і самі хутірські поселення. Вони становили серйозну перепону на

шляху впровадження нових соціалістичних методів ведення господарства.

Підводячи підсумок сказаного, можна зробити висновок, що географічні назви Волині є частиною української топонімічної системи, розвиток якої є складовою історико-культурного процесу.

Назви населених пунктів складають важливу (разом з іншими) частину джерел історико-дослідницького характеру для вивчення минулого краю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

а) неопубліковані

1. Державний архів Волинської області (далі Держархів Вол. обл.). – Ф. 3. Луцька міська управа. – Оп. 1. – Спр. 142. Короткі дані з історії м. Луцька від найдавніших часів.
2. Держархів Вол. обл. – Ф. 3. Луцька міська управа. – Оп. 1. – Спр. 146. Циркуляри Волинського генерал-губернаторства.
3. Держархів Вол. обл. – Ф. 3. Луцька міська управа. – Оп. 1. – Спр. 362. Переписка с Волинским Губернским Присутствием.
4. Держархів Вол. обл. – Ф. 36. Луцьке повітове староство. – Оп. 3. – Спр. 232. Характеристика и история названия сел Луцкого повета.
5. Держархів Вол. обл. – Ф. 36. Луцьке повітове староство. – Оп. 3. – Спр. 269. Списки населенных пунктов гмин Луцкого повета.
6. Держархів Вол. обл. – Ф. 36. Луцьке повітове староство. – Оп. 13. – Спр. 143. Розпорядження старости про реєстрацію іноземців та дані гмінних управ про кількість проживаючих іноземців.
7. Держархів Вол. обл. – Ф. 36. Луцьке повітове староство. – Оп. 4. – Спр. 37. Розпорядження, інструкції і заяви про наділи громадян землею.
8. Держархів Вол. обл. – Ф. 36. Луцьке повітове староство. – Оп. 1. – Спр. 558. Листування з магістратом м. Луцька про розширення меж міста.

9. Держархів Вол. обл. – Ф. 36. Луцьке повітове староство. – Оп.1. – Спр. 48. Списки населених пунктів і населення Рожищенської гміни, Луцького повіту і список колоністів.

10. Держархів Вол. обл. – Ф. 36. Луцьке повітове староство. – Оп. 4. – Спр. 149. Розпорядження Міністерства землеробства і Волинського воєводського управління про проведення комасації землі і ліквідації сервітутів.

11. Держархів Вол. обл. – Ф. 36. Луцьке повітове староство. – Оп. 4. – Спр. 181. Інструкції про проведення парцеляції землі.

12. Держархів Вол. обл. – Ф. 45. Луцька повітова команда державної поліції. – Оп. 1. – Спр. 308. Статистические сведения о количественном и национальном составе населения Луцкого повета.

13. Держархів Вол. обл. – Ф. 46. Волинское воєводское управление г.Луцка. – Оп. 2. – Спр. 243. Проект изменения названий местностей Волинского воєводства.

14. Держархів Вол. обл. – Ф. Р-6. Исполком Волинского областного Совета депутатов трудящихся. – Оп. 10. – Спр. 147.

15. Держархів Вол. обл. – Ф. 277. Волинское окружное управление г.Луцка. – Оп. 1. – Спр. 411. – Список военных осадников Любомльского повета, получивших ссуды для укрепления хозяйства.

16. Держархів Вол. обл. – Ф. 277. Волинское окружное управление г.Луцка. – Оп. 1. – Спр. 509. Заявление военных «осадников» и решение земельного управления о выдаче ссуд на покупку земли.

17. Держархів Вол. обл. – Ф. 277. – Оп. 1. – Спр. 505. Административный отдел. Решения окружного земельного

управления о выдаче ссуд гражданским «осадникам» Владимирского повета на покупку земли и строительство.

18. Держархів Вол. обл. – Ф. 277. Волынское окружное управление г.Луцка. – Оп. 1. – Спр. 277. Временная инструкция по оценке земли, подлежащей парцеляции.

19. Держархів Вол. обл. – Ф. Р-677. Волынская областная плановая комиссия. – Оп. 7. – Спр. 463. Информация райисполкомов и райпланов о сселении с хуторов.

20. Держархів Вол. обл. – Ф. Р-677. – Оп. 1. – Спр. 3. Статистико-економічна характеристика Волинської області за 1944 рік.

21. Держархів Вол. обл. – Ф. Р-2097. Обласна редакційна колегія по підготовці і написанню тому «Історія міст і сіл Волинської області». – Оп. 1. – Спр. 115–150.

22. Держархів Вол. обл. – Ф. Р-6. – Оп. 8. – Спр. 87. Переписка з Президією Верховної Ради УРСР з питань адміністративно-територіального поділу.

23. Держархів Вол. обл. – Ф. Р-6. – Оп. 10. – Спр. 161. Інформації і довідки про хід переселення населення області в південні райони України.

24. Держархів Вол. обл. – Ф. Р-6. – Оп. 16. – Спр. 683. Відомості про адміністративно-територіальний склад районів області.

25. Держархів Вол. обл. – Ф. 46. Волинське воєводське управління. – Оп. 2. – Спр. 767. План парцеляції землі.

26. Державний архів Житомирської області (далі Держархів Житомирськ. обл.). – Ф. 1. Волынская духовная консистория. (г. Житомир, Волынской губернии). – Оп. 4. – Спр. 561. О церковных землях Владимирского уезда.

27. Держархів Житомирськ. обл. – Ф. 67. Волынское губернское правление. – Оп. 1. – Спр. 34. Сведения о землях частных владельцев по Владимирскому уезду.

28. Держархів Житомирськ. обл. – Ф. 67. Волынское губернское правление. – Оп. 2. – Спр. 68. Сведения о земле частных владельцев по Ковельскому уезду.

29. Держархів Житомирськ. обл. – Ф. 67. – Оп. 2. – Спр. 69. Сведения о земле частных владельцев по Луцкому уезду.

30. Держархів Житомирськ. обл. – Ф. 70. Канцелярия Волынского губернатора. – Оп. 1. – Спр. 4. Копия царского указа, объявления и распоряжения Министерства Внутренних дел об оказании содействия в поселении иностранных колонистов на владельческих и помещичьих землях.

31. Держархів Житомирськ. обл. – Ф. 70. – Оп. 2. – Спр. 69. Манифесты царя Николая II, обязательные постановления и объявления Киевского, Подольского и Волынского генерал-губернатора по случаю начала империалистической войны 1914 г.

32. Держархів Житомирськ. обл. – Ф. 70. – Оп. 2. – Спр. 70. Распоряжение Волынского генерал-губернатора о выселении в особо выделенные губернии России подданных воюющих с Россией держав и переписка с генерал-губернатором по исследованию политической благонадежности.

33. Держархів Житомирськ. обл. – Ф. 263. Волынский губернский землемер. – Оп. 1. – Спр. 14. О сочинении почтовой карты Волынской губернии.

34. Держархів Житомирськ. обл. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 15. О составлении сведений сколько в каждом уезде селений, местечек, городов и число душ какого вероисповедания.

35. Держархів Житомирськ. обл. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 20.
О перечислении некоторых селений Луцкого и Ковельского уездов
Волынской губернии в Минскую губернию Пинского уезда.

36. Держархів Житомирськ. обл. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 45.
О составлении карты Волынской губернии с поименованием сел,
городов и местечек и подлинных почтовых дорог.

37. Держархів Житомирськ. обл. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 349.
О церковных землях Волынской губернии.

38. Державний архів Рівненської області (далі Держархів Рівн.
обл.) – Ф. 567. Дубенский городской магистрат. – Оп. 1. – Спр. 1.
Указы Волынского губернского правления.

39. Держархів Рівн. обл. – Ф. 567. – Оп. 1. – Спр. 2.
Циркуляры Киевского, Подольского и Волынского генерал-
губернатора.

40. Центральний державний історичний архів України у м.
Києві. (далі ЦДІА України). – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 36 (Луцкий
городский суд).

41. ЦДІА України. – Ф. 24. – Оп. 1. – Спр.1 (Актовая книга. 25
сентября 1585 г. – 2 апреля 1601 г.).

42. Топонімічні анкети населених пунктів Волинської області.
– Науковий архів Волинського краєнавчого музею.

б) опубліковані джерела

43. Archiwum Akt dawnych w Wilnie w okresie od 1795 do 1922
roku. – Warszawa : nakladem Archiwow panstwowuch, 1923. – 320 s.

44. Archiwum ksiąząt Sanguszków w Sławucie wydane przez
Bronisława Gorcraka. T.I. – 1366-1506 – 203 s.; T. III. 1432-1534. –
Lwów, 1890. – 556 s.

45. Акты Польской Республики за 1918-1925 гг. / под ред. Н.М. Рейке. – Варшава : Изд-во русского комитета в Варшаве, 1921. – 128 с.

46. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов (АЮЗР). – Ч. VII. Т. IV. – Акты о землевладении в Юго-Западной России. XV-XVII в. – К. : [б.в.], 1911. – 435 с.+ прилож.

47. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов (АЮЗР). – Ч. VIII. Т. VI. – Акты о землевладении в Юго-Западной России. XV-XVII в. – К. : [б.в.], 1907. – 451 с.

48. Адміністративно-територіальний устрій Української РСР на 1 січня 1987 року. – К. : УРЕ, 1987. – 504 с.

49. Адміністративно-територіальний поділ Волинської області на 1 січня 1960 р. – Луцьк : [б.в.], 1960. – 71 с.

50. Відомості Верховної Ради України. – 1953. – № 2. – С. 241.

51. Відомості Верховної Ради України. – 1956. – № 8. – С. 241.

52. Відомості Верховної Ради УРСР. – 1958. – № 7. – С. 165. – 511 с.

53. Відомості Верховної Ради України. – 1980. – № 23. – С. 443.

54. Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 15. – С. 182.

55. Волинська область. Адміністративно-територіальний поділ на 1 січня 1966 року. – Львів : Каменяр, 1966. – 119 с.

56. Волинська область. Адміністративно-територіальний поділ на 1 липня 1969 року. – Луцьк : [б.в.], 1969. – 160 с.

57. Волинська область. Адміністративно-територіальний поділ. – К. : [б.в.], 1981. – 134 с.
58. Волинська область за роки Радянської влади (1940-1966 рр.) : статистичний збірник. – Львів : Каменяр, 1969. – 314 с.
59. Галицько-Волинський літопис. – Львів : Червона калина, 1994. – 253 с.
60. Гійом Левассер де Боплан. Опис України...(Факс. відтворення руанського видання 1660 р. в комплекті з дод.) / Гійом Левассер де Боплан. – К. : Наукова думка, 1990. – 112 с.
61. Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. : збірник актових документів. – К. : Наук. думка, 1981. – 315 с.
62. Довідник адміністративно-територіального поділу Волині (X ст. – 1939 р.). – Луцьк : [б.в.], 1982. – 236 с.
63. Збірник законів Української РСР і Указів Президії Верховної Ради УРСР. 1938-1973. В 2 т. / І. Ф. Бурчак ; ред. Я. Я. Колотуха. – К. : Політвидав, 1973. – Т. 1. – 720 с.
64. З історії колективізації сільського господарства західноукраїнських областей УРСР. : збірник документів і матеріалів / відпов. ред. М.К.Івасюта. – К. : Наукова думка, 1976. – 509 с.
65. Інвентарі Олицького замку XVII-XVIII століть : збірник документів / зібр. і підг. до друку В.Александрович. – Луцьк : ПВД „Твердиня”, 2007. – 276 с.
66. Каталог колекції документів Київської археографічної комісії 1369-1899. – К. : Наук. думка, 1971. – 182 с.
67. Літопис Руський (за Іпатським списком). – К. : Дніпро, 1990. – 590 с.

68. Литовська метрика. Кн. 561. Ревізії українських замків 1545 року / підгот. В.Кравченко. – К. : Наук. т-во ім. Шевченка, 2005. – 598 с.

69. Луцьку 900 років 1085 – 1985 : збірник документів і матеріалів / упоряд. Н. О. Болдирєва, Н. В. Галій, І. В. Колесник [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1985. – 303 с.

70. Національні відносини в Україні у ХХ ст. : зб. документів і матеріалів / упоряд. М.І. Панчук, І.Л. Гошуляк, С.С. Діброва [та ін.]. – К. : Наукова думка, 1994. – 559 с.

71. Памятная книжка Волынской губернии на 1895 г. – Житомир : Изд-во Волынского губернского статистического комитета, 1895. – 458 с.

72. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. / Центральный Статистический комитет Министерства внутренних дел. – СПб. : [б.и.], 1904. – Т. 8. Волынская губерния. – 281 с.

73. Полное собрание русских летописей. Т. 1. Лаврентьевская летопись и суздальская летопись по академическому списку. – М. : Изд. вост. лит., 1962. – 578 с.

74. Полное собрание русских летописей. Т. 2. Ипатьевская летопись. – М. : Изд.вост. лит., 1962. – 1024 с.

75. Полное собрание руських летописей. Т. 35. Летописи белорусско-литовские. – М. : Наука, 1980. – 307 с.

76. Сборник циркуляров Волынских губернских учреждений. – Житомир : [б.в.], 1898. – 895 с.

77. Сборник военных обзоров западной России. – СПб. : Воен. типогр. 1886. – 245с.

78. Свод Законов Российской империи. В 5 кн. Кн. 3. – СПб. : Деятель, 1899. – Т. 8, ч. II ; Т. 9, ч. I. Свод Законов о состояниях. – 208 с.

79. Список городов и местечек Волынской губернии // Памятная книжка Волынской губернии на 1895 год. – Житомир : [б.в.], 1895. – 458 с.

80. Список населенных мест Волынской губернии. – Житомир : Издание Волынского Губернского Статистического Комитета, 1906. – 207 с.

81. Статистика землевладения. 1905. Вып. 41. Волынская губернія. – СПб. : [б.в.], 1906. – 54 с.

82. Торгівля на Україні, XIV – середина XVII ст. Волинь і Наддніпрянина : зб. документів АН УРСР, Археогр. коміс. та ін. – К. : Наук. думка, 1990. – 404 с.

83. Українські грамоти XIV ст. – К. : Наук. думка, 1974. – 255 с.

84. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1945 року. – К. : Політвидав, 1946. – 1062 с.

85. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. 1962 р. – К. : Політвидав, 1962. – 986 с.

в) картографічні джерела

86. Атлас Волинської області. – М. : Комітет геодезії і картографії СРСР, 1991. – 42 с.

87. Атлас історії культури Волинської області. – К.: Комітет картографії України, 2008. – 57 с.

88. Волинська область УРСР. Адміністративна карта. 1 серпня 1947 р. – К. : Комітет геодезії і картографії СРСР, 1948.

89. Карта Юго-Западного края Киевской, Подольской и Волынской губерний. 1881 г. // Топографическо-статистические материалы. Подольская и Волынская губернии / сост. Тарановский. – К. : [б.в.], 1882. – 324 с.

90. Мапа “Galicya i Lodomerya” // Stupnicki H. Galscy pod wzgledem geografczno-topograficzno-historycznym. – Lwow, 1849. – 38 s.

91. Мапа Wojewodstwa wołyńskiego. Warszawa: Nakładem Urzedu Wojew. Wołyńsk. Dyr. Rob. P., 1927.

ЛІТЕРАТУРА

92. Андрияшев А. Очерк истории Волынской земли до конца XIV столетия / Андрияшев А. – СПб. : [б.и.], 1887. – 232 с.

93. Антонович В.Б. Археологическая карта Волынской губернии / Антонович В.Б. – М. : [б.и.], 1901. – Отдельный оттиск из I тома «Трудов IX Киевского Археологического Съезда». – 130 с.

94. Антонович П. Коротенька історія Волині / Антонович П. – Луцьк : Надстир’я, 1992. – 48 с.

95. Аристов Н. Промышленность Древней Руси / Аристов Н. – СПб. : тип. Королева, 1866. – 321 с.

96. Ауліх В.В. Зимнівське городище – слов’янська пам’ятка VI-VII ст. н.е. в Західній Волині / Ауліх В.В. – К. : [б.в.], 1972. – 124 с.

97. Барашков В.Ф. Знакомые с детства названия / Барашков В.Ф. – М. : Просвещение, 1982. – 111 с.

98. Багалій Д.І. Вибрані праці. В 6 т. Т. 2. Джерелознавство та історіографія історії України / Багалій Д.І. – Х. : Золоті сторінки, 2001. – 661 с.

99. Бармак М.В. Німецьке, чеське, єврейське населення Волинської губернії (1796–1914): Розселення, господарське життя, міграції / Бармак М.В. – Тернопіль : [б.в.], 1999. – 208 с.

100. Барсов Н. Материалы для историко-географического словаря России / Барсов Н. // Географический словарь Русской земли. – Вильна, 1865. – С. 18.

101. Батюшков Н.П. Волынь. Исторические судьбы Юго-Западного края / Батюшков Н.П. – СПб. : [б.и.], 1888. – 125 с.

102. Бондаренко Г.В. Історичне краєзнавство Волині. Кн. 1 / Бондаренко Г.В. – Луцьк : Вежа, 2003. – 248 с.

103. Ботанико-топографічні очерки болот Волинської губернії и Предварительный Отчет Горынской экспедиции по обследованию лугов. – Житомир : [б.в.], 1914. – 281 с.

104. Бужанський А. Ріка Прип'ять та її допливи / Бужанський А. – Вінніпег, 1966. – 40 с.

105. Бучко Д.Г. Географічні назви на –івці на Поділлі / Бучко Д.Г. // Історичні джерела та їх використання. – К. : [б.в.], 1966. – С. 93–98.

106. Ванат І. Волинська акція. Обмін населенням між Чехословаччиною і радянським Союзом навесні 1947 року / Ванат І. – Пряшів : [б.в.], 2001. – 120 с.

107. Ващенко П. Природні ресурси західних областей УРСР / Ващенко П. – Львів : Кн.-журн. вид-во, 1959. – 131 с.

108. Вельма В. Ковель : минуле і сучасне / Вельма В. // Прапор Леніна. – 1988. – 2 липня.

109. Веремійчик І. Традиційні знаряддя праці, промисли і ремесла на Волині / Веремійчик І. – Луцьк : [б.в.], 1995. – 256 с.

110. Виноградський О. Назви міст, сіл та річок Чернігівщини / Виноградський О. // Мовознавство. – 1957. – Т. 14. – С. 29–39.

111. Военно-статистическое обозрение Волынской губернии / сост. А. Забелин. – Ч. 1. – К. : Типография Штаба Киевского Военного округа, 1887. – 365 с.

112. Волынский историко-археологический сборник. Вып. 1. – Почаев : [б.в.], 1896. – 278 с.

113. Волынские епархиальные ведомости. – 1891. – № 5. – 11 февраля. – С. 156–160 ; 1894. – № 9. – 21 марта. – С. 268–278 ; 1902. – С. 38.

114. Волинские епархиальные ведомости. – 1884. – № 9. – С. 268.

115. Волинські записки. Сочиненные Степаном Русовым в Житомире. – СПб. : [б.и.], 1809. – 196 с.

116. Волинські грамоти XVI ст. / упоряд. В.Б.Задорожний, А.М.Матвієнко. – К. : [б.в.], 1995. – 167 с.

117. Гаврилюк С.В. Історичне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX – поч. XX ст.) / Гаврилюк С.В. – Луцьк : Вежа, 2002. – 532 с.

118. Галас К.Й. З топоніміки Закарпаття / Галас К.Й. // Наук. записки Ужгородського університету. – 1957. – Т. 35. – С. 56–81.

119. Галичина та Волинь у добу середньовіччя : До 800-річчя з дня народження Данила Галицького / відп. ред. Я. Ісаєвич. – Львів : [б.в.], 2001. – 252 с.

120. Гаркаш А.Я. Сказания мусульманских писателей о славянах и руських / Гаркаш А.Я. – СПб. : [б.и.], 1870. – 285 с.

121. Гелетій Я. Мої Колки. Фотоілюстрований історико-краєзнавчий нарис / Гелетій Я. – Дубно : Джерело–Просвіта, 1997. – 72 с.

122. Географічний фактор в історичному процесі : зб. наук. пр. – К. : Наукова думка, 1990. – 180 с.

123. Горбачевич К.С. Русские географические названия / Горбачевич К.С. – М. ; Л. : Наука, 1965. – 126 с.

124. Горпинич В.С. Відтопонімі прикметники в українській мові (Питання теорії і історії словотвору) / Горпинич В.С. – К. : Вища школа, 1976. – 142 с.

125. Грушевський М. Ілюстрована історія України / Грушевський М. – К. : Наук. думка, 1992. – 544 с.

126. Гумецька Л.Л. Топографічні назви української актової мови XIV-XV ст. / Гумецька Л.Л. // Дослідження з мови та літератури. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – С. 83–91.

127. Гурзий Н.К. Хрестоматия по древней русской литературе / Гурзий Н.К. – М. : Просвещение, 1973. – 340 с.

128. Гуртовий Г.О. Торчин – передзвін віків : історико-краєзнавчий нарис / Гуртовий Г.О. – Луцьк : Надстир'я, – 2003. – 364 с.

129. Давидюк В. Золота скриня. Народні легенди й перекази з Північної Волині й Західного Полісся / Давидюк В. – Луцьк : Вежа, 1996. – 122 с.

130. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / Даль В. – СПб. ; М. : М.О.Вольф, 1882. – Т. 3. – 556 с.

131. Дашкевич Я.Р. Східна Галичина в історико-географічних словниках кінця XVIII – 70-х років XIX ст. / Дашкевич Я.Р. // Науково-інформаційний бюлетень АН УРСР. – 1963. – № 2. – С. 13–15.

132. Денисюк В. Камінь-Каширський. 800 років від першої писемної згадки про місто. Історія і сучасність / Денисюк В. – Луцьк : Надстир'я, 1996. – 176 с.

133. Денисюк В.Т. Ратнівщина : історико-краєзнавчий нарис / Денисюк В.Т., Денисюк І.О. – Луцьк : Надстир'я, 1998. – 352 с.

134. Денисюк В.Т. Літопис Камінь-Каширщини / Денисюк В.Т. – Луцьк : Надстир'я, 2001. – 524 с.
135. Древняя Русь. Город, замок, село / под. общ. ред. Б.Рыбакова. – М. : Наука, 1985. – 431 с.
136. Дрєвляни : збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, 1996. – Вип. 1. – 432 с.
137. Живописная Россия. Отечество наше в его земельном, экономическом и бытовом значении. Т. 5. Малороссия, Подолия и Волынь. – СПб. : Изд. Тов. М.О.Вольфъ, 1897. – 339 с.
138. Жучкевич В.А. Общая топонимика / Жучкевич В.А. – Минск : Выш. шк., 1980. – 286 с.
139. Заяць А.Є. Динаміка чисельності міських поселень Волинського воєводства XVI – I половини XVII ст. / Заяць А.Є. // Історико-географічні дослідження на Україні. – К. : [б.в.], 1992. – С. 95.
140. Заяць А. Рецепція магдебурзького права на Волині до кінця XVст. / Заяць А. // Осягнення історії : збірник наукових праць на пошану професора М.П.Ковальського. – Острог ; Нью-Йорк, 1999. – С. 272–278.
141. Заяць А.Є. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – I пол. XVII ст. / Заяць А. – Львів : Добра справа, 2003. – 206 с.
142. Зінченко А.Л. Церковне землеволодіння в політиці царизму на Правобережній Україні наприкінці XVIII – I пол. XIX ст. / Зінченко А.Л. – К. : [б.в.], 1994. – 179 с.
143. Зеленин Д.К. Описание рукописей ученого архива Императорского географического общества. Вып. 1 / Зеленин Д.К. – Пг. : [б.и.], 1914. – С. 272–331.

144. Иванов П.А. Исторические судьбы Волынской земли / Иванов П.А. – Одесса : [б.и.], 1895. – 317 с.
145. Ісаєвич Я. Володимир-Волинський / Ісаєвич Я., Мартинюк А. – Львів : Каменяр, 1988. – 70 с.
146. Ісаєвич Я. До питання про Західний кордон Київської Русі / Ісаєвич Я. // Ісаєвич Ярослав. Україна давня і нова: народ, релігія, культура. – Львів : [б.в.], 1996. – 335 с.
147. Історія Волині: З найдавніших часів до наших днів / ред. кол. Михайлюк А.Г., Кічий І.В., Півницький М.Д. [та ін.]. – Львів : Вища школа, 1988. – 238 с.
148. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. Волинська область / ред. тому І.С. Клімаш [та ін.]. – К. : АН УРСР, 1970. – 743 с.
149. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. Дніпропетровська область / ред. тому А.Я. Пащенко [та ін.]. – К. : АН УРСР, 1969. – 958 с.
150. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. Житомирська обл. / ред. тому О.С. Чорнобривцева [та ін.]. – К. : АН УРСР, 1973. – 752 с.
151. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. Львівська область / ред. тому В.Ю. Маланчук [та ін.]. – К. : АН УРСР, 1968. – 979 с.
152. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. Ровенська область / ред. тому А.В.Мяловицький [та ін.]. – К. : АН УРСР, 1973. – 655 с.
153. Карамзин Н.М. История государства Российского / Карамзин Н.М. – Т. 1. – СПб. : [б.и.], 1818. – 128 с.

154. Карпенко Ю.О. Давньоруська основа словотвору українських топонімів / Карпенко Ю.О. // Питання історії української мови. – К. : Наук. думка, 1970. – С. 170–196.

155. Карпенко Ю.О. Топоніміка Буковини / Карпенко Ю.О. – К. : Наук. думка, 1973. – 237 с.

156. Картографія та історія України : зб. наук. пр. – К. : Вид-во М.П.Коць, 2000. – 344с.+6 окр.арк.карт.

157. Коваль А. Походження назв поселень України / Коваль А. // Українська мова та література. – 1999. – № 5. – С. 8.

158. Колосок Б.В. Скільки ж тобі років, Луцьк? / Колосок Б.В. // Моє місто. – 1999. – № 4-5. – С. 13.

159. Корепанова А.П. Топо- і гідролексеми з суфіксом – ище / Корепанова А.П. // Питання гідрохіміки : матеріали III Республіканської ономастичної (гідронімічної) наради. – К. : Наук. думка, 1971. – С. 93–98.

160. Коротка історія села Жидичина, складена священиком Федором Цибульським у 1917 р. // Історія і сучасність Волині. Жидичин – крізь віки : наук. зб. – Луцьк : [б.в.], 2007. – Вип. 3. – С. 25–29.

161. Коструба Т. Всеволож і Всеволозька волость / Коструба Т. // Записки НТШ. – Львів : [б.в.], 1991. – Т. ССХХІІ. – С. 308–312.

162. Котляр М.Ф. Галицька Русь у II половині XIV – I чверті XV ст. / Котляр М.Ф. – К. : Наук. думка, 1968. – 144 с.

163. Котляр М.Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. / Котляр М.Ф. – К. : Наук. думка, 1985. – 182 с.

164. Кривошея Г.М. Розвиток Львівсько-Волинського вугільного басейну (1956-1960 рр.) / Кривошея Г.М. // Український історичний журнал. – 1960. – С. 74–84.
165. Кругляк Ю.М. Ім'я вашого міста / Кругляк Ю.М. – К. : Наук. думка, 1978. – 152 с.
166. Кун В. Происхождение волынских немцев / Кун В. // Родина Волинь. – Визентхойд ; Житомир : [б.в.], 1998. – С. 12–13.
167. Купчинский О.А. До питання складання словника географічних назв України : матеріали словника двочленних патронімічних назв на –ичі) / Купчинский О.А. // Історичні джерела та їх використання. – К. : Наук. думка, 1971. – Вип. 6. – С. 83–100.
168. Купчинский О.А. Найдавніші слов'янські топоніми як джерело історико-географічних досліджень / Купчинский О.А. – К. : [б.в.], 1981. – 205 с.
169. Купчинський О.А. Топоніми на –ичі і питання заселення України / Купчинский О.А. // Історичні джерела та їх використання. – К. : [б.в.], 1966. – Вип. 2. – С. 74–92.
170. Купчинський М.М. Купичів : історико-краєзнавчий нарис / Купчинський М.М. – Луцьк : Вол. обл. друк., 2000. – 30 с.
171. Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький / Крип'якевич І.П. – К. : Наук. думка, 1954. – 208 с.
172. Кучинко М.М. Нариси стародавньої і середньовічної історії Волині / Кучинко М.М. – Луцьк : Надстир'я, 1994. – 207 с.
173. Кучинко М.М. Історія населення Західної Волині, Холмщини та Підляшшя в X – XIV століттях : [монографія] / Кучинко М.М. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2009. – 528 с.

174. Кучинко М.М. Волинська земля X – середини XIV ст. : археологія та історія / Кучинко М.М. – Луцьк : Вежа, 2002. – 314 с.

175. Кучерепа М.М. Національна політика Другої Речі Посполитої щодо українців (1919-1939) / Кучерепа М.М. // Україна-Польща. Важкі питання : матеріали II міжнародного семінару істориків. 22–24 травня 1997 р. – Варшава, 1998. – С. 11–29.

176. Крещук С.В. Колки. Макаревичі / Крещук С.В. – Луцьк : Надстир'я, 1985. – 102 с.

177. Лазарук В.А. Світязь : Роман-есе. В 2 т. 4 кн. [із хронікою] / Лазарук В.А. – Луцьк : Вежа, 2002. – 420 с. [з ілюстраціями та картами].

178. Левкович І. Нарис історії Волинської землі (до 1914 р.) / Левкович І. – Вінніпег, 1953. – 110 с.

179. Леонюк В. Словник Берестейщини / Леонюк В. – Львів : Афіша, 1996. – 360 с.

180. Любешівщина : історико-краєзнавчий нарис \ Бущик П. – Луцьк : Надстир'я, 1996. – 151 с.

181. Майданець І. Жидичин : краєзнавчий нарис / Майданець І. – Луцьк : Надстир'я, 1998. – 68 с.

182. Максимович М. Образование старого Киева / Максимович М. // Киевлянин. – 1940. – Т. 1. – С. 5–58.

183. Максимович М. Топографические заметки киевлянина / Максимович М. // Киевлянин. – 1941. – Т. 2. – С. 39–45.

184. Макарчук С. Українсько-польські політичні взаємини на західноукраїнських землях в I третині XX ст. / Макарчук С. // Збірник праць і матеріалів на пошану Л.І.Крушельницької. – Львів : [б.в.], 1998. – С. 132–145.

185. Макарчук В.С. Міжнародно-правове визнання державного кордону між Україною і Польщею (1939-1945) / Макарчук В.С. – К. : Атіка, 2004. – 348 с.
186. Малий словник історії України : довідник / В.А. Смолій [та ін.]. – К. : Либідь, 1997. – 463 с.
187. Маринич А.М. Геоморфология Южного Полесья / Маринич А.М. – К. : Изд-во Киевс. ун-та, 1963. – 250 с.
188. Маринич О.М. Українське Полісся : фізико-географічний нарис / Маринич О.М. – К. : Рад. шк., 1962. – 161 с.
189. Мердер А.І. Древности Луцка и его прошлое / Мердер А.І. – К. : [б.в.], 1910. – 14 с.
190. Місто над Турією : історико-краєзнавчий нарис / авт..-упоряд. М. Вельма. – Луцьк : Надстир'я, 1995. – 55 с.
191. Михайлюк О.Г. Історія Луцька / Михайлюк О.Г., Кічий І.В. – Львів : Світ, 1991. – 188 с.
192. Мурзаев Э.М. Словарь местных географических терминов / Мурзаев Э.М., Мурзаева В.Г. – М. : Географиз, 1959. – 303 с.
193. Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов / Мурзаев Э.М. – М. : Мысль, 1984. – 653 с.
194. Мурзаев Э.М. Очерки топонимики / Мурзаев Э.М. – М. : Мысль, 1974. – 380 с.
195. Наулко В.І. Етнічний склад населення Української РСР / Наулко В.І. – К. : Наук. думка, 1965. – 136 с.
196. Никонов В.А. Введение в топонимику / Никонов В.А. – М. : Наука, 1985. – 176 с.
197. Развитие методов топонимических исследований / отв. ред. М. Поспелов. – М. : Наука, 1970. – 112 с.
198. Одрач Ф. Наше Полісся / Одрач Ф. – Вінніпег, 1955. – 68 с.

199. Оксенюк Р.Н. Нариси історії Волині (1861-1939) / Оксенюк Р.Н. – Львів : Вища школа, 1970. – 276 с.
200. Ономастика [Текст] : [сб. статей / АН ССРСР, Ін-т язикознавства ; ред.: В. А. Никонов, А. В. Суперанская]. – М. : Наука, 1969. – 261 с.
201. Ономастика. Типологія. Стратиграфія : сб. ст. – М. : Наука, 1982. – 264 с.
202. Ономастика України першого тисячоліття нашої ери / АН України, Ін-т укр. мови ; відп. ред. І.М.Железняк. – К. : Наук. думка, 1992. – 274 с.
203. Орда П. Краткій исторический очерк г.Луцка и памятники старины, поныне в нем сохранившиеся / Орда П. – Луцк : [б.в.], 1897. – 21 с.
204. Отін Є.С. Гідроніми Східної України / Отін Є.С. – К. ; Донецьк : Вища шк., 1977. – 156 с.
205. Обзор Волынской губернии за 1899 год. – Житомир : [б.в.], 1900. – 342 с.
206. Пастернак Є. Нарис історії Холмщини та Підляшшя (новіші часи) / Пастернак Є. – Вінніпег ; Торонто, 1989. – 466 с.
207. Пашуто А.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси / Пашуто А.Т. – М. : Изд-во ВО АН ССРСР, 1950. – 330 с.
208. Перлштейн А. Луцк и его древности / Перлштейн А. // Временник императорского Московского общества истории и древностей российских. – М. : [б.и.], 1851. – Кн. 9. – С. 30–45.
209. Питання гідроніміки : матеріали III Республіканської ономастичної (гідронімічної) наради. – К. : Наук. думка, 1971. – 200 с.
210. Покальчук В.Ф. Про деякі історико-географічні особливості Волинської області / Покальчук В.Ф. // Наукові

записки Луцького педагогічного інституту ім. Лесі Українки. – К. : [б.в.], 1954. – С. 53–62.

211. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии / Подольская Н.В. – М. : Наука, 1978. – 298 с.

212. Поппе А. Деякі питання заселення польсько-руського рубежа в ранньому середньовіччі / Поппе А. // Український історичний журнал. – 1960. – № 6. – С. 55–65.

213. Проценко Л.А. Актові книги як джерело вивчення спеціальних історичних дисциплін / Проценко Л.А. // Історичні джерела та їх використання. – Вип. 4. – К. : [б.в.], 1964. – С. 52–63.

214. Пура Я.О. Походження назв населених пунктів Рівненщини / Пура Я.О. – Львів : Світ, 1990. – 144 с.

215. Раппопорт П.А. Военное зодчество западнорусских земель X – XIV вв. / Раппопорт П.А. – М. ; Л. : Наука, 1967. – 246 с.

216. Ратич О. Древньоруські археологічні пам'ятки на території Західних областей УРСР / Ратич О. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – 96 с.

217. Сас П.М. Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. / Сас П.М. – К. : Наук. думка, 1989. – 232 с.

218. Сегейда Харитон. Світильники отчої віри : нариси про церкви Локачинського району / Сегейда Харитон. – Луцьк : Надстир'я., 2002. – 228 с.

219. Середюк О. Скарбниця історії Волині : історико-краєзнавчий нарис про Народний музей історії сільського господарства Волині / Середюк О. – Луцьк : Надстир'я, 1998. – 120 с.

220. Сливка Ю.Ю. Українсько-польське протистояння періоду II світової війни. Витоки та наслідки / Сливка Ю.Ю. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 52 с.

221. Словарь української мови. В 4 т. / упоряд. Б.Грінченко. – Репринт. вид. – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 1. А–Ж. – 496 с.

222. Словарь української мови. В 4 т. / упоряд. Б.Грінченко. – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 2. З–Н. – 588 с.

223. Словарь української мови. В 4 т. / упоряд. Б.Грінченко. – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 3. О–П. – 507 с.

224. Словарь української мови. В 4 т. / упоряд. Б.Грінченко. – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 4. Р–Я. – 563 с.

225. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / НАНУ. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів : Місіонер, 1994. – Вип. 1. – 152 с.

226. Словник староукраїнської мови XIV- XV ст. / ред. Л.Л. Гумецька, І.М.Керницький. – К. : Наук. думка, 1977-1978. – Т. 1. – 630 с.

227. Словник етимологічний української мови. В 7 т. Т. 1 – К. : Наук. думка, 1982. – 632 с. ; Т. 2. – К. : Наук. думка, 1985. – 570 с. ; Т. 3. – К. : Наук. думка, 1989. – 550 с.

228. Словник етимологічний літописних географічних назв Південної Русі / відп. ред. О.С. Стрижак. – К. : Наук. думка, 1985. – 253 с.

229. Словарь Энциклопедический Брокгауза Ф.А., И.А.Ефрона. – СПб. : Семеновская Типо-Литография, 1892. – Т. 7. – 482 с.

230. Сміян П. Ковель : історико-краєзнавчий нарис / Сміян П. – Львів : Каменярь, 1968. – 45 с.

231. Соколовский О. О переходе к хуторскому хозяйству / Соколовский О. – К. : [б.в.], 1907. – 10 с.
232. Стрижак О.С. Назви річок Полтавщини / Стрижак О.С. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 113 с.
233. Стрижак О.С. Назви розповідають / Стрижак О.С. – К. : Знання, 1967. – 38 с.
234. Стрижак О.С. Про що розповідають географічні назви / Стрижак О.С. – К. : Наук. думка, 1967. – 126 с.
235. Список населенных мест Волынской губернии / Волыньский губернский статистический комитет. – Житомир : Волынская губернская типография, 1906. – 220 с.
236. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного / Суперанская А.В. – М. : Наука, 1973. – 366 с.
237. Суперанская А.В. Структура имени собственного : Фонология и морфология / Суперанская А.В. – М. : Наука, 1969. – 207 с.
238. Суперанская А.В. Общая терминология / Суперанская А.В., Подольская Н.В, Васильева Н.В. [и др.]. – М. : Наука, 1989. – 246 с.
239. Суперанская А.В. Что такое топонимика? / Суперанская А.В. – М. : Наука, 1985. – 176 с.
240. Теодорович Н.И. Город Владимир-Волынской губернии в связи с историей Волынской иерархии: В память 900-летнего юбилея Волынской епархии. Исторический очерк / Теодорович Н.И. // Волыньские епархиальные ведомости. – 1892. – № 5. – 11 февраля. – С. 176–196 ; 1893. – С. 298–331.
241. Теодорович Н.И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии / Теодорович Н.И. Т. 5.

Ковельський уезд. – Почаев : Типография Почаево–Успенской Лавры, 1903. – 560 с.

242. Ткачук П.Д. Моє рідне село...: Нарис історії села Бобли Турійського району / Ткачук П.Д. – Луцьк : Волин. обл.. друк., 1997. – 80 с.

243. Толочко П.П. Древнерусский феодальный город / Толочко П.П. – К. : Наук. думка, 1989. – 255 с.

244. Топографическо-статистические материалы Юго-Западного края. Киевская, Подольская и Волынская губернии / сост. Тарановский. – К. : [б.в.], 1882. – 324 с.

245. Топоров В.Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья / Топоров В.Н., Трубачев О.Н. – М. : Наука, 1962. – 266 с.

246. Троневиц П. Луцький замок / Троневиц П. – Луцьк : ДІКСОН, 2003. – 198 с.

247. Троневиц П.О. Волинь в сутінках української історії XIV – XVI ст. / Троневиц П.О. – Луцьк : Християнське життя, 2003. – 112 с.

248. Трубачев О.Н. Названия рек Правобережной Украины / Трубачев О.Н. – М. : Наука, 1968. – 290 с.

249. Тхор В.І. Містечка Волині в умовах занепаду феодальної Речі Посполитої / Тхор В.І. // Матеріали 6-ої Всеукраїнської наукової конференції з історичного краєзнавства. – Луцьк : [б.в.], 1993. – С. 415–416.

250. Україна і світ : Історія господарства від первісної доби і перших цивілізацій до становлення індустріального суспільства : навч. посібник для вузів. – К. : Генеза, 1994. – 368 с.

251. Україна – Польща. Важкі питання : матеріали 2-го міжнародного семінару істориків. 22-24 травня 1997 року. – Варшава : [б.в.], 1998. – 245 с.

252. Фененко М. Земля говорить / Фененко М. – К. : Веселка, 1974. – 128 с.

253. Франко З.Т. Граматична будова українських топонімів / Франко З.Т. – К. : Наук. думка, 1979. – 185 с.

254. Франко З. Це теж історія / Франко З. // Отчий край-90. – К. : Молодь, 1990. – Вип. 4. – 200 с.

255. Холмщина і Підляшся : історико-етнографічне дослідження / ред. кол. В. Борисенко [і ін.]. – К. : Родовід, 1997. – 383 с.

256. Худаш М.Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів / Худаш М.Л. – К. : Наук. думка, 1995. – 360 с.

257. Цыганенко Г.П. Этимологический словарь русского языка / Цыганенко Г.П. – К. : Рад. шк., 1989. – 510 с.

258. Цілуйко К.К. Топоніміка Полтавщини як джерело історії краю / Цілуйко К.К. – К. : [б.в.], 1954. – 324 с.

259. Цілуйко К.К. Коротка програма збирання матеріалів до вивчення топоніміки України / Цілуйко К.К. – К. : [б.в.], 1954. – 192 с.

260. Цинкаловський О. Матеріали до археології Володимирського повіту / Цинкаловський О. // Записки Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка. – 1937. – Т. CLIV. – С. 183–240.

261. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся : краєзнавчий словник від найдавніших часів до 1914 року. В 2 т. / Цинкаловський О. – Вінніпег, 1986. – Т. 1. – 600 с.

262. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся : краєзнавчий словник від найдавніших часів до 1914 року. В 2 т. / Цинкаловський О. – Вінніпег, 1986. – Т. 2. – 578 с.

263. Черняхівська Є.М. Словотворча структура топонімічних назв Львівщини / Черняхівська Є.М. // Питання українського мовознавства. – 1960. – Кн. 4. – С. 144–149.

264. Чучман Л. Берестечко : історико-краєзнавчий нарис / Чучман Л. – Луцьк : Надстир'я, 1997. – 70 с.

265. Шевченко Ф.П. Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. В 2 т. / Шевченко Ф.П. – К. : Наук. думка, 1977. – Т. 1. А–М. – 630 с. ; Т. 2. Н–Я. – 1978. – 591 с.

266. Шульга С.А. Переселення чехів на Волинь у 60-70-х роках XIX ст. / Шульга С.А. // Наук. вісник ВДУ. – Луцьк : Вежа, 1996. – Вип. 3. – С. 92–95.

267. Шульгач В.П. Ойконімія Волині : етимологічний словник-довідник / Шульгач В.П. – Київ : Кий, 2001. – 189 с.

268. Шур В.В. З гісторыі уласных іменау / Шур В.В. – Минск : Выш. шк., 1992. – 156 с.

269. Янко М.Т. Топонімічний словник України : словник-довідник / Янко М.Т. – К. : Знання, 1978. – 432 с.

270. Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна) / Яковенко Н.М. – К. : Наук. думка, 1993. – 416 с.

271. Cynkałowski A. Materiały do pradziejów Wołyńia I Polesia Wołyńskiego / Cynkałowski A. ; pod red. Jozefa Kostrzewskiego. – Warszawa, 1961. – 265 с.

272. Dabrowski S. Konceptie powojennuch granic. Polska w programach i dzialalnosci polskiego ruchu ludowego w latach 1939-1945 / Dabrowski S. – Wrocław.2.0 : Ossdineum, 1971. – 196 s.

273. Drozd R. Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944-1989 / Drozd R. – Warszawa, 2001. – 380 s.
274. Edward Rünle. Studium powiatu kowelskiego / Edward Rünle // Rocznik Wołyński. – Równe, 1937. – T. V – VI. Lata 1936 – 1937. – S. 173–403.
275. Gawrys E. Mielnica, miasteczko w powiecie kowelskim / Gawrys E. // Ziemia Wołyńska. – 1938. – № 4. – Kwiecień. – S. 134–135.
276. Glodt B. Z pezeskłości zamku kowelskiego / Glodt B. // Ziemia Wołyńska. – № 4. – Kwiecień. – S. 54.
277. Jabłonowski A. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. T. VIII – Ziemia ruskie. Wołyn, Podole / Jabłonowski A. – Warszawa, 1889. – 307 s.
278. Jabłonowski A. Rewisji zamków na ziemi Wołyńskiej w połowie XVI st. / Jabłonowski A. – Źródła Dziejowe, 1891. – T. 12. – s.
279. Kraszewskij J. Wieczory wołyńskie / Kraszewskij J. – Lwów, 1859. – 151 s.
280. Łuck na tle dziejów // Ziemia. – Rocznik. Rok 1937. – № 1–2. – S. 226.
281. Łuck na Wołyniu. Opis historyczno-fiziograficzny przez dr. Adama Wojnieza. – Łuck, 1922. – 96 s.
282. Łuck starożytny i dzisiejszy : monografia historyczna / przez T.J. Stecriego. – Kraków, 1876. – s.
283. Medrzecki W. Województwo Wołyńskie 1921-1939 / Medrzecki W. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk ; Łódź : Zakład narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk, 1988. – 202 s.

284. Miasta Wołyńskie : monografia / opracowana pod red. T. Swiszcowskiego. – Łuck, 1937. – 128 s.
285. Partacz Czestaw. Polacy i Ukraińcy w II Rzeczypospolitej / Partacz Czestaw. – Koscian : Książnica Polska, 1991. – 34 s.
286. Przezdezcki A. Podole, Wołyn, Ukraina. Obrazy miejsc i crosow / Przezdezcki A. – Wilno, 1841. – 47 s.
287. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 1–15. – Warszawa, 1880-1902. – s.
288. Stecki T. Wołyn pod względem statystycznym, historucnum i archeologicznym / Stecki T. T. I. – Lwów, 1864. – 385 s.
289. Stobniak-Smogorzewska J. Kresowe osadnictwo woiskowe 1920-1945 / Stobniak-Smogorzewska J. – Warszawa : RYTM, 2003. – 419 s.
290. Szulmiski M. Zofiowka / Szulmiski M. // Rocznik Wołyński. – Rowne, 1935. – T. IV. – S. 137–143.
291. Tablice morfometryczne jezor powiatu kowelskiego o powierzchni wieszey od 1 gektara // Rocznik Wołyński. – Rowne, 1937. – S. 295.
292. Teleżyński K. Dawny dwor w Wielicki / Teleżyński K. // Ziemia Wołyńska. – 1938. – № 5. – Maj. – S. 73.
293. Teleżyński K. Opis historyczno-geograficzny wsi Holoby / Teleżyński K. // Ziemia Wołyńska. – 1939. – № 1. – Styczeń. – S. 8.
294. Zitzke J. Luboml przed historyczny / Zitzke J. // Ziemia Wołyńska. – № 8–9. – Sierpen ; Wrzesien. – 1938. – S. 118.

Матеріали наукових конференцій

295. Затурці в історії України та Волині : матеріали науково-практичної конференції, приуроченої 500-й річниці першої писемної згадки про с.Затурці Локачинського району Волинської

області : науковий збірник, 16 листопада 2003 року. – Луцьк : [б.в.], 2004. – 199 с.

296. Любомль в історії України і Волині : матеріали науково-практичної конференції / упоряд. О.Остап'юк. – Луцьк : Надстир'я, 2003. – 112 с.

297. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олика і Радзивілли в історії Волині та України : матеріали XVIII Волинської наукової історико-краєзнавчої конференції : науковий збірник. – Луцьк : [б.в.], 2006. – 205 с.

298. Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України та Волині : матеріали XXIX ст. Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 490-ій річниці надання Ковелю Магдебурзького права. М.Ковель, 5-6 грудня 2008 року. : збірник наукових праць / упор. Г.В.Бондаренко, М.Є. Матвійчук. – Луцьк : Надстир'я ; Ковель : ТОВ «Ковельська міська друкарня», 2008. – 356 с.

Газетні матеріали

299. Гуртовий Г. Село-краса Чаруків / Гуртовий Г. // Слава праці. – 1994. – 27 вересня.

300. Гуртовий Г. Білого стоку село / Гуртовий Г. // Слава праці. – 1994. – 17 вересня.

301. Дембські В. Селище над Лугою (Замітки з історії Локач) / Дембські В. // Селянське життя. – 1993. – 11 серпня.

302. Димнич Я. Сторінки з історії краю / Димнич Я. // Рад. Волинь. – 1981. – 5 травня.

303. Вельма В. Історії славні сторінки / Вельма В. // Прапор Леніна. – 1988. – 2 липня.

304. Ворон В. Про пастуха Луцька і місто його імені на Стиру / Ворон В. // Молодий ленінець. – 1988. – 26 листопада.

305. Колосок Б. Луцьку насправді 1300 років / Колосок Б. // Віче. – 1998. – 4 червня. – С. 32.
306. Корзонюк М. Прибужжя в давнину / Корзонюк М. // Колос. – 1984. – 13 листопада. – С. 4.
307. Ошуркевич О. Луцьк... Що в імені твоїм? / Ошуркевич О. // Народна трибуна. – 1990. – 11 жовтня.
308. Рожко В. Віків не стерла течія / Рожко В. // Віче. – 1995. – 12 травня.
309. Рожко В. Звертаючись до архіву / Рожко В. // Рад. Волинь. – 1984. – 25 січня.
310. Сегейда Х. Окорське озеро / Сегейда Х. // Колгоспна правда. – 1985. – 26 лютого.
311. Пучковський Л. Історія рідного села / Пучковський Л. // Колос. – 1993. – 25 червня.
312. Пучковський Л. З глибини забутих подій / Пучковський Л. // Колос. – 1993. – 5 лютого.
313. Чучман Л. Угринів / Чучман Л. // Горохівський вісник. – 1994. – 7 травня.
314. Чучман Л. Село з козацьким іменем / Чучман Л. // Горохівський вісник. – 1994. – 5 лютого.
315. Чучман Л. Там, де люди скрили голови / Чучман Л. // Горохівський вісник. – 1991. – 25 вересня.
316. Цинкаловський О. Дорогами Волині / Цинкаловський О. // Рад. Волинь. – 1972. – 1 листопада.
317. Хрущ С. Село Литовежа і «Туркова могила» на Волині / Хрущ С. // Літопис Волині. – Вінніпег, 1966. – Ч. 8. – С. 71–72.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

ІСТОРИЧНІ ТОПОНІМИ ВОЛИНИ

Алфавітний список історичних топонімів є найзручнішою для користування формою опису, яка дає змогу найбільш економно подати великий фактичний матеріал. Перелік вміщує назви населених пунктів, причому як тих, що існують сьогодні, так і таких, що з різних причин зникли з топонімічних карт Волині. Перелік доповнений описом історії походження назв, іноді датою першої згадки в історичних документах.

Використаний у словнику матеріал збирався в процесі тривалого вивчення волинської топонімії. Живомовний матеріал одержаний переважно експедиційним, а також і анкетним методом доповнюється даними різнорідних опублікованих та рукописних джерел, уяву про які дає список скорочень.

АДАМЧУКИ - Шацького району. За розповідями старожилів, назва походить від прізвища першого поселенця Адамчука [- Топонімічні анкети населених пунктів Волинської області //Науковий архів Волинського краєзнавчого музею (далі ТА НАВКМ) – Адамчуки].

БАЇВ - Луцького району. Перша згадка належить до 1545 р. [ТА НАВКМ] Від антропоніма Бай + ів. Бай – прізвисько першопоселенця, поширене у минулому. Антропонім «Бай» слід пов'язувати з укр. діалектичним *бай* – казкар, *байкий* – говіркий, *баяти* – говорити; *баюн* – трапляється у фольклорних текстах: «кот баюн сказки сказывает, за три версты слышно».

БЕГЕТА – Володимир-Волинського району. У давнину це була колонія Беата – частина маєтку Чацьких. Внаслідок певних фонетичних змін село здобуло цілком іншу у смислового значенні назву – Бегета [ТА. – Бегета.– НАВКМ].

БЕРЕГОВЕ - Рожищенського району. Назва походить від того, що село розташоване на берегах р. Стохід [ТА. – Берегове. – НАВКМ.].

БЕРЕЖАНКА - Іваничівського району. Стара назва села - Бискупичі, яка проіснувала до 1946 року і свідчить про те, що село було власністю католицької церкви. Вперше згадується в 1533 р. [44, 430]. В 1946 р. перейменоване на с.Бережанка, оскільки воно розташоване на берези річки Луги.

БЕРЕЗОВИЧІ - Володимир-Волинського району. Вперше згадується у літописах під 1287 р. [67, 439]. Волинський князь Володимир Василькович у своєму заповіті повідомляє, що «купив його у Юрієвича Федорка, заплативши за нього 50 гривен кун, 5 локот скарлата». Село він віддає по смерті своїй монастиреві Святих Апостолів у Володимирі. Назва походить від патроніма Березовичь.

БЕРЕЗОЛУПИ - Рожищенського району. Перша згадка про село належить до 1589 року [22, арк. 318]. Його назва, очевидно, походить від того, що у цьому поселенні люди з давніх-давен "лупили" кору берези. З кори плели кошики, корзини [ТА. – Бережанка, 1-3.- НАВКМ].

БЕРЕЗНА ВОЛЯ - Любешівського району. За розповідями старожилів таку назву село одержало тому, що з цих місць були великі березові ліси. Люди тікали у ліси від жорстокого пана із сіл Седлище і Судче [ТА. – Березна Воля. - НАВКМ].

БЕРЕСЬК - Рожищенського району. Вперше в історичних документах село згадується у 1640 р. [ТА. – Береськ - НАВКМ].

БЕРЕСТЯНЕ - Ківерцівського району. Перші поселенці Берестян були вихідцями з поселення Седлище. Очевидно, щоб мати кращий захисток від нападів монголо-татар [ТА. – Берестяне.

- НАВКМ].

БЕРЕСТЕЧКО - Горохівського району. Можливо, його заснували древні переселенці з Бреста (Берестье). У 1241 р. почалося піднесення Берестечка, чому сприяло вигідне географічне положення та природні умови (вузол шляхів, судноплавна річка, мальовнича місцевість). У 1547 р. власник Берестечка князь Пронський одержав від польського короля право на статус міста. У 1767 р. «Станіслав Август підтверджує і повторює привілей короля Сигізмунда Августа від 7 липня 1547 р. київському воєводі кн. Фрідріху Пронському про надання міського права його маєткові Берестечку» [46, ч.5, т.1, с.47-49].

БІЛАШІВ – Ковельського району. Белашів, Білашів – перша згадка про села датується 1466 р. Назва походить від антропоніма Білаш. [226, с.91].

БІЛИН - Ковельського району. Вперше згадується у 1540 р. [ТА. – Білин. - НАВКМ]. Купці, які пропливали по річці Білиця, бачили на горбах крейду, яка біліла здалеку. Від цього вигляду поселення стали називати Білин.

БІЛОСТОК – Луцького району. В центрі села є високий пагорб, на якому збудована церква. Сам пагорб із білої глини, а під ним б'є джерело, яке утворює потік. Тому і село отримало назву "Білий стік", яка трансформувалася у Білосток. Згадка про село є в Актових книгах за 1586 р. [41, арк. 129].

БЛАЖЕНИК – Турійського району. Перша згадка в історичних документах – 1498 р. [226, с.99].

БОБИЧІ - в документах Бабичі або Бавичі. Історична згадка про село в 1545 р. [ТА. – Бобичі. - НАВКМ]. Люстрація Володимирського замку подає, що село було власністю двох земель Яковецьких, які мали обов'язок утримувати по одній городні на володимирському і луцькому замках.

БОБЛИ - Турійського району. Село вперше згадується в 1498 р., далі – у 1508 р. [44, 56]. В історичних документах початку XVI ст. воно називалося Болби, Бовбли. Назва є множинною від антропоніма Болбол [168, 10].

БОРАТИН - Луцького району. Назва села походить від особового імені Борята. Вперше згадується у 1545 р. [41, 264]. При селі була чеська колонія з одноіменною назвою. [261, с.123].

БОРОВИЧІ - Маневецького району. Перша згадка про це село належить до 1584 р. в справах Луцького гродського суду [22, арк. 387]. Назва походить від пароніма Боровичь. Було перейменовано на Нову Четвертню одним із князів Четвертинських [261, с.130]. У 1723 р. Нова Четвертня знову стала Боровичами. Під час Другої світової війни німці називали село Тумань, через тумани у долинах.

БОРТНІВ - Перша згадка про село належить до XV ст. [ТА, НАВКМ]. Назва походить від антропоніма Бортень За легендою, назва села. походить від того, що населення займалося бортництвом. Його перші поселення виникли недалеко від лісу. Це була болотиста місцевість, де водилося багато бджіл.

БОРЩІВКА – Ковельського району. Перша згадка у історичних документах – 1430 р. [ТК. – Борщівка. - НАВКМ].

БРАНИ - Горохівського району. Перша згадка про село належить до 1586 р. [41, 75]. В документі говориться, що власник Бран "Івашко Бранський дарує третину села племінникові Василю Михайловичу".

БРУХОВИЧІ - Ковельського району. У документах також виступає під назвами Броковичі, Брехів, Бреха, Бриховичі, Браховичі. Село розташоване над річкою Брускою. У 1570 р. «Роман Сангушко віддає свій маєток Бруховичі Петру Тимофійовичу Киселеві під заставу за 500 кіп литовських грошей» [ТА. – Бруховичі. - НАВКМ]. У 1577 р. визнане як село Несухоїжської волості князя Романа Сангушки.

БУБНІВ - Володимир-Волинського району. Вперше в історичних документах село згадується у 1545 р. [261, с.142]. Щодо походження назви села існує дві версії. Перша - в давнину населення села займалося вичинкою шкір тварин і виготовленням з цих шкір барабанів (бубнів). Друга - похідне від антропоніма Бубен. [ТК. – Бубнів. - НАВКМ].

БУДЯТИЧІ - Іваничівського району. В історичних документах село відоме під назвами Бутятичі, Бутетичі, Будятич, Бутгатичі. У 1452 р. село належало до землянина Митки (Мишки), затверджене за ним польським королем Казимиром Ягеллом [44, 45]. Назва походить від антропоніма Будятичь.

БУЖАНКА - Володимир-Волинського району. В "Описи церковного имущества юго-западной России XVI века" село називалося "Божанка" Гадають, що назва пов'язана із землеробством і виникла давно, у період мовної спільності трьох народів: українського, російського і білоруського, від слова "пожанка", зменшений варіант назви - "пожня". Деякі звукові зміни у назві - явище, характерне майже для кожної давньої назви. В російській, білоруській мовах слова пожня, пожанка збереглися і донині. Існує також версія про зв'язок назви з гідронімом Буг. [ТА. - НКВКМ б/н].

БУЖАНКА - Іваничівського району. Вперше в документах згадується у 1545 р. [ТА. – Бужанка. - НАВКМ]. Версія походження назви така: люди переходили через річку Буг і селилися на другому березі. Тому і Бужанка.

БУЖКОВИЧІ – Іваничівського району. Згадку про село

знаходимо в Іпатіївському літописі під 1283 р. [67, 435].

Село розташоване на березі р.Луги. Можливо, його заснували переселенці, що жили на р.Буг.

БУЖАНИ - Горохівського району. В документах відоме як Бужен. Згідно з ревізією луцького замку у 1545 р. належало до володінь Богдана Сімашки [261, с.150], у 1586 р. – Олександру Семашку [25, арк. 14].

БУЯНИ - Луцького району. В документах виступає під назвами Буяні, Буян. (Буяні – місце, де росли буйні зарослі, різнодерев'я, буяла рослинність). У 1455 р. волинський землянин Яків Война Немирович записав своїй дружині Олізрівні село Буяни, яка після смерті чоловіка віддає село князю Чарторийському. Пізніше село належить до луцьких православних єпископів [ТА. – Буяни. - НАВКМ].

ВЕЛИЦЬК - Ковельського району. Розміщене село над річкою Стохід, притокою Прип'яті. Згадка про село з 1488 р., воно належало Федорі, жінці Олизара Шиловича, маршалка волинської землі [41, с.142]. Село було родовим гніздом князів Любецьких. У 1519 р. було власністю князя Велицького Івана Григоровича [41, с.188]. Після смерті князя Велицького село переходить до "луцького мостовничого" Івана Борзобогатого-Красинського.

ВЕЛИМЧЕ - Ратнівського району. В документах виступає під назвами Велим'є, Велемно, Велемче. Розташоване над річкою Турією і озером Велимче. Назва села походить від назви озера. Згідно з поборовим реєстром Луцького повіту з 1570 р. село було власністю Романової Гулевичевої [261, с.163].

ВЕРБАЇВ – Луцького району. В документах згадується під назвою Верб'яев, Вербаїв в 1451 р. [44, 267-268].

ВЕРБИЧНЕ - Турійського району. В 1-ій половині XV ст. село належало до Івашка Ясмановича Вербичевського, з якого купив це село за 80 кіп грошей чеських Василь Хребтович, а від нього перейшло Вербичне до князя Сангушки Кошинського [44, с.329].

ВЕРБКА - Ковельського району. В Словнику О.Цинкаловського читаємо, що в селі була дерев'яна церква з XVI ст., поставлена на острові серед драговин і мочарів і доступ до неї був тільки по високих кладках - мостку. Згадується вона у 1543 р., коли князь Сангушко заклав тут монастир св. Миколая. Пізніше Вербка перейшла до втікача з Москви князя Андрія Курбського, резиденція якого була у Ковелі і Миляновичах. Після смерті князя Андрія поховано власне під церквою монастиря св. Миколая у Вербці [44, с.167].

ВЕРХИ - Камінь-Каширського району. Село було розташоване на великому підвищенні, з якого відкривався горизонт на 4-5 верст

в усі сторони [ТА. – Верхи - НАВКМ].

ВЕТЛИ - Любешівського району. В документах село виступає під назвами Ветли, Віотли. У XIV ст. польський король Казимир Великий, щоб відділити Литву від Волинського князівства, вдерся глибоким клином; так званім Ратенським клином на Полісся, аж до Ветел над Прип'яттю. У 1443 р. польський король Казимир віддає Ветли і Ратно князю Сангушці [44, с.38-39]. За легендою, яка побутувала серед місцевого населення, село Ветли було колись містом. Був там, згідно з переказом, замок над річкою, у багнах в урочищі "Городище" [ТА. – Ветли. - НАВКМ].

ВИЖВА СТАРА - Старовижівського району. Містечко засноване на Смідинській землі князями Іваном і Василем Сангушками у 1508 в. Це видно із грамоти, даної 26 серпня 1508 р. королем Сигізмундом. Цим самим він дає дозвіл князям "заснувати містечко Вижву на землі Смідинській, розташованій в окрузі Володимирському, біля річки Вижви" [44, с.54]. Цією землею ще при батькові Сигізмунда I - Казимирові - володів дядько цих князів Іван і батько їх Михайло Сангушко. В описі українських замків від 1545 р. сказано, що князь Василь Сангушко для збільшення Виживської волості захоплював сусідні королівські землі і приєднував їх до своїх володінь. Король Казимир, щоб припинити свавілля, звелів спалити Вижву і замок, вбачаючи у ньому велику шкоду для своїх володінь. Але наказ виконаний не був. У 1547 р. кн. Василь Сангушко добровільно обмінявся маєтками з королевою Боною, дружиною Сигізмунда I. У 1564 р. Виживська волость перейшла до князя Андрія Курбського [ТА. – Стара Вижва. - НАВКМ].

ВИСОЦЬК – Любомльського району. В історичних документах відоме з XV ст. як Высоцько [ТА. – Висоцьк. - НАВКМ].

ВИСОЧНЕ – Ратнівського району. До 60-х років XX ст. село носило назву Вижично. На місці поселення ріс густий ліс, який люди вирубали та випалили пеньки, звідси і назва Вижично [ТА. – Височне - НАВКМ].

ВИШНІВ - Любомльського району. Перша згадка про село належить до 1564 р. [ТА. – Вишнів. -НАВКМ]. Назва походить від прізвища магната Вишенського, який володів майже всією територією сучасного Любомльського району.

ВИШНІВКА - Любомльського району. Стара назва села - Старий Опалин. Відомо, що у 1770 р. село належало Київському воєводі Ф.Потоцькому. У 1963 р. село перейменували на Вишнівку, тому що в ньому було багато вишневих садків [ТА. – Вишнівка. - НАВКМ].

ВІЛЬГЕЛЬМІВКА - Горохівського району. Село донедавна

носило назву Вільхівка, яку пов'язували з породою дерева. Однак старожили пам'ятають, що село колись називалося Вільгельмівка, воно було засноване німецькими колоністами. У 1997 р. селу повернуто стару назву [ТА. – Вільгельмівка. - НАВКМ].

ВІТОНІЖ - Рожищенського району. (Ніж означає дбайливість, старання) [227, 4]. Село розміщене при витоках річки Стохід. За ревізією луцького замку у 1545 р. село було власністю Федора і Василя Вітоніжських [ТА. – Вітоніж, 1-4. - НАВКМ].

ВОЄГОЩА – Камінь-Каширського району. Назва Гоща - від гість, чужинець, чужоземець [227, 4].

ВОЙНИН – Локачинського району. Перша згадка в історичних документах - 1513 р. [44, 105].

ВОЛОДИМИР-ВОЛИНСЬКИЙ - належить до найдавніших слов'янських міст. Першу писемну згадку про Володимир знаходимо у "Повісті минулих літ" під 988 р. Літописець розповідає, що по тому, як "Володимир просвітився сам, сини його і земля його, посадив він Ярослава у Новгороді, Бориса в Ростові, Гліба у Муромі, Святослава у Деревлянах, Всеволода в Володимирі, Мстислава у Тмутаракані" [67, 67]. Тоді місто стає центром Володимирського, а у 1199 р. - Галицько-Волинського князівства. У 1795 р., внаслідок третього поділу Польщі, Володимир у числі інших західнослов'янських міст був приєднаний до Росії, перейменований на Володимир-Волинський і став повітовим центром новоутвореної Волинської губернії.

ВОРОКОМЛЕ - Камінь-Каширського району. В історичних документах село виступає під назвами - Ворокомль, Ворокомель. Згадується у 1596 р., коли належало князям Сангушкам-Коширським [46, с.31].

ВОРОТНІВ - Луцького району. Назва села походить від прізвища князя Воротинського. Інша версія - місцеве населення, зазнаючи набігів татар, утекло у навколишні дрімучі ліси, а потім повернулося. Звідси і назва села. Згідно з поборовим реєстром Луцького повіту 1570 р. село було власністю Михайла Дзямлинського [261, с.259].

ВОЩАТИН - Володимир-Волинського району. Село віддавна належало до відомого на Волині Загорівського монастиря. Назва походить від того, що навколо села росло дуже багато верб. Дикі бджоли в цих деревах робили дупла і відкладали багато дикого меду, який називався вошина. Звідси і назва села [ТА. – Вощатин, 1-4. - НАВКМ].

ВОЮТИН - Луцького району. Вперше згадується у документах з 1483 р., коли Микиту і Василя Гулевичів з Воютина викликали до Львова для суду у земельній справі [ТА. – Воютин, 1-6. - НАВКМ].

ГАЛИЧАНИ - Горохівського району. Село над р. Липою, недалеко від границі з Галичиною. Родючі ґрунти дали початок такому прислів'ю: "Хто має Галичани, той сідає між панами". В історичних документах село згадується у 1528 р., коли воно належало до князів Івана і Гаврила Галичанських [287, с.19].

ГАРАЗДЖА – фіксується з I половини XVII ст. (карта Волинського воєводства, 1629 р.).

Гараджа, Гараджа, Гараджа, Гараджа – назва не співвідносилась з жодним загальноживаним словом. Утворилася від імені Горазд за допомогою присв. (а) гаразд – добре [ТА. – Гараджа, 1-4. - НАВКМ].

ГІРКА ПОЛОНКА - Луцького району. Село засновано в XIII ст. Село було розміщене біля річки Полонка на невеликому пагорбі, тобто на гірці. Звідси і походить назва села - Гірка Полонка [ТА. - Гірка Полонка, 1-4. - НАВКМ].

ГІРНИКИ – Ратнівського району. Поселення виникло в кінці XVII ст. на високих піщаних дюнах, або, як їх називали місцеві жителі, - гірках [ТА. – Гірники. - НАВКМ].

ГОЛОБИ - Ковельського району. В 1545 р. згадка про село під назвою Голоуби є в міських актах Луцька. Голоуби деякий час належали князю Андрієві Сангушку, а потім перейшли до Курбського [ТА. – Голоуби, 1-4 - НАВКМ].

Існує ще одна версія назви села: вона походить від польського слова «goloborze» – голе від бору, лісу місце.

ГОЛОВНЕ - Любомльського району. Вперше згадується в історичних документах від 1564 р. [ТА. – Головне. - НАВКМ]. Назва села походить від того, що воно розташоване біля головного витoku річку Прип'ять. Тут є джерело, яке вважається за початок або за голову річки.

ГОРОДИНІ - Ковельського району. Вперше згадується у 1545 р. [ТА. – Городині, 1-4. - НАВКМ]. За народними переказами, назва походить від слова городи - так називали ділянки землі

ГОРОХІВ - м. Волинської області. Виникло приблизно 1240 р. [ТА. – Горохів. - НАВКМ]. Лежить серед лісистих горбів та у видолинках. За переказом, люди з навколишніх сіл ховались у горах від нападів татар. Від цього і пішла назва Горохів (схованка у горах). За іншою версією назва походить від антропоніма Горохъ + ів. Первісна назва – “Горохов двор”. Особова назва Горохъ – похідне суфіксальне утворення з суфіксом -охъ від вихідного Горь. Згадки про Горохів є в Архіві князів Сангушків за 1513 р. – «Горюхов» [44, с.105].

ГРАДИСЬК - Маневицького району. Село виникло у XVIII ст. Воно було оточене грядами (гряди - лісові вали), від цього і походить назва Градиськ [ТА. – Градиськ. - НАВКМ].

ГРЕМ'ЯЧЕ - Ківерцівського району. Назва села походить від слова "гримить", бо село розташоване в урочищі і під час грози довго чути відлуння грому [ТА. – Грем'яче. - НАВКМ].

ГРУШІВ (ГРУШОВА) - Іваничівського району. В історичних документах село згадується у 1544 р. [261, с.323]. В цьому році Фрузина Федорівна Збаразька кн. Василева Велицька, як бездітна записує своєму брату Олександрю Порицькому родинні добра, в тому числі і Грушів. О.Порицький побирав тут мито по 1 грошу. Назва села походить від того, що у садах росло багато груш

ГУПАЛИ – Любомльського району. С.Наливайко (Таври: індійське плем'я в Криму //Всесвіт. – 1990. - №3. – С.174-181.) пов'язує назву зі словом Гопала – епітет індійського божества Крішни – го + пала. Го – бик, худоба, пала – захисник. Все слово значить пастух.

В.Шульгач вважає, що назва походить від слова *гупати* – стукати ногами [267, 73].

ГУТА-БОРОВЕЦЬКА - Камінь-Каширського району. Гута (з нім.- Hutte) - це будинок, призначений для вироблення металу з відповідних руд, або вироблення скла. Гути закладалися завжди серед лісів. Біля назви Гута може зустрічатися друга назва, яка походить від ґрунтів, на яких постала ця гута. У даному випадку Боровецька означає, що вона розміщена серед лісів [287, 229].

ДАТИНЬ – Ратнівського району. Перша згадка в люстрації за 1500 р. [ТА. – Датинь 1-4. - НАВКМ].

ДАЧНЕ (УЛЯНІВКА) - Ківерцівського району. Це село належало колись поміщиці Уляні, тому і назвали його Улянівка. В радянські часи там почали будувати дачні будиночки і назву села замінили на Дачне [ТА. – Дачне. - НАВКМ].

ДІБРОВА - Ковельського району. Назва села зумовлена тим, що воно знаходилось серед дубового лісу.

ДЕРНО - Ківерцівського району. В документах трапляється під назвами Дерьн, Дерні Горох [44, 205]. У 1445 р. князь О.Чарторийський підтверджує надання великого князя Свидригайла на село "Дерно як маєток Пашки Дахновича" [44, 137].

ДОЛЬСЬК - Любешівського району. Село знаходиться біля озера з цією ж назвою. Назва села походить від прізвища князів Дольських, яким належали землі північної частини Любешівського району. У Дольську була резиденція цих князів. Перед 1432 р. був у Дольську монастир св. Миколая. Про неіснуючий тепер монастир свідчила назва однієї із вулиць "Монастирська вулиця", про що згадується у 1432 р. В Архіві князів Сангушків [44, 19]. У 1486 р. Дольськ був власністю Ядвіги Ламанової. Село було набуто у 1508 р. кн. Андрієм Сангушком від землянина вол. Ломановича. У

XVII ст. у Дольську була кримницька друкарня, де було надруковано на старослов'янській мові трактат богослова Фоми Кемпійського "Про наслідування Христа" [261, 357].

ДОМАШІВ - Ківерцівського району. в історичних документах згадується у 1570 р. [261, 358], коли разом із селами Плугановим, Божовом і Тростянцем належало до князя Остапа Сокольського.

ДРЕВИНІ - Іваничівського району. Історична згадка про Древині, на той час Древичі або Древець, належить до 1633 р., коли село було куплене князем Михайлом Вишневецьким [ТА. – Древині, 1-4. - НАВКМ].

ДРОЗДНІ - Ковельського району. Згадка про село Дроздні у XVI ст., коли воно належало до земель волинських Дрозденських, з котрих перший Дрозденський згадується в документі у 1521 р. - "Пан Іван Мицкевич Дрозденський від Дрозденських належав до гербу "Шемега". У 1545 р. це село виступає під назвами Дрозди, Дроздяни, Дроздень [ТА. – Дроздні - НАВКМ].

ДУБИЩЕ - Ківерцівського району. Відомо, що у 1322 р. існував там монастир. В 1545 р. монастирем управляв владика луцький [ТА. – Дубище. - НАВКМ].

ДУБЕЧНЕ - Старовижівського району. За переказами старожилів, назва села походить від великих дубових лісів, які в давнину оточували село. Ще й зараз у лісі є дуб, якому 600 років [ТА. – Дубечне. - НАВКМ].

ЖАБКА - Ківерцівського району. Село відоме в документах за 1588 р. [44, арк.80].

ЖАБЧЕ - Горохівського району В Актових книгах за 1586 р. знаходимо запис «про суперечку між Кирилом Терлецьким і Марком Жоравницьким за право власності на села Жабче, Колодязь і Губин» [41, 405]. Суфікс –че у назві свідчить про глибоку архаїку топонімічної моделі.

ЖАШКОВИЧІ - Іваничівського району. Назва села походить від прізвища власника села графа Жашкевича. Хутір, де він зупинився, сподобався йому і граф вирішив залишитися тут на деякий час. Почалася забудова хутора, який незабаром переріс у село, його назвали Жашково. Вперше згадується в історичних документах у 1570 р. пізніше, в зв'язку із змінами у вимові та написанні слів, село Жашково почали називати Жашковичі (з 1918 р.) [ТА. – Жашковичі 1-6 - НАВКМ].

ЖИДИЧИН - Ківерцівського району. Жидичин в історичних документах відомий з XIII ст. У ньому був православний монастир і церква святого Миколи. В літописі під 1227 роком читаємо: "Коли ж сидів Ярослав Інгваревич у Луцьку, поїхав Данило в Жидичин поклонитись і помолитися святому Миколі" [67, 383]. Жидичинський монастир був одним із найбагатших на Волині.

Спочатку він належав до Луцької, потім до Львівської єпископії. Монастирю належали такі села - Жидичин, Боремець, Пегемичі, Боголюби та ін. Багатство та обширність володінь цього монастиря стали причиною того, що він часто був предметом суперечок і наїздів різних духовних та світських осіб. Після укладення Берестейської унії (1596 р.) Жидичинський монастир став уніатським (з 1608 по 1826 рр.). Потім наступив занепад монастиря.

ЖИРИЧІ - Ратнівського району. Перша згадка про село належить до 1565 р. В старих документах село виступає під назвою Жирище [261, 394]. Щодо походження назви, існує дві версії: 1) у списках священників Волинської єпархії значиться Василь Жирицький. Від його прізвища і походить назва села; 2) за переказами старожилів, біля села були болота з острівцями соковитої трави. Сюди з інших місць люди приганяли худобу для випасання, "нагулювати жир". Звідси і назва.

ЖИТАНІ - Володимир-Волинського району. Село виступає в документах під назвами Житани або Житанське село. Першу згадку про Житані натрапляємо у Галицько-Волинському літописі від 1261 р.: "Бурундай пішов до Володимира, а князь Василько разом з ним і, не доходячи до города зупинився ночувати у Житанях" [67, 421].

В основі – ім'я Житан, носій якого, очевидно, був першим поселенцем чи власником двору. Вважають також, що назва села походить від слова – жито, життя.

ЖОВТНЕВЕ - Іваничівського району. Селище волинських шахтарів. Виникло у 1954 р. Названо на честь Жовтневого збройного повстання 1917 р. [ТА. – Жовтневе. - НАВКМ].

ЖОРНИЩЕ - Ківерцівського району. Назва села походить від слова жорна. За свідченнями старожилів, люди у селі жили бідно і не могли стягнути кошти на будівництво вітрового млина. Тому зерно мололи жорнами. Жителів села почали називати жорнищанами. Вперше в письмових документах згадується у 1577 році [ТА. – Жорнище. - НАВКМ].

ЖУРАВИЧІ - Ківерцівського району. Перша згадка про село належить до 1570 р. [ТА. – Журавичі. - НАВКМ]. Село виникло на болотистій місцевості. Перші жителі втікали від нападів ворогів на острівець, де селилось багато журавлів. Тут і виникло поселення. Раніше воно називалось Журавлики. Тепер воно має назву Журавичі.

ЖУРАВНИКИ - Горохівського району. Вперше згадується у 1570 р. Розташоване на обох берегах річки Гнила Липа. Назва села походить від слова "журавель". В актових книгах за 1598 р. є записи, де поряд з іншими селами згадується і с. Журавники [41,

с.94].

ЗАБОРОЛЬ - Луцького району. Перша згадка про село належить до 1489 р. [226, 363]. Назва походить від того, що нібито колись кожний двір був обнесений високим дерев'яним забором. За ревізією Луцького замку 1545 р. Забороль був селом замковим. Був там колись гарний англійський парк і город, закладений відомим ботаніком Міклером, а в ньому палац і каплиця, проєктована архітектором Ітаром з Дубна [261, 410].

ЗАБУЖЖЯ - Любомльського району. В назві відображено напрям руху населення. Люди переходили річку Буг і селилися тут. Поселення їх названо Забужжя, що значить "за Бугом" [ТА. Забужжя. - НАВКМ].

ЗАБОЛОТТЯ - Любомльського району. Село розміщене у типовій поліській околиці, на північ від болота Тенеписько, з якого бере початок річка Прип'ять [ТА. – Забороль.- НАВКМ].

ЗАБОЛОТЦІ - Іваничівського району. Село вперше згадується в історичних документах у II половині XV ст. Назва походить від болотистої місцевості [ТА. – Заболотці. - НАВКМ].

ЗАБРОДИ - Ратнівського району. Старожили називають село Костині. Назва Костині походила від першого поселенця боярина Костянтина з Ратна. Село розміщене над "великими бродами" – Заброди [261, 411].

ЗАВИДІВ - Іваничівського району. Вперше село згадується в історичних документах у 1570 р. [261, 415]. За розповідями старожилів за часів кріпацтва тут росли дрімучі ліси і селяни втікали сюди від жорстоких панів. Селянам-втікачам жилося краще порівняно з селянами-кріпаками довколишніх сіл і вони заздрили втікачам. Звідси і назва - Завидів.

ЗАВІТНЕ - Ківерцівського району. Раніше село називалось Вікентіївка. Назва походить від імені власника села - Вікентія (Вінцента) [ТА. – Завітне. – НАВКМ.].

ЗАЛІСЦІ - Турійського району. Перші відомості про село знаходимо в описі Луцького замку від 1545 р. [ТА. – Залісці. – НАВКМ]. За розповідями старожилів, на галявині великого лісу, подалі від шляхів поселилася сім'я бідних селян, які старалися не виказувати свою присутність. Але одного разу пані, яка проїжджала біля лісу, побачила там димок і виявила поселення. Це поселення пані подарувала своєму племінникові. Село було названо – Залісці.

ЗАЛУХІВ- Ратнівського району. В давнину на місці села було болото Лухово (Глухово). Тут пан надавав ділянки землі селянам. На острівцях серед боліт і виникло Залухово, тепер Залухів [ТА. – Залухів. - НАВКМ].

ЗАМШАНИ - Ратнівського району. В 1628 р. село належало

до ратненського староства і платили від нього 349 флор, 12 грош, провенту (провент - дохід від сільськогосподарської продукції) [ТА. – Замшани. - НАВМК]. Назва села утворилася від слова "мшани", що у поліському діалекті означає болото. Замшани - село, що розміщене за болотом.

ЗАРІЧЧЯ - Володимир-Волинського району. Назва говорить про те, як проходило розселення від м. Володимира-Волинського за річку Лугу. Село Заріччя знаходиться на лівому березі річки Луги [ТА. – Заріччя. - НАВМК].

ЗАТУРЦІ - Локачинського району. Село розміщене над джерелами річки Турії, колись ця місцевість була зайнята лісами та болотами, особливо на півночі. У 1586 р. Затурці належали Василю Гулевичу, землянину волинському [41, арк.396]. Був там у XVI-XVII ст. замок Гулевичів, який пізніше перейшов до Липинських.

ЗГОРАНИ - Любомльського району. Із розповідей старожилів відомо, що під час набігів ворогів село неодноразово горіло, але щоразу відбудовувалось. Звідси і походить назва села [ТА. – Згорани. - НАВМК].

ЗИМНО - Володимир-Волинського району. В історичних документах село виступає під назвами - Зимне, Земно, Зімно. Одне із старовинних сіл Волині, розташоване на обох берегах річки Луги. У Зимному був заснований київським князем Володимиром один із найстародавніших монастирів на Волині, який вперше згадується в "Житии Феодосия Печерского" Нестора [86, 9]. У монастирі нібито близько 1073 р. помер Варлаам, перший ігумен Києво-Печерського монастиря, син знаменитого воеводи часів великого князя Ізяслава Ярославовича - Яна Вишати. Зимне згадується як передмістя Володимира. Перша згадка про Зимне як про село належить до 1450 р., коли великий князь литовський і король польський Казимір III Ягеллончик дав луцькому старості Немирі Рязанову жалувану грамоту на володіння селом [46, с.9].

ЗМІЇНЕЦЬ – Луцького району. Назва села звучала як Змінинець. За народними переказами тут була поштова станція, де змінювали коней [ТА. – Зміїнець. - НАВМК].

ІВАНІВКА - Рожищенського району. З оповідей старожилів відомо, що на місці сучасної Іванівки було місто Янов, яке заснував пан Ян. В його честь воно і було назване. Пізніше місто було спалене і село, що виникло на місці згарища, було назване Янівка, пізніше воно перейменовано на Іванівку [ТА. – Іванівка. - НАВМК].

ІВАНИЧІ - селище Волинської області. В історичних документах вперше село під такою назвою згадується від 1545 р. в описі Володимирського замку [100, 212]. Там зазначається, що

власник села Григорій Іваницький стягував з проїжджих мито по одному грошу із підводи. Назва села походить від прізвища власника [ТА. – Іваничі. - НАВКМ].

КАМІНЬ-КАШИРСЬКИЙ - місто Волинської області. Вперше згадується у 1196 р. [ЛР, 423], коли волинський князь Роман Мстиславович побудував тут фортецю, що дістала назву Кошер або Коширськ. Після перебудови дерев'яного укріплення на кам'яне його почали називати Каменем. Згодом ці назви злилися в одну - Камінь-Каширський. В О.Цинкаловського читаємо, що місто згадується в документах у 1441 р. В акті у 1538 р. перші Сангушки титулували себе "князями Коширськими з Кошера". (Кошера або кошара - це була будівля для худоби, а часом і для війська, особливо при замках). Замок, який був значно перебудований в кінці XVI ст., перед 1915 р. був майже зруйнований. Можна припустити, що Кошерський замок був збудований на місці старого городища, яке захищало Волинь від несподіваних ятвязьких і литовських нападів у XII-XIV ст. [ОЦ, I, 480].

КАРАСИН - Маневицького району. Село знаходиться недалеко від озера. Місцеві жителі виловлювали у ньому рибу. Озеро було багате на карасі, тому і село назвали Карасин [ТА. – Карасин. - НАВКМ].

КАШІВКА - Ковельського району. В історичних документах відомо, що поселення це під назвою Кашгород у 1631 р. [N179, 135] було закладене на місці села Подриж Яковом Кошовським, мечником волинської землі, отримало магдебурзьке право і право проводити 3 ярмарки щорічно. Назва села походить від прізвища його власника [ТА. – Кашівка. - НАВКМ].

КВАСІВ - Горохівського району. З документів відомо, що у II половині XV ст. польський король Казимир II надав право володіти квасівською землею Володимир-Волинському єпископу, а потім король Сигізмунд I актом від 1513 р. схвалив це право і дозволив заснувати єпископу на переданих йому землях містечко з магдебурзьким правом [СУМ, 16].

КІВЕРЦІ - місто Волинської області. В документах згадується під 1583 р. [22, спр.30]. Засноване як залізнична станція, яка виникла під час прокладення у 1870-1873 рр. залізниці Житомир – Ковель – Брест, за 7 км від села Ківерці (нині Прилуцьке). Станція дістала назву Ківерці, а село перейменовано. Назву села виводять із найменування племені тиверці, що жило тут у давні часи [ТА. – Ківерці. - НАВКМ].

КЛЕВЕЦЬК – Турійського району. Згадується в історичних документах у 1537 році, при «розмежуванні судьями маєтків Ковеля та Клевецька, що належать князеві Ковельському, від

маєтків князя Андрія Коширського. 1537 р. 20 грудня. Ковель.» [AS, IV, 102].

КОВЕЛЬ - місто Волинської області. В історичних документах згадується під 1310 р. як село Ковле, власність князя Василя Михайловича Сангушка. Це село разом із іншими поселеннями було подаровано його батькові, князю Михайлу Сангушку королем Олександром в кінці XV ст. У 1518 р. в Бресті король Сигізмунд I дав князю Сангушку грамоту, яка дозволяла йому в селі Ковле заснувати місто на магдебурзькому праві і заселити його поляками, росіянами, євреями і татарами, а також влаштувати ярмарки і торги [44, III, 182-183]. Автор ст. "Уездный город Ковель Волынской губернии і его соборная Воскресенская церковь" в «Волинских епархиальных Ведомостях» (1873 р., N21) священник П. Гапонович подає легенду щодо заснування цього міста. Кажуть, що приводом до дарування городських прав Ковелю стала така обставина: дружина Сигізмунда I - королева Бона, проїжджаючи через місцевість поблизу Ковеля, зазнала великої небезпеки, від якої її врятували жителі цього села. В подяку за це Бона клопоталася, щоб жителям Ковеля були даровані городські права.

Щодо назви міста існує ще така легенда: у селі жив коваль Воля, який скував князеві Данилу чарівного меча. Поблизу кузні коваля Волі виникло поселення, яке одержало назву Ковель.

КОЛКИ - Маневицького району. За народними переказами містечко Колки називалося колись Романовим. Після великої пожежі, яка знищила зовсім це місто, залишилися тут тільки обгорілі кілки від плотів. Від того часу новозаснована оселя почала називатися Колками. Колки згадуються в Актових книгах у 1586 р. [AK, 87].

КОЛОДЕЖІ - Горохівського району. Назва села походить від назви річки Дежа, притоки Стиру, що протікала через село. В кінці XIX ст. річка Дежа висохла, але назву свою вона залишила. (Походить від слова «дежа, діжа» – для замішування тіста) [ТА. – Колодежі. - НАВКМ].

КОЛОДЯЖНЕ - Ковельського району. В центрі села колись були два великі колодязі. Їх вода славилася чудовими смаковими якостями. Проїжджі зупинялися тут, щоб втамувати спрагу. Саме тому поселення назвали Колодяжне. Першу згадку про село знаходимо у Галицько-Волинському літописі під 1240 р.: " І прийшов він (Батий) до города Колодяжна, і поставив дванадцять пороків. Та не міг він розбити стіни і став перемовляти людей. Вони тоді послушали злої ради його, здалися і самі перебиті були." [67, 397].

КОЛОНА - Іваничівського району. Село колись носило назву

Волиця. Зміна назви відбулася у 20-х роках XVII ст. В цьому селі був пан, який продав село, а вірніше виміняв його за десяток породистих собак. Нове село назвали Колона, тому що там стояли військові колони (російські). Волиця стала окремим селом [ТА. – Колона, 1-4. - НАВКМ].

КОЛПИТІВ – Турійського району. Згадується в документах за 1576 р. – «Дарчий запис Марії Козинської на маєток Колпитів, який вона дарує своєму чоловікові Гаврилові Козинському [16, 205].

КОПИЛЛЯ - Маневицького району. Історична згадка про Копилля у 1577 р., коли село належало кн. Марку Сокальському, який платив за нього від 8 димів [44, 96].

КОЗИН - Рожищенського району. Природні умови поблизу цього села були сприятливими для життя та розмноження диких тварин, зокрема кіз. Поміщики полюбляли полювати на кіз. В результаті поселення було названо Козин [ТА. – Козин. - НАВКМ].

КОНОПЕЛЬКА - Локачинського району. Назва села походить від назви річки Конопельки, біля якої воно розміщене [ТА. – Конопелька. - НАВКМ].

КОРИТНИЦЯ - Локачинського району. Існує така версія назви села: Поселення розкинулося на схилах долини, яка своїм виглядом нагадувала корито [ТА. – Коритниця. - НАВКМ].

КОСТЮХНІВКА - Маневицького району. Вперше згадується в історичних документах у 1577 р. [ОЦ, I, 545]. Назва походить від прізвища першого поселенця Костюка. Існує і інша версія назви: землі, які знаходяться на території села, належали польському пану на прізвище Костюшко. Тут же був збудований і його маєток, навколо якого поселялися люди, які потрапляли в залежність. Отже, назва Костюхнівка походить від прізвища власника села.

КОРТЕЛІСИ - Ратнівського району. Перша згадка про село датується 1500 р. [ТА. – Кортеліси. - НАВКМ]. Назва походить з часу шведської війни, коли в ці краї було вислано чоловіка на ім'я Корт. Кару йому призначили за те, що він відстоював інтереси бідних людей. "Розбійника" полюбили усі бідні люди і почали будувати свої хати поблизу його оселі. Так виросло село, яке дістало назву Кортеліси.

КОТІВ - Ківерцівського району. З документів відомо, що село колись належало князеві Костянтину, пізніше перейшло до князя Ілії (1577 р.), з котрого він платив податок від 23 димів на волоках [262, I, 549].

КОШІВ - Луцького району. Час заснування села - XVI-XVII ст. [ТА. – Коршів. - НАВКМ]. Існує дві версії щодо назви села: 1) по сучасній території села Кошів проходили кочівники (кошові козаки). Один з них, на прізвище Кошовський поселився на березі

річки Черногузки і від цього пішла назва села; 2) назва Кошів походить від прізвища пана Кошовського, який жив у селі Ланів і мав маєтки на території села Кошів.

КРАСНОВОЛЯ - Маневицького району. Перші письмові належать до 1832 р. Назва села - слово українського походження, яке означає "гарне, вільне життя". Можна здогадуватися, що свою назву село отримало після запровадження кріпацтва на Україні, згідно з Указом Катерини II у 1783 р. Селяни навколишніх сіл були закріпачені, а жителі Красноволя з тих чи інших причин не потрапили спочатку під кріпосний гніт. Можливо, були державними селянами [ТА. – Красноволя. - НАВКМ].

КРАСНОСТАВ - Володимир-Волинського району. До 1963 року село носило назву Гнійне. В руських літописах за 1152 р. згадується місто Гнойниця у Володимирській землі [ТА. – Кримне. -НАВКМ]. Можна припустити, що це і є Гнійне. Село оточене гарними ставами, на яких любили відпочивати, тому і село перейменували на Красностав.

КРИМНЕ - Старовижівського району. Біля села Кримне знаходилося озеро Кремінь. Очевидно, "кремінь" і "кримне" - слова одного кореня, що походить із часів далекої геологічної доби.

КРИЧЕВИЧІ – Ковельського району. Згадка про село у 1514 р, коли «Сигізмунд підтверджує князю Андрієві Сангушку свою данину – с.Кричевичі» [44, III, 108-109].

КРУШЕНЕЦЬ - Любомльського району. З розповідей старожилів відомо, що село було оточене з усіх сторін лісом, болотами і озерами. Переважну кількість дерев лісу складала крушина. В давнину люди дерли з крушини кору і плели різні речі [ТА. – Крушенець. - НАВКМ]..

КУЛИКОВИЧІ - Маневицького району. Назва походить від слова "кулик" - назви птаха. Цих птахів було багато в даній місцевості і на них дуже любили полювати пани.

КУЛЬЧИН – Турійського району. Згадка в історичних документах у 1508 р. [44, III, 54], і в 1533 р.: «Мася Васківна Вахновича та її чоловік Юхно Вербовицький зрікаються усіх претензій на маєток Кульчин, який князь Сангушко придбав в її брата Якіма. - 1533 р., 20 листопада. Володимир.» [44, III, 448-449].

КУПИЧІВ - Турійського району. Назва походить від слова "купувати". У минулому село було значним торгівельним центром.

КУЧКІВ - Іваничівського району. В історичних документах село виступає під назвою Кучки [8, арк. 6]. Це було кілька хуторів, які потім об'єдналися в село.

ЛАВРІВ - Луцького району. Назва села походить від слова

"лавра". Колись у селі була церква, яку пізніше спалили монголо-татари під час нашестя 1241 р. [ТА. – Лаврів 1-4. - НАВКМ]. Про село Лаврів є згадки в Актових книгах за 1586 р. [АК, 99].

ЛИТОВЕЖ - Іваничівського району. Припускають, що на землях села Литовежа знаходиться городище Всеволожа. Найстарішу згадку про Всеволож знаходимо в "Повісті минулих літ" під 1097 р.: "Коли настала весна, то прийшов Володимир і Василько на Давида. І прибули вони до города Всеволожа, а Давид заперся у Володимирі. Вони оба стали навколо Всеволожа, і взяли город списом, і запалили вогнем. І вибігли люди од вогню, і повелів Василько всіх просікти. І вчинив Василько помсту на людях неповинних, і пролив кров неповинну." Пізніше Всеволож виступає в Іпатіївському літописі як оборонний город на границі Волині. У 1508 р. город згадується під назвою Литовеж [АС, III, 45].

ЛИЩЕ - Луцького району. Перша згадка належить до 1545 р. [100, 453]. Село розташоване біля лісу, в якому росте багато ліщини.

ЛІСОВЕ - Маневицького району. Перша згадка про село належить до 1577 р. Село має таку назву тому, що оточене з усіх боків лісом.

ЛІШНЯ СТАРА - Іваничівського району. Село дуже старе. В літописах згадується як Лісна. У "Винной записи" актів князя Чарторийського за 1555 р. значиться, що князь передає своїй жінці "третью часть имени Литовижа с сёлами Лешней, Осмиловичи ..." Отже, назва Лешня за старим російським правописом писалася після букви Л з буквою "ять", яке читалося як російське "Є" - Лешня /Лесня/. Назва ця походить від слова "лес", тобто "ліс". У 1586 р. село Стара Лішня належало Богушу Луковицькому [АК, арк. 392]. Село було побудоване так, що стріхи торкалися одна одної.

ЛІШНЯ НОВА - Іваничівського району. Розміщене на схід від села Стара Лішня. Село було засновано як колонія в лісі, де був газовий млин. Оселилося там 30 родин з Галичини [ТА. – Нова Лішня. - НАВКМ]..

ЛЕЖНИЦЯ - Іваничівського району. Назву села не слід виводити від сучасного кореня "леж". Старожили навколишніх сіл вживали назву Лазниця (від слова - лазня, рос. – баня). Можливо, в старій частині села, що над річкою, був комплекс панських будівель, в тому числі бровар (про це свідчить назва урочища – Броварське). Не виключено, що над річкою була розташована лазня, а від неї назва у дещо зміненій формі поширилася на близько розташоване поселення [ТА. – Лежниця. - НАВКМ].

ЛОБАЧІВКА - Горохівського району. Вперше згадується в

історичних документах у 1680 р. як містечко Лобачівка, власність князів Четвертинських [Słownik geograficzny, V, 670]

ЛОКАЧІ - селище Волинської області. Розміщене воно у тому місці, де річка Луга розтікається, створюючи болото, калюжі, по давньому - "локи". Отже, локачі – це "болотисті землі". За другою версією, тут у давнину жили ремісники, які виробляли луки. Їх називали лукачами. Від цього згодом і виникла назва селища. Згадку про Локачі знаходимо в Архіві Сангушків у 1529 р. Князь Федір Федорович Четвертинський записує своїй дружині Олені 1000 кіп грошей у своєму замку Локачі та в селах Уймиця і Цевеличі. – 1529 р., 20 серпня, Вільна. [44, III, 350-351].

ЛУКОВИЧІ - Іваничівського району. В документах згадується у 1523 р. [44, III, 256]. Патронім на –ичі від особової назви Лукъ + ов. Семантичним способом цей патронім перейшов у назву населеного пункту.

ЛУДИН - Володимир-Волинського району. Перша писемна згадка належить до 1570 р. [100, 163].

ЛУКІВ - Турійського району. До 1946 р. містечко називалося Маціїв. Вперше в історичних документах згадується як село Лукове. Ця назва походить від того, що місце, де воно знаходиться - це відкрита рівнина - луки. Село Луково входило до складу Хелмської землі і належало православним князям Матвіївським, які швидко ополячилися і окатоличилися і почали називатися Мацейовськими. У 1577 р. вони домоглися від польського короля Сигізмунда Августа грамоти, за якою дозволялося перейменувати село Лукове в містечко Маціїв [Słownik geograficzny, V, 883]. У 1946 р. Маціїв було перейменовано у Луків.

ЛУЦЬК - знаходиться на річці Стир. Вперше згадується у "Повісті минулих літ" у 1085 р. як Лучеськ Великий на Стиру: "Ярополк, оставивши матір свою і дружину свою (військо) у Луцьку, сам утік в ляхи. Коли ж Володимир прийшов до Луцька, лучани здалися" [67, 125]. Його мешканцями були дуліби або лучани від останнього слова дехто і виводить назву міста І.І.Срезневський пов'язує її з ландшафтом і пояснює словом "лука" - коліно, вигин. Таку луку тут має річка Стир.

ЛЮБЕШІВ – перша згадка у Литовській метриці під 1484 р. [100, 456]. За легендою, назва міста Любешів походить від власного імені Любаш [ТА. – Любешів. - НАВКМ].

ЛЮБОМЛЬ - місто Волинської області. Перша згадка належить до 1287 р. [67, 437]. В основі назви міста лежить корінь "люб". За переказами, назва походить від того, що тут було миле місце полювання галицько-волинських князів. Її пов'язують ще з князем Володимиром Васильковичем, який помер у цьому місті. У Галицько-Волинському літописі читаємо, що це було улюблене

місто князя.

ЛЮБОХИНИ - Старовижівського району. За розповідями старожилів, село одержало таку назву за часів монголо-татарського нашествия. Любохيني - дослівно "любє місце хана". Ще й зараз одна з вулиць носить назву – Хані [ТА. - Любохини. - НАВКМ].

ЛЮБ'ЯЗЬ - Любешівського району. Час заснування села – 1366 р. Щодо назви села існує дві версії: 1) спочатку було озеро, яке мало назву Люб'яж, на його березі виникло село; 2) за переказами, село спочатку належало пану Яну Дольському, за іменем якого і названо сусіднє село Дольськ. У пана була дочка Люба. На її честь і названо село Люб'язь [ТА. – Люб'язь. - НАВКМ].

ЛЮБЧЕ - Рожищенського району. Назва села походить від імені одного з родичів князя Любарта, якому було подаровано це село. Точних відомостей про заснування села немає, але судячи із суфікса –че, час заснування поселення сягає часів Київської Русі.

ЛЮБИТІВ - Ковельського району. Перша письмова згадка про Любитів належить до середини XVI ст. [100, 353]. В описі луцького замку за 1545 р. зазначається, що селом Любитовом володів Білостоцький: воно дане його предкові за князя Семена, старости Луцького. пізніше маєток став власністю сина В.Білостоцького - Михайла.

МАНЕВИЧІ - селище Волинської області. Виникло як залізнична станція. В.Ф.Покальчук вбачає у цій назві німецький корінь "munn", що означає - васал, землевласник, підлеглий магнатів. Поселення, будучи у підданні такого васала, спочатку називалося Манев, а згодом Маневичі [ТА. – Маневичі. - НАВКМ].

МАР'ЯНІВКА - Горохівського району. На початку XX ст. тут була колонія, яка носила назву Мусін. У 1921 р. колонія Мусін була перейменована на честь власника села – Мар'янівка [ТА. – Мар'янівка. - НАВКМ].

МАЯКИ - Луцького району. До травня 1953 р. село мало назву Княгинінок. В історичних документах Княгинінок згадується у XII ст., коли його населення виконувало повинності на користь луцького князя і княгині. У 1953 р. село перейменовано в Маяки на честь артілі Маяк [ТА. – Маяки. - НАВКМ].

МИЗОВЕ - Старовижівського району. В історичних документах село під назвою Мизова Кошерської волості вперше згадується в подільчому листі від 11 серпня 1502 р. [AS, III, 40], в якому, за дорученням короля, намісник Кременецький Юрій Леонтович, ключник Богдан Гоцький і хорунжий Івашко Янчинський провели поділ маєтку між князем Андрієм Сангушком і княгинею Анною, дружиною брата його Михайла.

Назва Мизів походить від стародавнього Низів, бо тут низька місцевість, порівнюючи з м. Вижва, себто місцевістю вищою.

МИЛУШІ - Луцького району. Село згадується вперше в історичних документах у 1446 р. Князь Лев Свидригайло надав його своєму слугі Ходкові [44, III, 4].

МИЛЯТИН - Іваничівського району. Милятин - прикметникова форма імені Милята, який, можливо, був засновником колишнього невеликого міста-городища. Існує інша версія - назва Милятин походить від миловарної кустарної мануфактури. Вперше згадується у 1570 р. [ТА. – Милятин. - НАВКМ].

МИЛЯНОВИЧІ - Турійського району. В історичних документах згадується у 1511 р. [AS, III, 90]. Найбільший розвиток Миляновичів припадає на XVI ст., коли село було власністю князів Сангушків, а в 1564 р. перейшло до Андрія Курбського. Люстрація з 1616 р. подає, що м. Миляновичі із с. Ольшаницею було надано 36 волоків землі. Привілей 1646 р. запроваджує в Миляновичах торги і ярмарки, а у 1664 р. почався господарський занепад міста.

МИШІВ - Іваничівського району. Вперше згадується у документах в 1510 р. [ТА. – Мишів. - НАВКМ]. На території села є урочище Михайлка, де за переказами старожилів колись було городище Михайлівка. Назва походить від імені власника села.

МІЖЛІСНЯ - Володимир-Волинського району. Назва села пов'язана з лісами, які оточують село. До 60-х р. воно мало назву Владиславівка. Старожили пов'язують цю назву з іменем польського поміщика Владислава, який володів селом та іншими територіями [ТА. – Міжлісся. - НАВКМ].

МОВНИКИ - Іваничівського району. У "Виновной записи актов князя Чарторийського" за 1555 р. [100, 243] зазначається, що князь передає своїй жінці Молников двор. Двор Молников - значить, що власником двору був молник (очевидно – мельник). Це підтверджують такі два джерела: 1) Копія напису на старій культовій книзі; 2) Напис на пам'ятнику, висіченому із суцільного каменю, датований 1583 р. [ТА. – Мовники. - НАВКМ].

МОКРЕЦЬ - Турійського району. Існує дві версії щодо назви села: 1) Назва села походить від болотистої місцевості, де розташоване село (мокра місцина); 2) Назва походить від назви трави - "мокрець". Її багато росте у західній околиці села. Згадка про село в актових книгах за 1583 р. [АК, арк.194].

МЕРВА - Горохівського району. Перша згадка датується 1545 р. [100, 208]. Назва села, за легендою, походить від слова "мерва", що значить м'ята солома. Перший житель поселення побудував собі хату, не дерев'яну, хоча навкруги росли ліси, а з м'ятої

соломи.

МУКОШИН - Любешівського району. Щодо назви села існує дві версії. 1) На р. Прип'ять, що протікає поблизу села, місцевий поміщик мав водяного млина. Від слова «мука» і походить назва села; 2) Назва походить від слова "мука", "мучитись" (важке життя селян) [ТА. – Мукошин - НАВКМ].

НАБРУСКА - Маневицького району. Назва походить від того, що село виникло у дрімучому лісі, який був багатий на гриби, ягоди. Особливо було багато ягід брусниці. Село знаходиться "на брусницях" - звідси і назва села.

НАВІЗ - Рожищенського району. Вперше село згадується у 1577 р. [100, 637]. Назва села походить від того, що на незаселену територію були перевезені люди - переселенці.

НЕБІЖКА - Ківерцівського району. В історичних документах село вперше згадується у 1883 р. [ТА. – Небіжка. - НАВКМ]. За розповідями старожилів, на території села був розміщений маєток не дуже багатих панів Корецьких. Пан помер, а його дружину, яка теж незабаром померла, називали небогою. Звідси і пішла назва села.

НЕВІР - Любешівського району. Перша згадка про село належить до XIV ст. [ТА. – Невір. - НАВКМ]. Існує кілька легенд щодо назви села : під час монголо-татарського нашествия один житель села виявився зрадником і привів у село ворогів, які знищили всіх його жителів. Люди назвали ворогів невірами, тобто не їх віри. За другою легендою, навкруг села були дрімучі ліси і сюди висилали непокірних, вільнодумних кріпаків, це було місце для непокірних.

НЕСВІЧ - Луцького району. Час заснування села - початок XVI ст. Згадка про нього є в Актових книгах за 1586 р. [АК, арк.248]. Назва села походить від словосполучення "не свідч". Під час суду між паном і селянами за землю ходив глашатай, який закликав, щоб селяни не свідчили проти пана. Від цього і пішла назва села.

НЕСУХОЇЖІ – містечко Ковельського повіту. Вперше згадується в документах під 1531 р. [44, III, 391]. В роки німецької окупації знищено фашистськими загарбниками. З 1946 р. не значиться у довідниках адміністративно-територіального поділу Волині [ТА. – Несухойжі. - НАВКМ].

НИЗКИНИЧІ - Іваничівського району. Село згадується у 1523 р. , коли воно належало Тихону Киселю [44, III, 256]. За переказами старожилів, село постало з двох об'єднаних сіл Низкинич і Коневич. У XVII ст. р. Низкиничі належало воєводі Київському і Брацлавському Адаму Киселю. У Низкиничях Киселі побудували дерев'яний замок. На старому замковищі у 1643 р.

Адам Кисіль спорудив кам'яну церкву і дерев'яний монастир. Назва Низкиничі походить від типу ландшафту. Село розташоване у долині, яка знаходиться дещо нижче від оточуючої місцевості (низина – Низкиничі) [ОЦ, II, 141].

НОВОВОЛИНСЬК - місто Волинської області. Засноване селище Нововолинськ у 1951 р. у зв'язку з розвитком Львівсько-Волинського вугільного басейну. У 1957 р. вісім шахтарських селищ злилися в одне місто, яке назвали Нововолинськ, що символізувало собою Нову Волинь [90, 563].

НУЙНО - Камінь-Каширського району. Найстаріша згадка про село належить до 1463 р. як власності князів Сангушків під назвою Нуйно [44, III, 19, 40].

ОВАДНО - Володимир-Волинського району. Час виникнення невідомий, але про нього вже є згадки в історичних документах XVI ст., коли Овадно було власністю пана Зайчинського [ТА. – Овадно. - НАВКМ].

ОДЕРАДИ – Ківерцівського району. Згадку про село знаходимо в документах за 1529 р., коли Сигізмунд I присуджує князеві Петрові Михайловичу Остерицькому дві частини маєтків Дерні, Водерада...» [67, III, 343-344].

ОЗДЕНІЖ - Рожищенського району. У 1577 р. село під назвою Зденіж належало волинському землянину Івану Чапличу, який платив за село податок. А в 1583 р. село в документах виступає під назвою Даниж. Давні назви – Деніж, Зденіж (ніж, за м. Корзонюком, - дбайливість, старання) [ТА. – Озденіж. - НАВКМ].

ОЗЕРО - Ківерцівського району. Вперше згадується у 1577 р. під назвою Воля Озерська [ТА. – Озеро. - НАВКМ]. У XIX ст. відоме під назвою Єзьорко, Єзьори, Озерці. У селі є гарне озеро - місце для відпочинку.

ОЗЕРЦІ - Горохівського району. У давнину на території села було 10 невеликих озер. Зараз від них залишилося тільки три. Ці озера і спричинили назву села [ТА. – Озерці. - НАВКМ].

ОЗЕРЯНИ - Турійського району. Село розміщене над кількома невеликими озерами, на місцевості низькій і заболоченій [ТА. – Озеряни. - НАВКМ].

ОКОНСЬК - Маневицького району. В документах виступає під назвою Кукольська Воля, Вікно, Оконська. В цьому селі в низині, оточеній навколо горбками, вимитими до крейдяного покладу, знаходиться велике джерело, так зване "Око" або "Вікно", навколо нього охоронні земляні вали [ТА. – Оконськ. - НАВКМ].

ОЛИКА - Ківерцівського району. Назва Олика походить від назви річки, яка зараз носить назву Путилівка. В літописах

збереглося старе ім'я цієї річки - Оличь. В Іпатіївському літописі під 1149 роком читаємо, що під час княжих міжусобиць кн. Ізяслав Мстиславович звернувся за допомогою до свого стрия Вячесла і знайшов собі союзника в польському королі Болеславі. "... і тоді рушили вони полками своїми красиво од Луцька і, пішовши, стали коло города Чемерина на річці Оличі" [67, 227]. Згадується Олика в грамоті великого князя Льва Свидригайла у 1433 р., коли він надав Олику своєму прихильнику Ленькові Зарубичеві. У XVI ст. Олика належала до князів Чарторийських, а пізніше перейшла до литовського княжого роду Радзивілів, один з яких – Микола у 1564р. збудував тут замок. Містечко отримало магдебурзьке право.

ОМЕЛЬНЕ – Ківерцівського району. Назва походить від роду рослин. 15 жовтня 1956 р. село було перейменоване в Макаревичі [26, 241] на честь комуніста-підпільника Д.З.Макаревича, який у 1935 р. організував у Колках першотравневу демонстрацію [90, 532]. У 1997 р. селу повернуто стару назву.

ПАВЛІВКА - Іваничівського району. До Другої світової війни Павлівка була передмістям містечка Порицьк. Під час війни Порицьк був зруйнований і у 1951 році його було об'єднано з Павлівкою в один населений пункт. Перша писемна згадка про Порицьк належить до 1407 року, коли великий князь литовський Вітовт дав жалувану грамоту Іллі Вячковському на володіння містечком з усім добром за його вірну службу [Słownik geograficzny, t.8, s.832]. Порицьк залишався в родині Вячковських до 1500 року. Олександр Порицький виборив для містечка у 1557 р. привілей, за яким воно звільнялося від сплати всіляких мит та податків. У Порицьку 28 серпня 1765 року народився Тадеуш Чацький - учений і громадський діяч у галузі освіти, один із засновників Кременецького ліцею. Був у Порицьку за часів Тадеуша Чацького чудовий парк, закладений садівником-іноземцем, а також велика бібліотека, де нараховувалось близько 6 тис. книг. Крім того, в ній було багато стародруків, великі колекції грамот, карт, а також старожитностей, у т.ч. особисті речі Богдана Хмельницького. Після смерті Чацького бібліотека була передана до м.Пулави (Польща) за 15000 червонних злотих. У 1951 р. Порицьк було об'єднано з Павлівкою в один населений пункт - Павлівку. Назва походить від імені власника передмістя - Павла.

ПАРИДУБИ – Старовижівського району. В історичних документах назва фіксується з початку XVI ст. Паридубы (1511) [44, III, 90], вираз «крестьяне порыдубские» (1575). В «Географічному Словнику Царства Польського» – Poguduby. Топонім Паридуби, очевидно, з множинною формою від

незасвідченого у відомих нам джерелах антропоніма Паридуб, співвідносного з такими особовими назвами як Ломидуб, Вернидуб, де перший компонент – форма 2-ої особи однини наказового способу перехідного дієслова, в другий – іменник, що виражає об'єкт, на який переходить дія.

ПЕРЕСПА - Рожищенського району. Назва села походить від назви земляного укріплення - "переспи". У писемних джерелах згадується в середині XVII ст. [100, 621].

ПЕТРОВЕ – Іваничівського району. Стара назва села – Цуцнів. Уперше згадується в історичних документах під 1376 роком, коли князь Юрій Холмський дарує церкві пресвятої Богоматері у Холмі села Стрижово, Сліпче, Космово і Цуцнево [176, 53]. У 1958 році село перейменовано на Петрове [13, 174] на честь Петрова Василя Васильовича, заступника політрука 7-ої прикордонної застави 90-го Володимир-Волинського загону, який загинув 22 червня 1941 року, захищаючи кордони СРСР від німецько-фашистських загарбників.

ПІДБЕРЕЗЗЯ - Горохівського району. Перша згадка про село належить до 1629 р. [100, 209]. В селі тоді належало єпископу Луцькому "3 халупи боярські". Назва зумовлена тим, що село знаходиться серед лісів, де росте багато берези.

ПІДГАЙЦІ - Луцького району. У літописах згадується Гай – княжа резиденція [67, 411], на правому березі Стиру. Вважають, що це і є село Підгайці. Перша згадка про Підгайці в історичних документах у 1526 р. Назва походить від того, що село було розміщене серед лісів.

ПІДДУБЦІ - Луцького району. Назва села пов'язана із тим, що воно знаходилось серед дубових лісів [ТА. – Піддубці. - НАВКМ].

ПІСОЧНЕ - Ковельського району. Перша згадка в історичних документах належить до XVI ст. [ТА. – Пісочне. - НАВКМ]. Існує дві гіпотези, щодо походження назви села. Перша - припускає, що назва походить від типу ґрунтів, на яких розміщене село - піщаних. Друга гіпотеза твердить, що раніше селом володів землевласник Пісоцький.

ПОРОМІВ - Іваничівського району. За переказами старожилів, недалеко від села знаходився паром, з допомогою якого люди переправлялися через річку Буг. Перша згадка про село належить до 1527 р. [100, 243].

ПОВОРСЬК - Ковельського району. Село було власністю жорстокого польського пана Повурського. Назва села трансформувалася в Повурськ. У 1939 р. зроблено неточний переклад з польської мови і село почали називати Поворськ. Перша згадка в історичних документах належить до 1498 р. [100,

361].

ПОГУЛЯНКА - Любешівського району. Село мало дві назви: Поломи і Погулянка. Назва Поломи походила від полomanого бурею лісу. Друга назва – Погулянка - за народними переказами, походить від того, що поміщики любили прогулюватися в полomanому лісі. Пізніше в полomanому лісі почали оселятися люди з Великої Глуші [ТА. – П гулянка. - НАВКМ].

ПРИВІТНЕ - Локачинського району. Стара назва села - Свинюхи. Колись, за переказами старожилів, на території села було невелике містечко з базаром, де продавали худобу, переважно свиней. Містечко дістало назву Свинюхи. Крім того, недалеко від села протікає річка Свинорейка. Перша згадка про Свинюхи у літописі за 1157 рік, коли оповідається про похід князя Юрія і Ярослава на Володимир [67, 269]. В історичних документах с.Свинюхи згадується в 1512 році у «Привілеї писареві Михайлу Васильовичу на с.Свинухи у Володимирському повіті» [АЮЗР, 8/IV, 221-223]. В 1964 році село перейменоване у Привітне.

ПУЛЬМО – Шацького району. Назва села відображає стан заболоченості навколишніх земель. *Пульмо* означає болото [137, 438].

П'ЯТИДНІ - Володимир-Волинського району. Перша згадка про це село знаходиться в Іпатіївському літописі під 1259 р. Тут зупинявся під час свого походу на Південно-Західну Русь монголо-татарський хан. На його вимогу були зруйновані фортеці в багатьох місцях [67, 421]. У 1547 р. село належало Володимирській єпископській кафедрі. Легенда розповідає, що назва села пішла від того, що на п'ятий день кожного місяця від великого князя київського приїжджав гонець. Інколи він добирався до Володимира вночі, а оскільки ворота вночі нікому не відкривали, то гонець змушений був зупинитись в поселенні недалеко від міста. Згодом це поселення дістало назву П'ятидні [ТА. – П'ятидні. - НАВКМ].

П'ЯТИКОРИ – Локачинського району. Село згадується в історичних документах у 1570 р. під назвою П'ятикорів – «передача застави на церковний маєток П'ятикорів від Івана Семеновича Петрові Киселю Дорогиницькому. 1570 р. 17 квітня. Володимир.» [226, 94].

РАДОВИЧИ – Іваничівського району. Версія назви: Рад – жвавий, діяльний, готовий – давнє слов'янське ім'я. Село заснували потомки Рада. Село згадується в актових книгах за 1570 р. – «Продажний запис Тихна Радовицького та Катерини Славської на маєток Радовичи, проданий пану Краєвському» [226, 96].

РАТНІВ - Луцького району. В історичних джерелах Ратнів уперше згадується у 1577 р. [ТА. – Ратнів. - НАВКМ], коли він

належав феодалу Я.Загоровському. Існує легенда, що Ратнів виник на місці колишнього городища Судомира. Під час монголо-татарської навали жителі Судомира стійко захищали город від ворогів. Містечко було знищене, але пам'ять про героїзм ратників жива у народі.

РАТНЕ - смт. Волинської області. Вперше згадується наприкінці XII ст. [81, 210]. Це був укріплений город над такою важливою торговою артерією як річка Прип'ять, а також Ратне було прикордонним містом Галицько-Волинського князівства. Тут постійно перебували князівські війська, рать. Звідси і назва міста. Також згадку про Ратне знаходимо в Архіві князів Сангушків за 1512 р. [AS, III, 97].

РИКОВИЧІ - Іваничівського району. Назва села походить від прізвища власника села пана Гриковицького. Село мало назву Гриковичі. Старожили і тепер вимовляють назву на старий лад. А з часом буква "Г" відпала у зв'язку з утрудненою вимовою і село почали називати Риковичі [ТА. – Риковичі. - НАВКМ].

РІВНЕ - Любомльського району. Перша згадка про село належить до 1654 р. [100, 515]. Назва села походить від того, що воно розміщене на рівнині.

РОЖИЩЕ - смт. Волинської області. Перша згадка про село належить до 1377 р. [100, 603]. За переказами, на місці села шуміли ліси, де водилися тури. Під час забудови викопали великий ріг - рожище. За іншою версією, яка є більш вірогідною, коренем назви є "рож" - жито. Отже, рожище - це "житнище" [ТА. – Рожище 1-6 - НАВКМ].

РУДА – РУДКА – РУДНЯ – РУДНИКИ - на Волині є одинадцять сіл із такими назвами. Це пояснюється тим, що у цих місцях знаходилися поклади залізної руди. Руду цю видобували у різні історичних періоди. Залізна руда, яка виступає на Волині, є екзогенною, тобто поверхового походження. Траплялася вона у великих родовищах на болотах, на дні річок і озер. Видобуту руду перед процесом випалювання у невеликих печах - домницях або димарках висушували, перемелювали і відсівали. У процесі виплавки важкі частинки металу обсувалися у вигляді порової маси, яка звалась крицею, і являла собою нерегулярні брили, покриті шлаком. Для процесу витоплювання потрібна була температура 1400-1540^oC. Для прискорення процесу плавлення і підвищення температури до димниці вгнітали міхами повітря, особливо під час видобування сталі. На Волині з найдавніших часів використовували місцеві лімонітні (болотяні) руди і витоплювали з них як залізо, так і сталь. Залізний промисел на Волині досягнув великого розвитку у період Галицько-Волинського князівства і в XV- XVII ст. Не втратив він свого

значення і пізніше, бо ще у ХІХ ст. існували Рудні, як села, так і урочища, де з місцевої руди виробляли не тільки наральники, ножі, сокири, а й сільськогосподарські машини, хрести, цвяхи [ТА. – Руда, 1-6. - НАВКМ].

САДІВ - Луцького району. Вперше в історичних документах згадується у 1284 р., коли володимирський князь Володимир Васильович записує Садів жінці своїй разом з Сомином [ЛР, 439].

САМАРИ – Ратнівського району. Згадки про село у 1500, 1565 рр. [ТА. – Самари. - НАВКМ]. Першим поселенцем був рибалка. Рибалки ловили в озері великих сомів і продавали їх в навколишні міста і села. Рибалок називали «сомарі», а потім і поселення стали іменувати так. Пізніше назва трансформувалася в Самари.

САМОВОЛЯ - Іваничівського району. Згадується у 1583 р., коли село належало до містечка Порицьк кн. Олександра Порицького [ТА. – Самоволя. - НАВКМ]. За переказами старожилів, назва походить від того, що у давнину сюди тікали селяни, рятуючись від панського гніву.

САМІЙЛИЧІ - Шацького району. Існує така версія назви села: Колись у цих краях був перегінщик худоби Самійло. Він переганяв худобу по битому шляху від Любомля до Шацька. Через деякий час він оселився на височині, яка була оточена болотами. В Самійла було три сини, які теж поселилися тут. Так було покладено початок новому поселенню [ТА. – Самійличі. - НАВКМ].

САРНІВКА - Луцького району. До 1950 р. село мало назву Литва. Вперше згадується в історичних документах під 1570 р. [ТА. – Сарнівка. - НАВКМ]. Село було власністю князя Віктора Вербицького - єпископа Луцького і Берестейського. Назва села походить від поселення тут литовців ще у князівські часи. Нова назва - від назви річки Серна, що протікає біля села, - притоки Стиру.

СВІТЯЗЬ - Шацького району. Назва села походить від назви озера [ТА. – Світязь. - НАВКМ].

СЕДЛИЩЕ - Старовижівського району. Перша згадка про належить до 1570 р. [100, 650]. Назва села походить від слова "селитися". У ХVІ ст. село офіційно носило назву Селище.

СЕНКЕВИЧІВКА - Горохівського району. В кінці ХVІІІ - на початку ХІХ ст. село належало графу Сенкевичу, який наляканий розмахом народних повстань, виїхав у Польщу. На місці його маєтку почали селитися колоністи з села Губин, які ставили "будки" - тимчасові житла. Село стали називати Будки Губинські. У 1924 р. село знову отримало свою стару назву – Сенкевичівка [100, 198].

СЕРЕХОВИЧІ - Старовижівського району. Назва села походить від назви озера Серах, на березі якого воно розташоване. Перші згадки в історичних документах належать до початку XVI ст., коли село перебувало під владою Литовського князівства [ТА. – Сереховичі. - НАВКМ].

СЕРХІВ - Маневицького району. Час заснування села - XVI ст. Село знаходиться серед хвойних лісів. Від слів "серед хвій" і походить назва Серхів [ТА. – Серхів. - НАВКМ].

СКРИГОВЕ - Горохівського району. Щодо назви села існує така легенда. Під час нападу монголо-татарів жителі села вчинили відчайдушний опір ворогам. Але багато жителів було взято у полон і загарбники відрубали їм голови (скрили голови) [240, 4].

СКОБЕЛКА - Горохівського району. Вперше згадується в історичних документах у 1629 р. [100, 210]. Село відоме під назвою Старий Горохів або Горохів- село. Воно належало князю Сангушку. Нова назва - Скобелка вказує на характер занять жителів села, вони займалися виготовленням скоб'яних товарів [ТА. – Скобелка, 1-4. - НАВКМ].

СМІДИН - Старовижівського району. Згадується як Смідинська волость в кінці XIII ст., а також в документах у 1508 р., коли село Смідин належало до князів Сангушків, а волость Смідинська до володимирського замку [179, 413]. Існує така версія назви села: нібито під час господарювання польських королів село було місцем заслання злочинців, які добували тут мідну руду. Назва Смідин походить від слова *мідь*. Але в документах не знаходимо відомостей ні про те, що це село було колись місцем заслання, ні про те, що тут добували мідь [ТА. – Смідин. - НАВКМ].

СМОЛИЧІВ - Луцького району. Вперше згадується в історичних документах у 1567 р. [ТА. – Смоличів. - НАВКМ]. Назва походить від галузі господарства. Навколо села був сосновий ліс і місцеві жителі заготовляли смолу.

СОКІЛ - Рожищенського району. З розповідей старожилів дізнаємося, що на місці села був ліс, на деревах гніздилися соколи. Перші поселенці селилися коло тих гнізд [ТА. – Сокіл. - НАВКМ].

СОМИН – Турійського району. Село під такою назвою вперше згадується у Заповіті князя Володимира за 1284 р. [ЛР, 439], в документах 1520 р. «Богдан Львович Боговитинович продає князю Василеві Михайловичу Сангушку Ковельському своє село Сомин за 450 кіп литовських грошей. 1520 р. 1 липня.» [44, III, 198-199].

СОСНИНА - Іваничівського району. Село колись мало назву Бискупичі Шляхетські. В документах відоме з 1557 року, коли

владика Феодосій вносить за Бискупичі грошовий податок [ОЦ, I, 108]. У 1781 р. на кошти поміщика Івана Харевського в селі збудована церква св. Параскевії. У ХІХ ст. Бискупичі належали родині Чацьких і Крушельницьких. Назва Бискупичі свідчить про те, що село було власністю католицького монастиря. У 1913 р. на честь народження в родині царя Миколи ІІ сина Олексія село було перейменоване в Алексіївку. Назва ця довго не втрималася. У 1946 р. село ще раз було перейменоване на Соснину, тому що біля села росте сосновий ліс.

СТАРОВОЙТОВЕ - Любомльського району. Стара назва села - Вовчий Перевіз. Існує легенда щодо походження старої назви. Поселився тут селянин на ім'я Вовк, він перевозив човном через річку Буг людей, за що одержував плату і, розбагатівши, заснував разом з дружиною і дочкою поселення, яке згодом назвали Вовчим Перевозом. Село було перейменоване в роки Радянської влади на честь Старовойтова Петра Карповича, старшого лейтенанта, командира 8-ої прикордонної застави Любомльського прикордонного округу, який загинув 23 червня 1941 року при захисті кордонів СРСР [15, 115].

СТАРОСІЛЛЯ - Іваничівського району. Стара назва села - Ляхів. Згадується Ляхів у історичних документах під 1545 р. [ОЦ, ІІІ, 43], коли воно було власністю Семена Ляхівського. Від прізвища власника і походить назва села. У 60-х рр. село перейменоване на Старосілля, що означає "старе поселення".

СТАРА ГУТА - Старовижівського району. "Гута" у перекладі з польської мови означає складувний завод, який у давнину знаходився на території села [ТА. – Стара Гута. - НАВКМ].

СТАРІЙ ЗАГОРІВ - Локачинського району. Вперше згадується в історичних документах у 1569 р. [100, 402]. Село належало пану Загорівському, від імені якого і походить назва села.

СТАРІЙ ЧОРТОРИЙСЬК - Маневицького району. Перша письмова згадка датується 1100 р. Село належало князю Чарторийському [67, 155].

СТАРІЙ ПОРИЦЬК – Іваничівського району. Згадується у дарчій грамоті князя Вітовта своєму слугі Іллі Вячковському «за его верную службу» в 1407 р.: «Порыцко и другое Порыцко». Під 1450 р. зафіксована форма Порыцькь, у пізнішому польському джерелі – Rogusk. Топонім Порыцьк може бути осмислений як префіксально-суфіксальне утворення від основи *ріка* (Село розміщене на правому березі ріки Луги) і відновлений у формі Порѣческь. Подібна топонімічна модель є дуже давньою, порівняйте літописне Зарѣческ 1150 р. (сучасне с. Заріцьк Рівненської області).

СУДЧЕ - Любешівського району. У письмових джерелах вперше згадується в 1278 р. [ТА. –Судче. - НАВКМ]. Про глибоку архаїку словотвірної моделі свідчить суфікс –че.

ТАРАСОВО - Луцького району. Село виникло в 1980 р. [34, 443] в честь Тарасова Петра Михайловича, який народився у с.Коменозірка Тамбовської області, заступника командира батальйону 340 стрілецького полку 121 гвардійської дивізії, який 2 березня 1944 р. під час бою за визволення села Милуші Луцького району повторив подвиг Олександра Матросова.

ТЕЛЬЧІ - Маневицького району. Перша згадка належить до 1543 р. [ТА. – Тельчі. - НАВКМ]. Поселенці, які проживали в Остинці, йшли за течією по березі річки, яка впадає в Стир. Цю річку назвали Тече. Поселення, яке увесь час збільшувалося почали називати Тельчі, що означало, ніби воно продовжується вперед, тече.

ТЕРЕМНО - Луцького району. Назва походить від мальовничих дерев'яних будиночків "теремків" панського маєтку, які розташувалися на березі ставка, утвореного заплавою річки Сапалаївки. Вперше згадується у XV ст. [ТА. –Теремно. - НАВКМ]. Рішенням Верховної ради УРСР від 17 березня 1960 р. село Теремне включено в смугу міста луцька.

ТИШКОВИЧІ – Іваничівського району. Перша згадка про село в «Архіві Сангушків». «Володимирський та берестейський владика Йона підтверджує князеві Василеві Михайловичу Сангушку обмін маєтку Тишковичі на церковний маєток Седмарги. – 1521 р. 20 вересня. Володимир.» [44, III, 210-211].

ТОБОЛИ - Камінь-Каширського району. Можна припустити, що назва Тоболи походить від типу місцевості. Тоболи – простір між озерами і ріками, глухити лісами; низькі болотисті місця, доступні тільки взимку[137, 539].

ТОРЧИН - Луцького району. Вперше згадується в Іпатіївському літописі під 1231 р. [67, 389]. 10 липня 1540 р. Торчин отримав магдебурзьке право і статус міста [44, 40]. Дослідники пов'язують назву з торками - кочовими тюркськими племенами. Дехто виводить її від прізвища першого поселенця Торчак - старшого конюха луцького князя.

ТРОСТЯНЕЦЬ - Ківерцівського району. З розповідей старожилів, село колись знаходилось недалеко від озера, яке було заросле густим очеретом. В історичній літературі вперше згадується у 1593 р. [100, 289].

ТРОЯНІВКА - Маневицького району. За переказами старожилів, назва села походить від імені засновника села [ТА. – Троянівка. - НАВКМ].

ТРУБКИ - Іваничівського району. Назва села походить від

того, що колись на цій території відбулася велика битва. Російські війська перемогли. Оркестр російських військ довго трубив перемогу на трубах [ТА. – Трубки. - НАВКМ].

ТУМИН – Локачинського району. Перша згадка у 1545 р.: Tumín. Ойконіми на –ин утворювалися, як правило, від відповідних антропонімів чоловічого роду на –а. Основою могло бути прізвисько Тума, в українській мові тума – «людина, що походить від помісі татарської та «руської» крові, а можливо, лише така, що народилася в Криму»; «ненадійний, підступний, зрадник», «несповна розуму», «похмура, мовчазна людина». Це слово побутує і зараз у деяких волинських селах, пор. Вираз «Ой покинь, сину, дівчину любити – тума зведе з ума» – в одному з варіантів пісні «Ой п'є чумак, п'є». [Давидюк В. Про що не розкажуть легенди //Нове життя. –1990. – 14 лютого.].

ТУРІЙСЬК - смт. Волинської області. Лежить на обох берегах річки Турії. За переказами, назва річки пов'язується із словом тур (назва тварини). Розповідають, що турів водилося у тутешніх лісах багато. Турійськ уперше згадується Іпатіївському літописі під 1097 р., коли під час облоги Давида Ігоревича у Володимирі князями Васильком і Володарем, які осліпили кн. Василька, Лазар і Василь втекли до Турійська [67, 152]. У 1205 р. Турійськ згадується в Галицько-Волинському літописі. «Згадки про двор Турейськ» є в Архіві князів Сангушків під 1446 р. [44, III, 4,56].

УГРИНІВ - Горохівського району. Назва села, очевидно, походить від слова "угрин" - угорець. Мабуть, якийсь угорець заснував село. Вперше в історичних документах згадується під 1489 р. під назвою Угриново [ТА. – Угринів. - НАВКМ]. В цьому ж документі є згадка і про тодішню власницю села пані Угриновську. У документах за 1557 р. село Угринів згадується як власність Януша Угриновського [АК, арк.582].

УЛЯНИКИ - Рожищенського району. Назва походить від імені дружини власника села Іванчуцького - Уляни.

УСТИЛУГ - Володимир-Волинського району. Вперше згадується в літописах у 1150 р., коли великий князь київський Ізяслав Мстиславович послав в Устилуг "на покорм" своїх союзників-угорців [67, 235]. Місто розташоване над Бугом, при усті (гирлі) річки Луги, звідси і його назва. У XI-XIII ст., коли Устилуг належав до Волинського князівства Галицько-Волинської держави часів Данила і Володимира і Володимирського князівства часів князя Андрій і Юрій II - Устилуг мав велике торговельне і політичне значення як один з найбагатших портів Волині. Через нього проходило багато таких товарів, як збіжжя, шкіра, ремісничі вироби і дерево. Згадані товари переправляли до Польщі, Литви і

прибалтійських країн, особливо до головного порту Гданська. За ревізією Володимирського замку у 1545 р. місто Устилуг належало до Трофима Крупського (з Крупи). У XVIII ст. Устилуг належав до князів Любомирських, а в 1765 р. місту надано назву Ружиямполь, але ця назва не прижилася і після третього поділу Польщі у 1795р. місто називається Устилуг.

УХОВЕЦЬК - Ковельського району. Перша письмова згадка про село у XVI ст. Назва пов'язана з формою озера, яке розташоване поблизу [ТА. – Уховецьк. - НАВКМ].

ФАЛЕМИЧІ – Володимир-Волинського району. Спочатку називалося Хвалимичі – від імені Хвалим, яке є усіченою формою повного імені Хвалимир [203, 72].

ФЕДОРІВКА - Володимир-Волинського району. Від найдавніших часів село було пригородом міста Володимира. Згадується у 1289 р. [263, II, 503], коли князь Володимир Васильович збудував там церкву і монастир св. Дмитра і власноручно "списав для цієї церкви богослужбові книги й обдарував її в срібло і золото".

ХВОРОСТІВ - Любомльського району. Перша згадка про село належить до 1583 р. [100, 516]. Із розповідей старожилів відомо, що село виникло в часи монголо-татарської навали. Тут були непрохідні ліси і люди тікали сюди, рятуючись від смерті. Перші хатини вони сплели з хворосту, від чого і походить назва села [ТА. – Хворостів. - НАВКМ].

ХОБУЛТОВА - Володимир-Волинського району. Вперше село згадується в історичних документах 1518 р. [100, 153] у зв'язку з наданням польським королем Сигізмундом I феодалу Костюшко грамоти на право стягати мито з проїжджих купців [АЮЗР – ч.VIII, т. 4, с.345]. За переказами старожилів, назва села походить від назви річки Хобот, яка колись протікала через село. Ще й зараз збереглися її сліди і де-не-де пробиваються джерела. Спочатку назва звучала - Хоботова, а потім - Хобултова.

ХОЛОНІВ - Горохівського району. Перша згадка про село належить до XIV ст. [ТА. – Холонів. - НАВКМ]. За переказами старожилів, назва походить від прізвища власниці села - пані Холонської.

ХОЛОПИЧІ – Локачинського району. Згадка в історичних документах у 1533 р. під назвою Хлопечі. «Іван та Олехно Княгинінські продають своє село Хлопечі за 360 кіп литовських грошей. – 1533 р. 10 березня. – Володимир.» [44, III, 408-409].

ХОРОХОРИН – Луцького району. Перша згадка в «Описі Луцького замку» 1552 р. «...z Chorochoryna». В своїй структурі має подвоєну основу *хор*. Таке явище характерне для давньослов'янської ономастики: Черночернь, Холохол, Колокол,

Миромир. *Хорохора* значить красивий [ТА. – Хорохорин, 1-6. - НАВКМ].

ХОЦУНЬ – Любешівського району. Назва пов'язана з особовим дохристиянським імен Хоцун і оформлена за допомогою присвійного Ї [203, 72].

ЦЕВЕЛИЧІ – Локачинського району. В історичних документах село відоме з XVI ст. «Князь Федір Федірович Четвертинський записує своїй дружині Олені 1000 кіп грошей у своєму замку Локачі та селах Уймиця і Цевеличі. – 1592 р. 20 серпня. Вільна.» [44, III, 350].

ЦУМАНЬ – Ківецівського району. Назву селища виводять від слова „кумани”, так в XII – XIII ст. називались кочівники тюркського походження – половці, які часто нападали на землі Київської Русі і спустошували їх. Дослідник історії селища О.Г.Дашкевич стверджував, що назва „кумани” була перенесена на Волинь після вдалого походу одного з князів Київської Русі на половців і поселення полонених на місці сучасної Цумані. Пізніше, під впливом польської мови, слово кумани видозмінилось в „цумани”, про що засвідчує одна із книг XIII ст. Перша відома письмова згадка про селище датується 1577 роком. У 1583 р. Цумань належав князям Радзівілам.

ЧАРУКІВ - Луцького району. Перша згадка про село у 1446 р., «Чаруковець на реке Полоной», коли воно було надане князем Львом Свидригайлом князю Михайлу Чарторийському [44, III, 5]. 4 липня 1494 р. в Луцьку складено документ з приводу продажу Чаруківського маєтку Марії Семенівні Ровенській.

ЧОРНИЖ - Маневицького району. Вперше згадується в документах XV ст. [ТА. – Чорниж. - НАВКМ]. Поселення розміщене в долині. Під час монголо-татарської навали село було спалене. З часом воно відбудувалося і дістало назву Чорниж - чорний низ.

ЧЕТВЕРТНЯ - Маневицького району. Село згадується в документах у 1558 р., коли «княгиня Богдана Четвертинська дарує племінниці Федорі Загорівській частину маєтків Четвертня, Навоз на Волині» [44, 23]. Від назви села походить прізвище князів Четвертинських.

ЧЕРСЬК - Маневицького району. Черськ - польська назва. В Польщі було місто з такою назвою. Вихідці з цього польського міста вирушали на лісові розробки на Волинь і заснували тут поселення з однойменною назвою [ТА. – Черськ, 1-3. - НАВКМ].

ШАЦЬК - смт. Волинської області. Перша згадка про Шацьк належить до 1410 р. [ТА. – Шацьк. - НАВКМ]. Назва селища походить від німецького кореня Schatz – «скарб, багатство». Назва може походити від давньосхідного scaz – «гроші, худоба»,

німецького

ШЕПЕЛЬ - Луцького району. "Вперше згадується в літописах під 1097 р. [67, 151].

ШКЛІНЬ - Горохівського району. Першу згадку про село знаходимо під 1513 р. в архіві князів Сангушків [44, III, 105] під назвою Склинь. На околицях села був склозавод. Звідси і назва. Під впливом польської мови назва села перетворилася на Шклинь [ТА. – Шклинь, 1-4. - НАВКМ].

ШИРОКЕ - Горохівського району. За розповідями старожилів, назва походить від того, що село розкидане у вигляді хутірців і займає велику територію [ТА. – Широке. - НАВКМ].

ШКУРАТ - Ковельського району. За словами старожилів, жителі села розводили овець, займалися обробкою, дубленням і фарбування шкір. Вичиняли їх дуже майстерно. Звідси і пішла назва села [ТА. – Шкурат. - НАВКМ].

ШТУНЬ - Любомльського району. Існує припущення, що назва села монголо-татарського походження і означає "укріплення". Село засноване у XIII ст. [100, 516].

ЩИТИНЬ - Любешівського району. Біля села протікають дві річки - Турія і Прип'ять. При впадінні Турії у Прип'ять утворений нібито щит, тобто дах. На березі цих річок почали селитися люди [ТА. – Щитинь. - НАВКМ].

ЩИТИНСЬКА ВОЛЯ - Ратнівського району. Щодо назви села, існує така легенда: в селі Щитинь жив пан. Одному з кріпаків за вірну службу пан дав "волю", але за умови, що він переселиться з села у дрімучий ліс. З часом у лісі виникло поселення, яке дістало назву Щитинська Воля [ТА. –Щитинська Воля. - НАВКМ].

ЩЕНЯТИН - Іваничівського району. Назва села походить від власного імені - Стенята, який можливо, був власником поселення або заснував його. У процесі історичного розвитку з різних причин під час запису відбулися зміни у звуковому складі назви. Згадка про село в історичних документах у XV ст. [ССУМ, II, 569] та у 1570 р., коли Іван Ляхівський дарує дружині суму грошей на третині маєтків Ляхова і Щенютина [16, 28].

ЩУРИН - Рожищенського району. За переказами старожилів, до 1661 р. село мало іншу назву. У 1661 р. пан Щурин вніс великі кошти на будівництво тут церкви. Його прізвищем і було назване село [ТА. – Щурин. - НАВКМ].

ЮНГІВКА - Локачинського району. Власником села у XVIII ст. був Юнг. Від його імені і походить назва села [ТА. – Юнгівка. - НАВКМ].

ЯБЛУНІВКА - Рожищенського району. Назва села походить від того, що тут була велика кількість яблуневих садів [ТА. –

Яблунівка. - НАВКМ].

ЯКІВЦІ - Ківерцівського району. Першим поселенцем, за легендою, був поляк Якуб, який, вирубавши ділянку лісу, побудував собі хату. Від його імені і походить назва села [ТА. – Яківці. - НАВКМ].

